

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

BALLAGI ALADÁR.

*

ELSŐ ÉVFOLYAM.

HARMADIK FÜZET.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1891.

TARTALOM.

	Lap
A Gesta Romanorum hatása a magyar műköltészetre. (Befejező közlemény.) <i>Dr. Lázár Béla</i>	235
A wittembergi akadémián a XVI. században tanult magyar ifjak latin versei, mint forrásművek és pótlékok a Magyar Athenáshoz. <i>Koncz József</i>	246
Rontó Pál pikáró-regény. <i>Kardos Albert</i>	260
A «Mondolat» keletkezéséről. <i>Dr. Váczy János</i>	264
Adatok a régi magyar színpad fölszerelése történetéhez. <i>Bayer József</i>	275
Hol született báró Kemény Zsigmond? <i>Dr. Garda Samu</i>	290

KRITIKAI ROVAT.

Bölcsészettudori értekezések. (I. Sebestyén Gyula : Adalékok a középkori énekmondók történetéhez. II. Kacziány Géza : Ősköltészetünk az összehasonlító irodalomtörténet alapján. III. Schneider József : Lessing mint meseíró. IV. Rupp Kornél : Ovidius és Gyöngyösi.) <i>V.</i>	294
Listi László munkái. Életrajzzal bevezette Komáromy András. <i>Dr. Váczy János</i>	308
Egy magyar nyomda a XVIII. században. Irta Éble Gábor. <i>Ballagi Aladár</i>	315
Horváth Ádám életrajza. Irta Garda Samu. <i>Dr. Lázár Béla</i>	319

ADATTÁR.

Egy régi Gráduál. (Kerekes Ábel levele.) <i>Erdélyi Pál</i>	223
Kazinczy levele gr. Ráday Gedeonhoz. <i>Ballagi Aladár</i>	325
Szemere Miklós Petőfiről. <i>Pajor István</i>	327
— Szerkesztői üzenetek	330

—♦—

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Szerk.

A GESTA ROMANORUM HATÁSA A MAGYAR MŰKÖLTÉSZETRE.

(Befejező közlemény.)

III. — «*Apollonius históriája*». A középkor e legkedveltebb meséje 1591-ben magyar nyelven is megjelent. Középkort mondunk, bár e mese eredetileg a Krisztus utáni korszakban a görögöknél keletkezett, az európai irodalmakba azonban csak a latin fordítás révén került. 1578-ban Bornemissza már azon panaszkodik (Prédikációinak IV. része, p. 758.), hogy nagyon vágyódnak utánna mindenek fülei s hogy szeretnek hallani «Királyfia Kis Miklósról, poéták óriásiról, Apolloniusról és egyéb hitságról».

Eredetéről, keletkezése idejéről, latinra való átfordításáról sokan és sokfélét állítottak. Görög eredetije ugyanis ismeretlen s csak a latin fordítás maradt reánk. (Kiadta Riese 1871-ben, Ring 1887-ben.) Mielőtt megösmernénk a fenti kérdésekre vonatkozó irodalommal, lássuk magát a regényt, a mint a Gesta Romanorumban (153. elbeszélés) olvashatjuk:

Antiochus király megszereti saját leányát, elcsábítja s azon töprenkedik, miként utasítsa vissza az odasereglő kérőket? Abban állapodik meg, hogy csak az általa feltett talány megfejtőjének adja leányát. Apollonius ugyan megfejti a talányt, de Antiochus eltagadja s Apollonius félelmében elbujdosik.

Először Tharsis városába vetődik, hol azonban nem érzi magát biztonságban s Pentapolisba menekül, hol épen azon gondolkodik, hogy kihez térjen be, mikor a város piacán egy meztelen futkározó gyermeket pillant meg, ki «olajjal a fejét, mint beköpölte s futosva kiáltja: az, a ki azt kívánja, hogy megmosódhassék, menjen a laptaházba, király is ott lészen, az jövevényeknek a fürödő után elég ételek

lészen». Itt Apollonius vitézi játékokban kitűnik, Altristates királynak megnyeri tetszését, a ki tisztességes ruhába öltözteti s asztalához ülteti, hol a királyleánynak művészi zenejátékával megnyeri szerelmét, majd kezét. Időközben hír jő, hogy Antiochus meghalt s Apolloniusra maradt a korona. Nejével hajóra száll, hogy elfoglalja örökét, azonban vihar éri, s neje, leánygyermeket szülve, meghal. A tengerbe dobják a tetemet, ámde a királyné csak tetszhalott, a tenger kiveti, Ephesusban fölélesztik s Diana-papnő lesz.

Apollonius Tharsis városában száll ki, hogy átadja nevelőbe Strangviliónak leányát, kit kalózok ellopnak s bordélyházba kerül, hol azonban megőrzi ártatlanságát. Apollonius Tharsisból kedvező szelekkel hazaér, elfoglalja Antiochiát és Tyriát, de nincs nyugta, felesége és kis leánya után vágyik. Elindul tehát ismét, s nem lelvén lányát Strangviliónál, addig hajózik, míglen a véletlen össze nem hozza leányával, kit Athenegoras nevű király nőül vesz. Apollonius azt álmodja, hogy menjen Ephesusba s oda menve ráösmer a papnőben nejére s így sok hányattatás után 80 esztendő után boldogan, de ha «ez dologban semmi nem volt légyen, megérd egy nemtudommal».

Íme a kalanddús regény, melynek fogásai, a staffage, technikája s elemei a görög sophistikus regényekre utalnak. Maga a főmotívum: a szerelmes párnak egymás iránt érzett erotikus vonzalma, a hellenistikus időbéli szerelmi epikából való. E költői műfaj jellemző sajátosságai közé tartozik az elegicus színezet, hősei tiszta lelkűek, mély érzelműek, a cselekvény csodás, phantasticus világban mozog, élénk vonzalommal a körülötte mozgó és élő természet iránt. A szerelem fakadása pillanatnyi: mikor Altristades leánya először látja meg Apolloniust «azon éjjel pedig bús szerelme miatt a lány nem alhaték». A szerelem hatása erős, lelki kínok valódi betegséget szülnek: «de szerelme miatt Apolloniushoz egészsége megbomla». Nincs más orvosság, mint a viszontszerelem. A szerelem előidézésében a zenének nagy hatása van.*

Nevezetes motívum a hányattatás is, mert hiszen ez idézi elő a bonyodalmat. Nem pszichológiai okok, hanem mecha-

* Helbig: Untersuch. ü. d. campan. Wandmalerei p. 260.

nikai, külső okok mozgatják a cselekvényt. E motívum ind eredetű s az ind útleírások átgörögösítése. Apollonius historiájában is e motívum uralkodik voltaképen. S még egy: a retorikai elem! Hiszen a görög regény a szónoki beszéd, a csiszoltság, a rögtönző tehetség virágzási korában, a sophistika lábrakapásának idejében alakult ki s hatása szemmel látható. E hatás szülöttei a fényesen csiszolt beszédek, a szerelmesek beszélgetései, a leírások keresettsége, mely a görög Apolloniusban talán még jobban meglehetőtt, mint a latin átdolgozásban.

E három fősajátságán kívül a görög regény apróbb sajátosságai is meglelhetőek Apolloniusunkban. A színhely a Középtenger partvidéke; a kalandok is olyanok, mint a többi görög regényeknél: tengeri utazás, vihar, tetszhalál, megszőktetés, az álom szereplése, a dal hatása stb. Riese (a latin kiadás előszavában p. XI—XIII.) kimutatja azonban azt is, hogy a latin fordítás telve van græcismusokkal. Mindez oly bizonyító erővel bír, hogy Haupt nézete, — ki azt csak utánzatnak tekinté (Opuscula III. p. 4—29.) — megdöntöttnek mondható. Ma már az az általánosan elfogadott nézet, hogy a latin szöveg egy elveszett görög regény átdolgozása.*

Keletkezése idejére vonatkozólag Christ megfigyelte a szövegben előforduló pénznemeket s ebből következtetve a regény keletkezése idejeül a Caracalla és Constantin közötti időt, tehát a III. század végét és a IV. század elejét határozta meg. (Sitzungsberichte d. Münch. Akad. 1872.) Hagen nemcsak a latin fordításra, hanem a görög eredetire is érti ezt, mert nem teszi fel a fordítóról, hogy a pénznemeket más rendszerbe számította volna át. Ezzel szemben Rohde azt állítja, hogy a pénznemek használata csakis a latinra nézt jellemző, a görög író bizonyára görög pénznemeket használt, a mi valószínűbb is!

Még mielőtt a regény latin nyelven nyomtatásban megjelent volna, — a mi különben is igen későn történt, 1595-ben, — hiszen németül már 124 évvel azelőtt megjelent a

* E nézetet fogadták el: Rohde Ervin (Der griech. Roman p. 413), Hagen (Der Roman vom König Ap. p. 24.), Schröder (Apollon. und Griseldis p. XI.), Bobertag (Gesch. d. Roman I. p. 82.), Heinrich G. (A ném. irod. tört. II. p. 168.)

Steinhöwel-féle fordításban (l. Scherer: Die Anfänge d. d. Prosarom. p. 11. és 75.), kéziratban elterjedt és számos európai nyelvre átültetett s még számosabb átdolgozásban, versben és prózában, jelent meg. Epos, regény, mesterdal és dráma lett belőle; mi csak a nevezetesebbek megemlítésére szorítkozunk.

Mindenekelőtt meg kell említenünk, hogy már a IX. és X. századból maradtak reánk latin nyelvű kéziratok, melyeket úgy Riese, mint Ring kiadásukhoz felhasználtak. (L. Ábel Jenő ismertetését: Phil. Közlöny, 1887.) E latin elbeszélés átment a Gestákba (153.), de jóval megrövidítve, bár itt-ott újabb részletekkel kibővítve. Ilyen új részlet pl. Strangvilio panasza Tharsia halálhírére. Azon kérdés eldöntésénél, hogy a magyar verses feldolgozás a Gesták szövegén alapul-e, az ily új részletek megvizsgálása a fődolog. Azt találjuk, hogy a magyar verses feldolgozó a Gesták szövegét ösmerte. Az említett helyet így fordította le Haller: «Nem tudok már mit tenni — úgymond — mert ennek az atyja szabadította meg városunkat a nagy inségtől, ezért a városért szenvedett hajótörést, vesztette el minden gazdagságait; valóban nagyon gonoszúl fizettünk néki jótéteményeiért. Ihon az egyetlenegy leányát . . . » stb. A magyar verses feldolgozó:

Strangvilio hallá csak álmélkodék a dolgon ő magában,
Mert hire sem vala a feleségének ily álnok tanácsában,
Mit mivelteél, ugymond, rossz asszonyi állat a király leányának.
Tudod-é a várost minemü inségből atyja kiszabadítá?
Maga szükségével semmit nem gondola, mindent minekünk ada,
Te tudod Ur Isten semmi részem nincsen Tharsia halálába.
Vivék a tolvajok . . . stb.

A Gesta Romanorum azonkívül a mese átkeresztyénésítésén is munkálkodott s a neveken is változtatott egyet-mást. Maga a latin szöveg valóságos népkönyv lett azon a 13 nyelven, melyekre lefordították, de már a XII. században viterbói Gottfried Pantheonjában latin nyelven, Heinrich von Neuenstadt pedig német nyelven (a XIII. században), epost csináltak belőle; utóbbi 20 ezer versben beszéli el a történetet.

Jourdain de Blaivies francia nyelven regény alakjában dolgozza fel, de 1482-ben is feldolgozzák regényalakban, s

Genfben jelent meg Garbiunál. Wilkins György drámája után Shakespeare *Perikles* cím alatt, 1609-ben feldolgozta. Shakespeare keze ez átdolgozásban is nyomokat hagyott maga után. Gyönyörű az angyaljóságú Tharsianak jellemzése ama borzasztó viszonyok közepett, melyek közt Mitylenében él. Finom fordulat az is, hogy Perikles-Apollonius már azon pillanatban hasonlóságot vesz észre neje és Tharsia közt, a mint legelőbb meglátja. Különben a Gesták szövegén alapszik e dráma is. (L. Simmrock: Shakespeare-Quellen II. p. 211.) Tieck, Solgerrel váltott levelezésében, e dráma iránt érzett csodálatának adott kifejezést, mert ő e drámában a költői formák vegyülését látja, pedig tulajdonkép azok erőszakos s épen nem sikerült küzdelmét szemlélhetjük, hiszen egyes részeiben anynyira lyra, mint a mennyire dráma vagy epos. Oka a tárgy szétfolyós voltában rejlik, a melynél fogva épen nem alkalmas drámai feldolgozásra.

A Gesták szövegén alapszik az a XI. századi leoninus versekben írt latin krónika: «Gesta Apollinii regis Tyriæ», melyet Dümmler 1877-(Hallé)-ben adott ki. A Péter-Pál kolostorból való, a Gent melletti Blandinius hegyen; 792 hexameterre megmaradt, s ha befejezték volna, legalább 5000-re rúgott volna. Böbeszédűség, Ovid, Vergil, Persius-utánezat, græcismus és archaismus jellemzik e verseket. (Lásd bővebben: *Seidler*: Ruodlieb-kiad. p. 177.) De Hans Sachs is feldolgozta egyes részletét, «Frauenlob elfeledett hangján» 1553 január 14-én; tíz évvel utóbb Vogel Mihály egy nagy mesterdalban. Versekben, 654 strophában spanyolul is feldolgozták a XIII században (kiadta: Savehez, 1844. Paris), 1486-ban olasz ottavarimákban Velenczében, 1534-ben pedig új görög nyelven versekben jelent meg. Német nyelven a Steinhöwel fordításán kívül, ki már Gottfriedot is felhasználta, még két más fordítás is létezett, melyeket Schröder a kéziratokból 1872-ben kiadott (Lipcse).

A magyar verses feldolgozás 1591-ben Kolozsvárt Heltai özvegyénél jelent meg először, azóta többször. Elöttem az 1722-iki kiadás áll, melyet Esler Márton adott ki. Róla nem sok dicséretet mondhatunk. «Lelketlen száraz kivonata a Gesták legszebb beszélyének, mellőzésével a lélektani motívumoknak s mindazon szép megindító részleteknek, melyek

ben az eredeti oly gazdag.» Ime ez róla Toldy ítélete (Magyar költ. tört. p. 124), melyhez nem kell sokat adnunk. Valóban ügyetlenül kivonatos. Nem hagy ki egy gondolatot, egy tényt, egy eseményt sem, de mindazt szárazon, röviden, minden melegebb érzés, költőibb színezés híján adja elő. Tesz ugyan egyszer-egyszer apróbb változásokat s ezek között legfontosabb a morál megváltoztatása. A szerzetes átírta beszélynek, ott a Gestákban, az a morálja, hogy az ideigtartó nyomorúság a mennyországban örökös vígságra fordul. Névtelenünk elbeszélésének eszméje az, hogy szoros út vagyon az örök boldogságra.

Egy másik változtatása például, hogy míg a Gesta Romanorumban a leányt szemérme és gyermeki tisztelete visszatartja attól, hogy elárulja dajkájának, hogy atyja volt megrontója, Névtelenünk így szólaltatja meg:

Oh én édes dajkám, hogy ne sírjak, úgymond, atyám miképen veszte,
Azt állítom vala, hogy gyarló voltamnak ő volna erőssége,
De szüzességemnek drága virágjában kegyetlenül megtöre.

A mi nem éppen sallangtalanul és lélektanilag is helytelenül van kifejezve! Szereti szerzőnk is a moralizálást, egyszer-egyszer sentenciákat szór elbeszélésébe, pl.: «kevés ember marad tökéletességben, az kit ér az ajándék». Megemlíthetjük azt is, hogy míg a Gestáknál három talányt ad fel Apolloniushoz a leánya, — a latin «eredeti»-ben 10-et, egyik-másik feldolgozásban 3—5-öt, — szerzőnk kihagyja ezt a jelenetet és beéri a tény rövid jelzésével. Szóval a mi a Gestákban is költőibb, megkapóbb, névtelen verselőnk igen halavány színekkel adja vissza, újabb költői motívumokkal pedig az elmulasztottat, a kihagyottat nem bírja pótolni! Nem osztozunk tehát Bodnár Zsigmond azon nézetében (Irodalomtörténet I. 323.), mintha verselőnk irálya «helylyel-közzel szép is tudna lenni».

A mi magát az elbeszélést illeti, helyes Rhode ama megjegyzése, hogy a két főmotivum közt, t. i. Apollonius és Antiochus esete a talánynyal és Apollonius vándorlása közt nincs meg a kellő összefüggés. Ennek oka az, hogy a görögben nem ez lehetett a kezdet. Talán, mint Xenophonnál egy orakulum parancsszava készíti a vándorútra Apolloniust, azonban

e motivumot a keresztyén átdolgozó nem használhatta és újjal pótolta. Ez új motivum: hogy t. i. az atya saját leányát elcsábítja, régi, keleti mesemotivum, a talányfejtés is keleti eredetű, megvan az Ezeregyében, meg Firdusinál (Sáhnâme), hol Zál vitéz Mihrát király leányaért versengve hat talányt fejt meg.* Az a tény, hogy a Hahn kiadta új görög népmesék közt nincs is meg az Antiochus esete kezdő motivumnak, az is azt bizonyítja, hogy a mese a nélkül, vagy más motivummal is megállhat. «Apollonius historiá»-ja különben a Hármas Istoriából a magyar nép ajkára is szállott és két mesénkben is megvan!**

IV. — «*Rustan császár dolgai.*» Az akadémiában őrzött Csoma-codexben «Rustan császár dolgai» című XVI. századi költői beszély foglaltatik, melynek tárgya a Gesták 110. elbeszélése s különben is világosan ott áll:

Ez éneket Romaságnak írt könyvéből ír,
Az ki írta, ő ezekben elméjét gyakorlá,
Az mint érte az deákból magyarra fordítá,
Egy faluban Dráva mellett versekben foglalá.

Szerzőjét általán drávai névtelennek mondják, s verselésén valóban meglátszik, hogy «ő ezekben csak elméjét gyakorlá». Egyet azonban meg kell jegyeznünk. Ha névtelenünk közvetlenül a Gestákból merített, — s onnan merített! — úgy határozottan az ő költeményében van, az összes ismert énekmondók művei közt, a legtöbb új lelemény.

A Gesták ez elbeszélést, Eustachius történetét, az arany legendából vették át, de eredete keleti, hisz megvan az Ezeregyében is. Trajánus császár Placidus nevű generálisa isteni felszólításra keresztyén lesz. Placidus kéri a hangot, hogy engedje meg, hogy neje és gyermeke is áttérhessen. A hang megengedi s tudára adja, hogy erős kísértéseknek lesz kitéve. Innét kezdve Jób története. Betegség, dögvész látogatják meg, háza, szülöje elpusztul, s ő meztelenül maradván, bujdosni indul. Ekkor egy új motivum háttérbe szorítja a Jób történetét. Elhagyja hazáját s hajóra száll. A hajósok egyike

* Magyarra fordította *Erődi Béla*. Magyar Salon. 1890. évfoly.

** Gál György: Magyar Népmesék. 3. kötet, p. 223. és M. Nyelvőr 1890.

nejét megszereti, erőszakkal elcsapja kezéről, s az Eustachiussá lett Placidust be akarja dobni a tengerbe, de az gyermekeivel együtt megszökik. A mint gyermekeit egy patakon át akarja szállítani, egy farkas és egy oroszlán elragadja őket. De a vadakat a közeli lakók leverik, a gyermekek megmenekülnek, ő azonban csordapásztorrá lett. Tizenöt évig viseli e sanyarú hivatalát, mikor Trajánus császár, kinek rosszul megy sora, mindenfelé keresteti Placidussát. A hírnökök rátalálnak, s ő elfoglalja előbbi hivatalát. Hadba indulván, abban a városban száll meg, hol fiai nevelkedtek. Itt volt a felesége is. Rájuk ismer, a harcban győz, de mikor az új császár, Adrianus felszólítja őket, hogy a pogány istennek áldozzanak, ellentállanak. A császár ekkor egy éhes oroszlán elé téteti őket, de ez megjuhászodik előttük. Majd egy forró rézbikába dobják őket, de a tűz sem fogja: íme Dániel esete! S ők «szép könyörgésekkel adják meg lelköket az Istennek».

Íme a Gesták elbeszélése, mely számos regényben, s vallásos drámában feldolgoztatott. Így Baro 1649-ben «St. Eustache» cím alatt, Bello 1632-ben ugyanily cím alatt tragédiában dolgozzák fel.

A magyar verselő számos új motivumot szőtt elbeszéléseibe. Mindjárt kiinduló pontja más. Hőse Eustachius császár s nem Placidus generális, kinek álmában jelenik meg egy angyal, s nem mint a Gesta Rom.-ban vadászat közben egy hang. Két kérdést ad fel néki: vajjon ifjú korában kell-e néki a nyomor és vénségében a boldogság, vagy megfordítva. Ő az elsőt választja, megtér s Rustan nevet nyer. — A tárgyalás folyamában is változásokat találunk. Így Rustant népe elűzi, mert szerencsétlenül harczolt; nincs meg tehát Jób esete, mint a G. R.-ban. A császár nyomora a magyar verselőnél 32 évig tart. A kifejlés is egészen más, mint a Gestákban, de megérthetjük okát. Míg a Gestáknál vértanúságot szenved Placidus, — az arany legenda alapján, K. u. 119 máj. 21, — itt a székébe visszahelyezett császár, az angyal ígérete szerint, boldog öregkorral jutalmaztatik. A vakbuzgó szerzetes, a Gesták írója, kinek ideálja a martirok dicsősége, Dániel példájával akart hatni, pedig a cselekvény menetével nincsen összhangban. Névtelenünk finom érzékkel felismerte ezt s változtatott rajta!

Egy érdekes anachronismust akarunk még megjegyezni, s ez az, hogy névtelenünk a császárnét Rhea Sylvianának, a fiúkat Romulus és Remusnak nevezi, a mi által, legalább külsőleg, a farkasmondával köti össze az elbeszélést, de semmi mélyebb jelentőséggel. Mindebből kitetszik, hogy a magyar verselőnek volt érzéke a mese-alakítás iránt s változtatásai sok helyt igen ügyesek is. De igen rossz verselő, s vajmi csekély a rhythmus-érzéke is. Változtatásai arra vallanak, hogy aligha volt katolikus, s az a gondosság, melylyel költeményéből a martirság motivumát, mindjárt eleve, kiszorítá, arról győz meg bennünket, hogy református íróval van dolgunk, ki a Gesták meséjét saját céljaira ügyesen fel tudta használni. Nincs tehát szükségünk annak a feltevésére, hogy névtelenünk «egy előttünk ismeretlen forrást használt s abból *trá* vonzó elbeszélését», mint Bodnár Zsigmond véli. (Irod. tört. I. 334.)

Toldy Ferencz (A magyar költ. tört. p. 115.) azt állítja, hogy «Fortunatus históriája» is a Gestákból vétetett, mely rész ott egy régibb angol népkönyvből van összevonva. E história Heltai betűivel, hely és idő megnevezése nélkül, de bizonynyal a XVI. században jelent meg, s nem a Gesták 120. elbeszélése alapján íratott. A G. R. Dárius király két fiának történetét mondja el, s ennek ugyan a német népkönyv, — mert ez az eredeti s Augsburgban jelent meg 1480-ban — alapúl szolgált. De a Fortunatusról szóló história nemcsak a fiúk, hanem főkép és bőven az atya, Fortunatus történetéről szól, pedig *erről a Gestákban egy szó sem áll*. Ezt bővebben máshelyt fejtettem ki, legyen szabad e helyen arra csak utalnom.*

V. — *A magyar Gesta Romanorum*. Derék, igazi magyar ember, valódi XVII. századbeli főúr volt *Haller János*, a «Hármas Historia» szerzője. Műve gyönyörködtető olvasmánya a köznépek ma is s nem egy írónak lelki fejlődésére volt hatással. Arany János is «mohó vágygyal emésztette» ifjú korában, sőt egyetlen ismert ifjonti verse is e Hármas Historiából veszi tárgyát.

Haller János politikai szereplésével és írói működésével egyaránt a hazának akart szolgálni. Tetteiből és írásai-

* Pótkötetek a Phil. Közlönyhöz. II. köt. p. 368.

ból önként alakul ki egyénisége. Tekintélyes család sarja. Atyja, Haller István, Küküllő vármegye főispánja és az ország főkapitánya volt, s többször vett részt diplomatai küldetésekben is. Fia atyjára ütött. Mint amaz, ügyes diplomata, igaz hazafi s becsületes politikus. De János azonkívül író is. Íróvá a magány teszi, hogy elűzze unalmát. Mikor 1678-ban Teleki Mihály politikai okokból börtönbe vetteti, honnét csak négy év múlva szabadul ki, a börtönben lefordítja Colonnai Gvidó híres regényét: «Trója veszedelmét», a Liber Alexandri de proeliist, s a Gesta Romanorumot. Az olasz irodalomban Silvio Pellico műve (Börtöneim) fakadt ki a börtönből, nálunk gróf Koháry (Fűzfa-versek), Bacsányi elégiái s Haller «Hármas Historiá»-ja.

Három évvel kiszabadulta után diplomatai küldetésben részesül s 1691-ben Aporral szemben elnyeri a kincstartói állást. De nem sokáig tartja meg. Négy évre rá leköszön hivataláról, kiadja a «Hármas Historiát», s két évvel utóbb meghal.

A «Hármas Historia» három része közül bennünket a középső érdekel, melyet *Példabeszédeknek* nevez írójuk, tulajdonkép ez a Gesta Romanorum fordítása. Könyvének népszerűségét e résznek köszönheté! Mert mint Goethe mondja: Wer Vieles bringt, wird Manchem etwas bringen, kielégíté minden olvasóját, mindenki talált benne valamit, ízlésének megfelelőt. Imre Sándor (A néphumor a m. irod. p. 102) úgy véli, hogy a Hármas Historia népszerűségét «*kiváltképen* Világbiró Nagy Sándornak köszönheti». A Példabeszédeknek azonban közvetlen hatásuk volt: a magyar népmesék. Mint már itt-ott utaltunk is reá, nem egy meséje a nép ajakára szállott, a mi hatásának legnevezetesebb bizonyítéka!

Fordított-e Haller avagy átdolgozott? Váczy János (Haller János és Hármas Historiája, p. 43.) ezt írja: «Haller nem pusztán fordító, hanem átdolgozó. Visszaadja az eredetinek tartalmát híven, de rövidít, összevon, néhol megtold vagy kihágy.» Ezzel szemben Beöthy Zsolt azt állítja (Széppr. tört. I. p. 132.), hogy «mit sem változtatott rajtok», míg Toldy (Költ. tört. p. 296.) «rövidített és változtatott» fordításról beszél. Ideje tehát e kérdést dülőre hajtani!

A Fókusz kovácsról szóló mesénél láttuk, hogy Haller

rövidebbre fogta az eredetit; Jovinianusnál, hogy toldott, újabb részleteket szőtt be, kiszínezte az elbeszélést; máshelyt kerekdedségre való törekvést vehetünk észre. Mikor a 166. elbeszélést kihagyja, azzal indokolja, hogy «valami játékról vagy on emlékezet, de mivel mostani időkben emlékezetben nincsen, nevet sem adhatni néki: nem tartottam szükségesnek annak fordítását». E játék a sakk s Haller e jegyzése bizonyítja, hogy a tájt még nem ösmerték Erdélyben! A Gesta Romanorum-ba e fejezet Neckamnak «De nat. rerum»-jából vétetett át. (Hans Sachs is feldolgozta), s Haller kihagyásával is azt bizonyítja, hogy ő a nagyközönségre volt tekintettel. Valóban ő igyekezett úgy írni, hogy mindenki megérthesse! Imre Sándor vádolja Hallert, hogy nála «nincs semmi nyoma az elmésségnek vagy humornak, valamint a nép természetes jogaira, nyomorúságára, az emberiség felsőbb eszméire való szabad eszmélésnek sem.» Minő vád! A XIII. század együgyű szerzetese, hogyan eszméljen az emberiség felsőbb eszméin? Hiszen Haller a Gesta Romanorum szerény fordítója csupán, ki itt-ott változtatott ugyan a szövegen, tódított vagy kihagyott, de tette ezt egyhelyt a jóhangzás, máshelyt az elbeszélés kerekdedsége, a részletek kiszínezése kedvéért.

Mint fordítónak elve: «nem illendő két nyelvet össze-zavarni s úgy beszélni», természetesen írni sem! Purismusra tör tehát s kerüli az idegen szavakat, bár sokhelyt az idegen kifejezések, a latinismuskok és germanismuskok útvesztőjébe téved. Nyelvének fősajátossága: az egyszínűség. Bő a szó-készlete, világosak kifejezései, s népies kifejezésekkel tarkítja nyelvét. A népnek ír a nép nyelvén. De mondatszerkesztési módja nehézkes s elfolyó, körülír s unalmas részletezésbe sülyed, sokszor purismusa érdekében. A mi azonban legfőbb hibája: nem tud a nyelvvel eléggé jellemezni, nem bírja az indulat nyelvét!

Üssük fel bármelyik lapján, bármelyik elbeszélésében jelentkeznek hibái és jó oldalai együttesen. Mindent össze-véve elmondhatjuk, hogy korához viszonyítva Haller egyike legjobb stylistáinknak, sőt prózájának megmarad értéke akkor is, ha mai nyelvünk mértékével mérjük.

A XVIII. században, Bessenyei György felléptével egy

új korszak áll be irodalmunkban. A felvilágosodás bajnokai újhodást sürgetnek, új eszméket hirdetnek, új formákra mutatnak rá. A régi az avult is, egyszerre szeretnék a múltat a feledés leplébe burkolni. Gúnynyal szólnak mindarról, a mi régi, együgyű és ósdi. Gúnynyal a Hallerek nyelvéről, a Hármás Historiáról és a Telemachus-fordításról is. A Gesták vallásrajongó hősei nem ebbe a satyrával, rationalista eszmékkal telített hajporos légkörbe valók. A középkor csodás hitvilága nem felelhetett meg a paróka-kor ízlésének. Elfeledték, megvetették. Az a szellem, melyet Bessenyei hozott az irodalomba, megsemmisíté, útját vágta ama hatásnak, melyet a Gesta Romanorum a magyar műköltői irodalomra gyakorolhatott volna.

Dr. LÁZÁR BÉLA.

A WITTEMBERGI AKADEMIÁN A XVI. SZÁZADBAN TANULT MAGYAR IFJAK LATIN VERSEI MINT FORRÁSMŰVEK ÉS PÓTLÉKOK A MAGYAR ATHENASHOZ.

Van a m.-vásárhelyi evang. ref. kollegium könyvtárában a többek között egy több apró füzetből összekötött könyv: «Collectanea Varia» címmel. E kis füzetkék latin verseket tartalmaznak túlnyomólag, melyeket a magyar tanuló ifjak írtak Wittembergben 1586—1589-ben egymásnak, amint egyik vagy másik onnan haza indúlt. Ezek tehát búcsú-, üdvözlőversek és ezekben ottan-ottan az illetők körülményeire és viszonyaira vonatkozó adatok is foglaltatnak. Van ezeken kívül a colligatumban két oratio és egy utazási leírás s végre a keresztények kicsiny sergének győzelme a törökön Szikszónál 1588. okt. 8-án.

Az említett években 25—30 magyar tanuló volt Wittembergben, külön társaságot alakítottak, seniort választottak magoknak, ki feje, igazgatója volt a társaságnak. Decsi Czimor János, a «Syntagma institutionum juris imperialis et ungarici» hírneves írója és kitűnő történész, 1587 július 26-án érkezett Wittembergbe a gondviselésére bízott négy erdélyi

nemes ifjúval: Bánffy Ferencz, Kornis György, Sombori Sándor és Budai Mártonnal, * Kovácsoczi Farkas testvérével. A magyar társaságnak 23 tagja volt, s Decsiékkel lett 28. E jelentékeny szám igazolja Bod Péter azon állítását, hogy «urak és nemesek gyermekei Pataviumba, Bononiába, Párisba, Londonba, Genfba, Kölnbe, Wittembergbe, Heidelbergbe oskolákba, udvarokba, országokba a látásért, hallásért elmennek vala, úgy hogy annyi tanult, tudós nemesi úri rend egy-szer, mint akkor, — Géczy J. kormányzósága alatt — ebben a kicsiny hazában nem találtatott.» (Polikarpus 42. l.)

Itt felsoroljuk azokat a magyar ifjakat, kik abban az időben Wittembergában tanultak:

Gyulai B. (=uzás) Mátyás 1585—1587-ig volt Wittembergben Varsányi János és Bihari Lukácscsal, s együtt is jöttek haza májusban.

Verseket írtak hozzá: Mencius Boldizsár, Debreczeni Tankó Miklós, ki tiszteletét küldi Siderius János tarczali, és Gönczi György debreczeni papoknak, Tolnai István, Szamosközi R. Sándor. Ez is üdvözli versében a debreczeni papokat, Gönczi Györgyöt és Laskai Jánost. Tolnai verséből úgy látszik, tanári pályára készült:

Ergo pannonicis, magne vir, o scholis

Ferto suppetias, auspice jam deo.

Artes quasque juventus

Optat, te duce consequi.

(A—B_{II} ív = 6 levél.)

Varsányi János Gyulai Buzás Mátyással és Bihari Lukácscsal ment Wittembergbe 1585-ben s ugyan velök tért haza 1587 május havában s így két évig folytatta theol. és philos. tanulmányát. Üdvözlő verssel kísérték távozásakor: Grönenberg Simon wittembergi nyomdász, Mencius Boldizsár, Schonfelt Gergely, Tolnai S. János, Félegyházi István, Collado Tivadar genfi franczia. (A—B ív = 8 levél.)

Ugyan *Varsányi*hoz külön címlappal ellátott 4 levélből

* Kornis Gy., Sombori S. és Budai Márton kevés ideig maradtak Wittembergben; mert már aug. 16-án a heidelbergi egyetemen iratták be nevöket az egyetem anyakönyvébe.

álló búcsúelegiát írt Csaaholyi János, ki Tolnai Vinczének is üdvözlétét küldi. Ez 1575-ben tanult Wittembergben.

Csanádi János volt a wittembergi egyetemen a magyar társaság seniora s 1588 január 22-én indult haza. Bod hármat említ meg azok közül, kik távozásakor verseket írtak hozzá: Németi Ferenczet, Frislinus Nicodemust (poeta laureatus et Comes Palatinus) és Szamosközi R. Sándort. Csanádi ekkor már meg volt híva papnak, a mint Frislinus írja:

Eia age Csanádi, cui iam commissa docendi
Munia, Pannoniam pasce, sed arte gregem.

Búcsúverseket írtak még hozzá, a mint a 14^a levélből álló füzet mutatja: Cibradi Mihály, Krakói T. Demeter, Eszlári F. Demeter, Máriássy Zsigmond markusfalvi, Pécsi Zsigmond pécsújfalusi, Tankó Miklós debreczeni és Tasnádi R.(=uber) Mihály, 1605—1618-ig erdélyi ref. püspök.

(A füzetből hiányzik C₁ és az utolsó a. levél.)

Bod azt írja Csanádiról: Hogy jó versíró volt, azt kezembe akadott deák versei eléggé bizonyítják. Én a colligatumban ezen verseket találtam:

Félegyházi Tamás sírjához 14 sor, Siderius János, tarczali paphoz vígasztaló vers, Anna nevű 14 hónapos kis leánya halálakor, és epitaphium. Gimesi Forgách Mihály «De peregrinatione» oratójához epigramma 12 sor és losonczy Bánffy Farkashoz is epigramma Decsi Cz. János Hodoeporiconja előtt 20 sor. Csanádit — a mint Cibradi írja versében — a hős, tudós és vallásszerető Forgách János küldötte Wittembergbe.

Debreczeni Tankó Miklós. Két évnél tovább tanult Wittembergben s 1588 szeptember 29. írtak hozzá búcsúverseket barátai és honfitársai: Decsi Cz. János görögül, Jodocus András theol. doctor és professor Wittembergben, Szt. Dávidnak latin versbe szedett 121. zsoltárával kíséri hazamenő útjára. Mencius Boldizsár, a peripatetica philosophia rendes tanára a wittembergi academián, Némethi Ferencz görögül, Debreczeni N. Ferencz, Liszkai Demeter és Szamosközi R. Sándor. Tankó, Gyulai Mátyás- és Csanádi Jánoshoz írt búcsúverseket és Siderius Jánoshoz vígasztaló sorokat. (A—B = 8 l.)

Tolnai S. (=artorius = Szabó) János. 1587. ment Wit-

tembergbe s másfél évet töltött ott, mert már 1588 szeptemberben haza indult, haza hívták Debreczenbe a gymnasium igazgatására.

Hic tua dum studia efformavit Phœbus ad Albim,
Unica hyems abiit, messis et altera erat.

Hazatérésekor búcsúverseikkel kísérték: Mencius Boldi-zsár professor, Pécsi Zsigmond, Decsi Czimor János, Cibradi Mihály, Tolnai Ferencz, Garai János és Szamosközi R. Sándor. Ő Varsányi Jánoshoz írt egy verset 1587 máj. 8. (A—B ív = 8 levél, 4-r.).

Pécsi Zsigmond, újfalvi. Előbb a strassburgi egyetemen tanult s onnan ment Wittembergbe. 1589 márczius végén tért vissza hazájába. Udalricus Simon, Heltsoranus György, Gerlach Melchior, Decsi, Cibradi és Debreczeni N. Ferencz irtak búcsúverseket hozzá; ő pedig írt Forgács Mihály, Csánádi János és Tolnai S. Jánoshoz.

Bod Péter oláhújfalusi eredetűnek írja az Olt folyó mellett Fogaras megyében. Én péchújfalusinak vélem inkább, minthogy a nemes Péchi család fészke Péchújfalu. Decsi is Hodoeporiconjában Péchit és Máriássit egymásmellett «nobilissimi juvenes»-nek nevezi.

Garai János, tolnai. Két évet töltött Wittembergben s 1589 aug. tért haza. Honfiai közül Thuri Márton, Liszikai Demeter és Tasnádi Ruber Mihály kísérték verseikkel, idegen vagy nemmagyar barátai közül Gerlach, Henricus Majus doctor és professor a wittembergi egyetemen, és Dresserus Máthé Lipcséből. Érdekes ezek között az utolsónak prózában írott búcsúja, hol elmondja a magyar társaság foglalkozását, hogy ott vitatkoznak, szónoklatokat tartanak és semmit el nem mulasztanak, a mi a műveltség és bölcsesség megszerzésére és növelésére tartozik. Megemlékezik Rákóczi Zsigmondról, mint Mágocsi Gáspár successoráról, a kinek költségén tanult Garai. És igéri, hogy írni fog Rákóczi vitéségéről in prooemio millenarii sexti isagoges historicæ, ha biztos leírást kap Rákóczitól. Üdvözetét küldi Rákóczinak és az ő titkáranak: Tiffanus Jánosnak, továbbá Szegedi Tamásnak, Nagytályai Bertalannak, Thuri Máténak, Gönczi Györgynek, Debreczeni Mihálynak, Károlyi Andrásnak, Gyulai Já-

nosnak, Lökös Bálint és János tanult és tudós férfiaknak Bátorban.

Üdvözlő verset írt Garai Tolnai S.(= artorius = Szabó?) Jánoshoz.

Eszlári F. Demeter 1589 szeptember elején indult haza, miután tanulmányait szerencsésen bevégezte. A mint a hozzá írott versekből kitetszik, papi pályára készítette magát. Búcsúverseket írtak hozzá: Thuri Márton, Liskai Demeter, Decsi Czimor János és Boervei János. Ő maga Csanádi Jánoshoz írt egy verset.

Szamosközi R. Sándor 1589 ben szept. 3-án indult vissza Wittembergből, miután a bölcsészeti és theologiai tudományokban 3 év alatt magát kiképezte, Debreczeni S. János hozzáírott búcsúverse eme sorai szerint:

Munera ter Cereris fuerant demessa per agros,
 Lectaque ter fuerant munera, Bacche, tua.
 Dum procul a patria peregrinas missus in oras,
 Albidos ad ripas usque remotus agis.
 Sedulus hic vatium volvens monumenta sacrorum
 Excolis ingenium nocte dieque tuum.
 Haud secus ingenuas addiscis strenuus artes
 Atque profanorum scripta diserta virum.

Egri Gergely provisor Várad várában és Köveskúti Márton ugyanott rationista, voltak pártfogói, kik dúsan segítettek külföldi tanulása alatt s tiszteletökre verset is írt (*Carmen encomiasticum*), melyben *patroni liberalissimi* nevezi őket. Ezek segélye nélkül nem is tarthatta volna fenn magát külföldön 3 évig. Mert hogy a költői tehetségű fiatal ember anyagilag inkább a szegényebb sorsúak osztályához tartozott, «Elegia valedictoria» című költeményének e soraiból következtethetjük:

Samusii ad resonas recubans in margine ripas,
 Abditus aut viridi carmina valle canam.
 Seu casa, sive meas ibi rustica villa camoenas
 Excipiet gratans omnibus hospes ero.

Ugyanezen költeményében említi több patronusát és Mæcenását, mint Gönczit, az ékes szavú papot, Pesthit, Derecskeit és Szathmárit, kiket vágyva vágyik látni.

Búcsúverseket írtak hozzá: Mencius Boldizsár, Francius Farkas, Ungvári F. János, Cibradi Mihály, Liskai Demeter, Debreczeni S. János, Ferberus Fridr., Felinus Ádám (cheh.). A 12 levélből (A—C ív) álló kis füzetet Szamosközi «Elegia valedictoria» költeménye zárja be (C ív).

Ezen hozzáírott versek közül az Ungvárié sejteti, hogy Szamosközi inkább tanári, mint lelkészi pályára készült:

I pede felici et patriæ succurre ruenti,
Pannoniæ et fructus studiorum impende tuorum —
Gymnasiis, formes studiosa corda iuventae.

Ugyan Ungvári írja le azon tudományágakat, melyeket Szamosközi üzött és folytatott s a melyekben nem középszerű jártassággal bírt. Ilyenek a régi bölcsek művei, a görög és latin költők, a kiknek nyelvén maga is könnyűséggel ír akár hősi, akár Naso módjára pórverseket; képes erős logicával megczáfolni a pápák tévtanait, bírja a zsidó nyelvet, érti a növénytant, tudja mindazokat, a miket az ó- és újtestamentomi könyvek tartalmaznak.

Colligatumunkban 7 verse van: Siderius Jánoshoz vígasztaló vers, Félegyházi Tamás sírjára epitaphium, Gyulai Mátyás, Csanádi János, Tolnai S. János és Tankó Miklóshoz búcsúversek s végre Elegia valedictoria-ja. A «Carmen encomiasticum in honorem Gregorii Agriensis et Martini Köveskuti patronorum» írott verse hiányzik könyvünkéből. Mindezen ovidiusi könnyűséggel írott versei igazolják Bod Péter azon állítását, hogy Szamosközi «a poezist jól tudta s a versíráshoz volt indulatja is». (Athenas 282. l.).

Tolnai A. (= rtopoeus = Sütő?) *István* 1587. ment a wittembergi egyetemen Tököli Bálint pártfogója segítségével, hol két évet töltött s a mint Várallyai Arelius Simon verse mutatja, papi pályára készült.

1589. szeptemberben indult hazájába. Marthi Mihály, besztercebányai, Liskai B. Demeter és Várallyai Arelius Simon írtak búcsúleveleket hozzá. 4 levél.

Forgács Mihály báró, gimesi. A strassburgi egyetemről jött a wittembergibe 1587. s ezen alkalommal írta és tartotta a magyar tanulók társaságában a következő czímű beszédet:

Oratio de peregrinatione et ejus laudibus; cum ex in-

signi Argentoratensi, quo ante missus fuerat in celeberrimam Witebergensem Academiam venisset, in inclito nationis Ungaricæ Coetu Witebergæ scripta et habita a Michaële Forgács, libero Barone in Gymes. Witebergæ 1587. 4-r. A—D ív = 16 levél a cízzel és epigrammákkal együtt, melyeket Csanádi János, Krakkói T. Demeter, Máriási Zsigmond és Pécsi Zsigmond írtak. 1589. febr. 2-án hazájába visszatérésekor Heltsoranus György írt hozzá 6 levél terjedelmű ecclogát, külön cízlappal. Az egyetem rector magnificussá választotta. Tudós értekezéseket írt s a tudósokkal levelezést folytatott. Fraknoi Vilmos nem említi Forgácsot a strassburgi egyetem magyar tanulói között. Atyja, Forgács Simon báró, főpohárnok, anyja Pemflinger Orsolya. Mint katona 1594. Hardegg vezérlete alatt Komáromnál táborozott. Meghalt 1603. Neje volt Derencsényi Kata, kitől gyermekei nem maradtak.

Sárközi D. Bálint. Bod röviden csak annyit említ róla, hogy Rákóczi Zsigmond taníttatta a németországi iskolákban, és tett közönséggé egy deák oratiót e világnak szemléléséről. Ezen oratio teljes címe: Oratio de modo considerationis primi principii ex natura et dispositione universi: quatenus videlicet congruere et cum ipsa revelatione possit. Witebergæ in inclito nationis Ungaricæ coetu scripta et habita a Valentino D. Sárközio Ung. Anno M.D.LXXXVIII. 4-r. Az első, A ív = 4 levél; cím, két epigramma Forgács Mihálytól és Debreczeni N. Ferencztől versben és Sárközi 1588 aug. 1-én Wittembergben prózában írott ajánló levele Rákóczi Zsigmondhoz, Borsod- és Hevesmegyék főispánja, egri kapitányhoz, mint pártfogójához. (Az oratio kezdődik a B íven és terjed G ívig = 21 levél, melyek lapszámozva is vannak = 1—42 l.) Ajánló levelében elmondja, hogy Rákóczi, miután isten jóságát tapasztalta a csatákban s harci vitézségét diadallal és sikerrel koronázta, ez által arra indítatott, hogy a hazai magasabb tudományosságot és műveltséget előmozdítsa s a vallás és egyház ügyét felkarolja, emelje, virágzásra juttassa a saját költségén külföldi egyetemekre küldött tanuló magyar ifjak által. Így küldötte el két év előtt (1586) Miskolczi Boldizsárt. Nehány hóval azután: Eslári Demetert, Garai Jánost és engem (Sárközi). És ezen nemes buzgóságban neje is versenyez vele, ki Debreczeni Ferenczet

hozzánk adta útitársúl. Két évet töltött Wittembergben. Ajánló levelét az oratióhoz Wittembergben 1588 aug. 1-én írja s ugyanezen év november 1-én a heidelbergi egyetemen iratkozott be.

*Decsi Czímor János*ról elég terjedelmesen ír Bod Athenásában; Toldy Ferencz Decsi J. «Magyar historiája» előszavában Pest, 1866; Ballagi Mór, Baronyai Decsi János és Kis-Viczay Péter közmondásai című munkájában, Budapest, 1882; és végre a marosvásárhelyi ref. kollegium történetében (15—29 l.) e sorok írója. E négy életrajz kiegészíti egymást és itt csak egyik művéről «Hodoeporicon itineris», melyet Bod Péter is említett, akarunk pár szót szólani, mint egyetlen példányról, mely e Collectanea-ban megvan egészen és hiány nélkül. Toldy Ferencz e munkát nem találta meg — mint írja — sem a magyar és erdélyi, sem a külföldi könyvtárakban 1866-ban, valamint a magyar akadémiának eziránt közrebocsátott felszólítása is siker nélkül maradt.

Az egész mű 18 levélből áll (4-r.) cízzel s elől és hátul hozzáadott versekkel, antithesissel stb. Könyvészeti pontos leírását hozni fogja Szabó Károly Régi Magyar könyvtárának III. kötete rövid idő alatt. Itt csak tartalmáról szólunk röviden:

A zsidók és magyarok történetének összehasonlítása. Mint Izrael nemzetségét a Pharaók kegyetlen uralkodásától megszabadította s a szolgaságból kihozta s a Kanaán földre telepítette isten: úgy hozta ki a magyarokat is Ázsia belsejéből Attila és a hét kapitány vezetése alatt a tejjel és mézzel folyó Pannonia földre 373-ban. A mint továbbá isten Ábrahám nemzetségét nem csak biztos földdel és lakóhelylyel ellátta, hanem az ő tiszta ismerete felől is fölvilágosította s az emberiség üdvére czélzó örök akaratját is szent prófétái és apostolai által kijelentette: úgy a magyarokat is Geiza és az ő fia István király alatt az ő igéjének buzgó hirdetői által a legsűrűbb sötétségből a maga tiszta ismeretére vezette (990). Mint a zsidóknak, úgy a magyaroknak is hős királyokat, fényes diadalokat, erős városokat adott, — bővséget, gazdagságot nyújtott gabonában, borban.

Fölhozza itt Attilát — Nagy Sándorhoz hasonlítva — Bélát, Geizát, Istvánt, Hunyadi Jánost, Mátyást, Báthori Ist-

vánt, Kinizsi Pált, Zrínyi Miklóst, főlemlítvén nevezetesebb tetteiket. Ezen hősök verték vissza — úgymond — az ottomán támadásokat és védték meg Németországot és a többi keresztény nemzeteket, a török hódítás ellen.

Nem mellőzi el Magyarország legújabb (1587) előharcosait sem. Zrínyi Györgyöt, Nádasdi Ferenczet és Battyáni Boldizsárt, kik augusztus végén a Zalamegyét kegyetlenül pusztító törökök 9000-ből álló seregét szétverték, megszalasztották s a keresztények legnagyobb ellenségét, Sesuvárt, a koppányi és pécsi pasákkal elfogták s így a mohamedánokon igen fényes diadalt nyertek. A mi seregünkől csak 17 közkatona esett el.*

Ezek elbeszélése után a magyar nemzetet ért szerencsétlenségek és csapások előadására tér át s azon kor szokása és felfogása szerint adja elő, mint orthodox (református) theologus az okokat, melyekkel istent haragra ingerelték és sujtoló kezeit magokra vonták a magyarok. És ezt főleg az istentől való elhajlásban, az Arianus, Eutyclus-féle hitszakadásokban keresi és véli találni (1570). Ezen újítók isten egyszerű népét megmérgezték.

A barátok ellen is kikel, hogy a pápai tévelygéseket akarván terjeszteni Erdélyben, Kolozsvárt iskolát nyitottak (1581).

A csapások: László király bukása Várnánál (1444) és Lajosé Mohácsnál a nemességgel együtt; Belgrád, Eszék, Sziget, Pécs, Esztergom, Buda, Temesvár és más igen erős váraknál az ország nagy részének részint elpusztítása, részint elfoglalása a török által. Az isten vitézkedő egyházának jeles támaszai, tudós papjai: Melius Péter, Balsarati Vitus János, Szikszai Fabricius Balázs, Károli Péter, Hellopoeus Bálint, Paksi Mihály, Félegyházi Tamás, Beregszászi Péter, Tarakonyi Mátyás, Derecskei János, Kazai János és mások vagy az előbbi években vagy a jelen évben virágzó korukban az égi hazába költöztek. Az iskolák elszéledtek, elpusztultak; dühöngő pestis, éhség, terméketlenség, égés, pusztulás mindenütt; az uralkodók kegyetlensége, az emberek romlottsága.

* Szalay László szerint nyolcz ezer volt a török sereg; ebből két ezeret megöltek; 1300-at elfogtak a magyarok; 19 zászlót és 1100 paripát zsákmányul ejtettek.

Mindezen országos csapások megfigyelése — így folytatja tovább — indított téged azon elhatározásra, hogy a le-sujtott hazán semmi egyébbe nem segíthetni, mint az ifjak taníttatása és kiképztetése által; hogy a fiak járjanak, halad-janak mindenkifölött a kegyességben, szent és feddhetlen életben és más erényekben, mert így lesznek kedvesek és áldottak isten előtt, s így működhetnek legnagyobb sikerrel mind a haza, mind a fejedelem, mind saját családjuk jólé-tének, boldogságának előmozdításán.

Ily czélből indította el Bánffi Farkas, Decsi vezetése alatt, fiát Ferenczet külföldi egyetemre tanulás végett Bon-czidáról 1587 május 18-án. Azon napcn érkeztek Maros-Vásárhelyre (akkor Székely-Vásárhely); innen két nap alatt Homoród-Szentpálra. Itt Kornis Farkas királybíró hozzájuk adta György nevű fiát és Brassóig vitte és kísérte el őket. Brassóban Kovacsóczi Farkas és Kornis Gáspár társasá-gokhoz csatlakoztak, kiket a fejedelem Varsóba küldött az országgyűlésre. Előadja itt a követség küldésének czélját, Báthori István érdemeit, vitézségét s hőstetteit. Tovább foly-tatja ezután utazásuk leírását. Brassóból Kézdivásárhelyre, innen az ojtózi szoroson keresztül nagy küzdelemmel és fá-radsággal jutottak Moldovába, Tatrosba.

Itt következik Oláhország rövid leírása.

Tatrosból Bákóba, innen Szucsávába, Halicsba, Lembergbe s végre megérkeztek Varsóba és Varsóból Danzigba, Stet-tinbe, Berlinbe s innen Wittembergbe érkeztek július 26-án, hol a magyar társaság tagjait* nagy örömmel találták és szívből üdvözölték.

Leírta mindazon helyeket, vizeket, a kisebb és nagyobb községeket, városokat s azok lakóinak természetét, vallását, míveltségi állapotját, politikai viszonyát stb., a hol útjok át-vezetett; terjedelmesebben Forum romanumot, hol a Moldva

* Wittembergben a következő magyarokat találták: Forgács Mihály, Csa-nádi János, Cibradi Mihály, Miskolczi P. Boldizsár, Debreczeni T(=ankó) Miklós, Tolnai István, Turi Márton, Liszka Demeter, Korkai T. Demeter, er-délyi, Némethi Ferencz, Boervei Mihály, Mohi András, Tolnai S. János, Fél-egyházi István, Szentpéteri Péter, Debreczeni B. Miklós, Szamosközi Sándor, Eszlári F. Demeter, Sárközi Bálint, Szepsi Lentulus János, Debreczeni N. Fe-rencz, Máriási Zsigmond, ujfalvi Pécsi Zsigmond.

folyón átkeltek hajón, Szucsavát, Lemberget, Varsót és Danzigot s a miket ezekben láttak.

Három, gyászverseket tartalmazó külön füzet van még a «Collectanea»-ban. Ezeket is a witembergi egyetemen tanuló magyar ifjak írták:

1. Félegyházi Tamás, debreczeni pap halála alkalmával.
2. Károli Gáspár, gönczi pap, a bibliafordító nejének, Annának, Gáspár nevű 10 éves fiának és Sára és Margit nevű kis leányainak s másoknak is: Károlyi László, Károlyi Péter, Szini István és Bocskai Klára Csapi Jánosné halálokra.

3. Siderius János, tarczali pap, 14 hónapos korában elhunyt Anna nevű leánykájának emlékére.

Az elsőnek címe: Epicedion in obitum theologi clarissimi stb. . . Thomæ Félegyházii, qui . . . quievit Debrecini, anno 1586. 16. die mensis januarii inter octavam et nonam vespertinam. Scriptum a Stephano Félegyházio fratre. Addita sunt epitaphia quædam tum a fratre moestissimo, tum vero ab aliis quibusdam nationis Ungaricæ studiosis. Witebergæ, 1587. 4 r. (A—C ív = 12 levél.)

A címlevél 2. lapján Félegyházi István ír a debreczeni tanácsnak s okát adja, miért írta az epicedion-t, hogy t. i. Gyulai János, a debreczeni iskola igazgatója és Csorba István elénekelték, elsiratták kedves testvérét, de a hála indítja őt is, sőt a kötelesség jogosan parancsolja, hogy fájdalmát gyászversben kiöntse korán elhunyt testvére halála fölött. Ezt követi Csaholyi Jánosnak az epicedionra írott epigrammája. A Félegyházi epicedionja 5 levél és más apró versei, epitaphium stb. 2 levél. Az egyikben azt írja, hogy Hellopœus Péter és Chrysopœus István és F. Tamás egy sírban pihennek. A második epitaphiumot közölte Bod P.: «Hungarus Tymbaules»-ben (29—30. l.) és itt úgy említi Félegyházi Istvánt, mint a debreczeni iskola igazgatóját. Gyászverseket írtak még: Csánádi János, Czibradi Mihály, Miskolczi P. Boldizsár, Taraczk János debreczeni és Szamosközi R. Sándor.

A második füzet: Lugubres elegiæ et epitaphia varia in obitum generosorum et egregiorum virorum D. Ladislai Carolii, D. Stephani Schinii, D. Nicolai Walkai, generosæ D. Claræ Boczkoi, clarissimi viri D. Petri Carolii, lectissimæ

conjugis, Annæ — clarissimi et doctissimi viri D. Casparis Carolii, filii ejusdem Casparis et filiarum Saræ Margaritæque. Conscripta pietatis et gratitudinis ergo ab Andrea Carolino, Joh. Budæo, Stephano Czorba et Francisco Vasarhelino. Anno 1587. Nyomatási hely nincs kitéve. 4-r. A—C_{II} ív = 9 levél, mert az A_{II} hiányzik.

Károli András, Budai János, Csorba István és Vásárhelyi Ferencz írtak elegiákat ezen füzetben, kik 1584 jegyeztettek be a wittembergi anyakönyvbe.

Károli András 1588-ban már S.-Patakon volt tanár s innen küldött Wittembergbe a magyar társulat pénztárának három év alatt 2 frtot és fél tallért. Sírverseket írt: Károli László jóltevője emlékére kettőt, egyik Bod Tymbaules-ében is olvasható (30. l.) meghalt 1587-ben. Szini István emlékére, meghalt 1587-ben, mely szintén megvan a Tymbaules-ben ugyanazon lapon, hol az előbbi. Könyvünkben *Schiniinek* van írva, Bodnál *Szini*. — Bocskai Klárához, néhai eszeni Csapi János özvegyéhez, meghalt 1586 febr. 23. — Károli Péterhez, ki előbb Kolozsvártt volt tanító, azután a váradi iskola igazgatója, 1568—1569-ben váradi prédikátor, 1572-től kezdve tiszavidéki püspök. Bod azt írja halála idejét illetőleg, hogy a XVI. század vége körül történt; de 1587 után ez nem lehetett, mert akkor az 1587-ben kiadott füzetben nem jelenhetett meg az ő epitaphiuma. Igen valószínű, hogy az 1586—87-ben országszerte dühöngött pestis ragadta ki az életből.

Károli Gáspár, a bibliafordító gönczi pap és kassavölgyi esperes nejét, *Annát*, 10 éves *Gáspár* nevű fiát és *Sára* s *Margit* nevű két kis leányát is akkor vitte sírba a ragályos járvány, kiknek hasonlóan gyászsorokat szentel Károli András.

Budai János, az anyakönyvi beírás szerint Joh. Tonsor Budensis,* tehát budai Borbély János két gyászverset írt a füzetbe: Valkai András emlékére, meghalt 1585 és Károli Gáspár hasonnevű 10 éves fia halálára. *Csorba István*, debreczeni, és Károli Gáspárné és három gyermeke s Valkai

* Budai János 1586 szept. 23-án a heidelbergi egyetemen jegyeztetett be (Joannes Budæus), Károli András és Csorba Istvánnal együtt.

Miklós halálukra írt elegiákat. *Vásárhelyi Ferencz*,* Károli Gáspár kis leánya: Margit halálára írt gyászverset.

A *harmadik füzet* Siderius János tarczali pap, 14 hónapos korában 1586 decz. 11-én elhalt *Anna* nevű gyermeke emlékére és az atya vígasztalására írott verseket tartalmazza. Nyomatott Wittembergben (1586—87?) A—B ív = 8 levél.

Siderius J. maga is írt verset kis leánya halálára, melyet Bod felvett Tymbaules-ébe (28. 1.).

Részint epitaphiumot, részint vígasztaló verseket írtak a szülőkhöz: Tolnai Fabricius Tamás, s.-pataki pap, Csanádi János, Czibradi Mihály, Szepsi W. Balázs, Tankó Miklós, Miskolczi P. Boldizsár és Szamosközi Sándor.

Tolnai Fabricius Tamást említi Bod is az Athenásban (298. 1.), hogy «a versírásra szép tehetsége volt, bizonyság arról az ő vígasztaló versei, melyekkel Siderius Jánost vígasztalta, midőn *Anna* nevű egyetlen egy leányát kesergené». Egyetlen egy verse van itt Fabriciusnak, mely 20 sorból áll és Bod idézi a hat első sort.

Egy más kis füzetet is tartalmaz még könyvünk, melynek írója nem magyar ugyan, de tartalma Magyarországra, a szikszói csatára vonatkozik, s az ott elesett magyarok közül néhányat névleg megemlít: czélszerűnek tartjuk ezen oknál fogva röviden érinteni. A füzet írója: Frenzelius Salamon, czíme: *Victoria pusilli christianorum exercitus contra legionem turcicam obtenta ad oppidum Sixo in Ungaria, anno Christi 1588. die 8. octobris. Authore Deo Summo exercituum principe: Recensente vero Salom. Frenzelio Uratisl. P. L. Cæs. (= poëta laureatus Cæsareus)* Az ajánló levelet prózában írta II. Rudolfnak Prágában 1588. Sz. Miklós püspök napján (decz. 6.) 4-r. A—E₁₁ ív = 18 levél, hatméretű versben írva. E kis művet említi Bod Péter is: *Historia Hungarorum Ecclesiastica*. Tom. II. lib. III. pag. 227. most kiadott munkájában, s kiadási helyét és idejét Pragæ 1588 teszi, hihetőleg az ajánló levél végén álló datum után.

A csata leírása után következik az epigramma, melyet

* Vásárhelyi Ferenczet 1584 ápril 11-én a heidelbergi egyetem anyakönyvébe írták be, Fegyverneki Izsákkal és Tolnai Ferenczcel együtt, s ugyanazon évben (1584) a wittenbergibe is. Fegyverneki ellenben már megelőzőleg 1581-ben volt beírva a wittenbergi egyetem anyakönyvébe.

rögtönözve mondott Frenzelius Heressinczi Péter győri püspök és Magyarország kancellárja ebédjén, a törökön nyert győzelemről, hol 1400 török maradt a csatatéren.

A füzet két utolsó lapján — bár a szövegben is fölhozza — néhány főnemes katonát említ, kik az ütközetben el-
estek: Széki Péter, Becz Miklós, Nagy György, Nagy Mihály, testvérek; Togácsi Gáspár, Vajda Miklós, Soóri Pál, Pethe György, hetesi; Kercsi Lénárt, Soldos Ferencz; Trombitás Mihály, Trombitás András, testvérek; Bay Gáspár, Tárnok Lukács, Perneszi és mások.

Elősorolja az elesett németeket is. Equites flavi (sárga hajtókások) 17 és 24 szolgál; a veres hajtókások közül (equites punicei) 14 és 28 szolgál; a feketék közül (equites atrati) 19 és 18 szolgál. Hiányzott ezeken kívül több is, mind a lovasok, mind a gyalogok közül.

Tasnádi R. (=uber) Mihály életét s a püspöksége idejében Erdélyben történeteket leírja Bod P. «Polikarpus»-ában (55—62. l.). Említi itt azt is, hogy 1588-ban a németországi fundamentomosabb iskolákba ment, s a versszerzésben is szép tehetsége volt. Mi két versét találtuk: egyet Csanádi Jánoshoz 1588 és egy másikat Garai Jánoshoz 1589. évekből. Hogy a wittembergi egyetemen tanult, arról hallgat Bod s az Athenában is csak annyit említ róla, hogy 1606. a régi kanonokat közhaszonra kibocsátotta az erdélyi ekkleziák igazgatójára.

*Ungvári F. János*ról nincs említés az Athenában, de ez aligha nem az, kiről a Polikarpusban, mint erdélyi ref. püspökről így ír Bod: Hol született, nevedett, *tanult*, ifjúságának idejét micsoda dolgokban töltötte, abban az időben meg nem irattatván, már ma a feledékenységnek fedele alá borította a régi idő. 1599-ben gyulafehérvári pap volt, a mikor püspökké választották június 13-án Marosvásárhelyt s a synodus a többek között ezt a propositiót is elibe írta: «Mivel hogy ő kegyelme *ifjúszerű ember*, de mindazáltal az ekkleziának nagyobb része ő kegyelmére suffragált: ő kegyelme is, mint a főuraimat, azonképpen az együgyüeket is megbecsülje és semmi személyválogatás benne ne találtassék.» El-
esett a goroszlói csatában 1601. (48. l.)

Máriássy Zsigmond. Született 1564-ben; neje: Szinyei

Merse Erzse. 1600-ban Szepesvármegye alispánja volt. Meghalt 1622. — Fraknói Vilmos azt írja róla, hogy 1598-ban a strassburgi egyetemen lehetett, kiről tudjuk, hogy a XVI. század végső éveiben itt tanult Duchon Mátyással, s Győrnek visszafoglalását ünnepélyes előadással és versek kinyomatásával ülték meg 1598-ban a strassburgi magyar tanulókkal. (Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században.)

KONCZ JÓZSEF.

RONTÓ PÁL PIKÁRÓ-REGÉNY.

E cím egyúttal cikkemnek foglalatja is. Rontó Pálról való e vélekedésem nem épen mai keletű, mert már évekkel ezelőtt kifejeztem a «Gazette de Hongrie»-ban (1886. évf.), melynek hasábjain a magyar irodalom fejlődését röviden ismertetvén, Gvadányi munkásságáról is megemlékeztem. — Különösnek is épen csak első tekintetre tetszetik, sőt én ellenkezőleg azon csodálkozom, hogy irodalomtörténet-íróink miért hogy kezdettől fogva észre nem vették azt a szembe-tünő hasonlatosságot, mely Gvadányinak e kedvelt műve és a spanyol *novela picaresa*, a francia *roman comique*, a német *schelmroman* között fönnáll.

E hasonlóságot én annyira kézzelfoghatónak tartom, hogy állításom bizonyítására szükségtelennek vélem a hosszasabb fejtegetést, hanem bátran ki merem jelenteni, hogy Gvadányi művének első része, a míg Rontó Pál kalandjairól szól, tulajdonkép nem egyéb, mint egy *pikáró*-regény, a mely műfaj a spanyolok földjén termett legelőször (1553), a minőt a francia Scarron (*Roman comique*, 1662) és Le Sage (*Le diable boiteux*, 1707 és *Gil Blas de Santillane*, 1715) is írtak, de a mely nemben talán a német Grimmshausen híres művét (*Der abentheuerliche Simplicissimus*, 1669) illeti meg az elsőség. Maga Rontó Pál sem más, mint egy *picaro*, mint egy *schelm*, mint a spanyol *Lazarillo de Tormes*nek és a német *Simplicissimus*nak magyar mása. Mint külföldi társai, úgy Rontó is, parasztfiú, ki a természettől sok kedvességgel, jóízű humorral és kivált éles észszel van megáldva. — Élete

nem áll egyébből, mint kisebb-nagyobb kópéságokból, ártatlan és ártalmas csínyekből, melyek gyakran rántják veszedelembbe, sőt egyszer akasztófa alá is viszik, de jó szerencséje és kivált furfangos esze minden nagyobb bajtól megmentik.

Irányában is megegyez a külföldi hasonfajta művek irányával, mert mindannyi a realis élet rajzolását tűzi ki legfőbb céljául, melyhez mellékcélul és mintegy fűszerül a kor ferdeségeinek a kigúnyolása és a különböző társadalmi osztályoknak a szatirikus jellemzése járul. Sőt szerkezetére nézve is föltűnő az egyezés a magyar mű és az említett külföldi regények között, mert mindnyájokból hiányzik a cselekvény egysége és csak a hős személye fűzi egybe az össze nem függő eseményeket, a melyeket rendszerint maga a hős beszél is el.

De hogy a legkisebb kétség se maradjon fenn véleményem iránt, legyen szabad pontosabban összevetnem Gvadányi Rontó Pálját az első pikáró-regénnyel, *Hurtado de Mendoza*nak rövid, de híressé vált elbeszélésével, «*Lazarillo de Tormes*»-szel.* Ez a spanyol kópé egy molnárnak a fia, de atyját, a ki hamis vámolásért börtönbe kerül, korán elveszti. Anyja, özvegyiségében egy néger szolgánál keres vigasztalást, a ki kedvesének lopott holmikkal kedveskedik. De a néger egyszer rajta veszt és ekkor Lazarillo és anyja újra minden támasz nélkül maradnak. Lazarillo egy darabig utcagyerek módjára élösködik, de nem sokára jobbnak látja egy vak koldushoz vezetőül szegődni. — A vak koldus mindenekelőtt odacsapja Lázár fejét egy kőbálványhoz, hogy az ütéstől támadt sebek nagyobb könyörületre indítsák az embereket. Lázárnak azontúl is kijut a szenvedésből, kivált az ütlegből és éhségből, mert a rendkívül ravasz vak koldus az ő furfangos eszén is túljár, míg végre megúnván ezt a nyomorult életet, megszökik gazdájától, de előbb kegyetlen boszút áll rajta, neki ugratván az öreget egy mérföld-mutató kőnek. Lázár azonban csöbörből vödörbe jut, mert új gazdája, egy falusi pap, még a kolduson is túltesz fukarságban és embertelenségben. Itteni szolgálata leginkább abból áll, hogyan jusson a legagyafurtabb módon étel-italhoz és hogyan kerülje

* Német fordítása megjelent az Universal-Bibliothekban, 1389. szám alatt.

ki a tilos úton szerzett eleségért járó verést. — A sok ütlet már nem állván, Lázár más szolgálatot keres és talál is egy tönkrement nemesnél, a kinek köpönyegén és kardján kívül nincs egyebe. Lázár a külsőleg nagy úrnál éhen veszne, ha a városba koldulni nem járna és így nem szerezne némi élelmiszert, melyből különben a nagyobb részt a nemes hidalgo veszi ki. — Sok mindenféle gazdát végig szolgál még Lázár, — kolduló barátot, bűnbocsátó levél elárúsító szerzetest stb., — míg végre piaczi kikiáltó, magyarul városi dobos lesz Toledo városában. Ebben az állásában vonja magára egy kanonok figyelmét, a ki egy szolgálóját véteti el véle és ezért örökös pártfogója marad. — Lázárnak most már mi sem hiányzik boldogságából, mert minden kiállott szenvedéseért kárpótolja feleségének hűsége (?) és papi barátjának jó indulata.

Rontó Pál élete történetét — azt hiszem — fölösleges elmondanom. Mindenki ismeri, ha nem Gvadányi művéből, legalább a ponyváról. A föltűnő hasonlóságra is csak reá kell mutatnom. Mindkét műben a szerzők egy alacsony származású ember életét és kalandjait adják elő, a kit keresztül vezetnek mindenféle életmódon és megfordultatnak majdnem minden társadalmi osztályban. Csak azt a részletet akarom kiemelni, melyben a két mű leginkább megegyezik, t. i. a koldus-vezetés kalandját. A vak Péter épen úgy elcsúfítja a mi Pálunkat, mint a spanyol koldus Lazarillót, hogy szánelmébresztőbb külseje legyen; épen úgy éhezeti és veri és végre épen oly kegyetlenül meg is bűnhődik, mikor a furfangos Pál, kordéstól együtt a mocsárba fordítja.

Nem folytatom a hasonlóság bizonyítását, mert már így is félnem kell attól a vádtól, hogy én utánzónak akarom Gvadányit föltűntetni. Pedig távol áll tőlem e gondolat. Gvadányi csak a regénynek a formáját leste el külföldről; e formát azonban a leghazaibb, a legmagyarabb tartalommal töltötte ki.* Rontó Pál minden ízében magyar alak, a milyen

* Erős a gyanúm, hogy a Peleskei Nótárius sem ment külföldi befolyástól. Tartalma, iránya és szerkezete sokban emlékeztet Moscheroschnak, egy XVII. századbeli német írónak, híres szatirikus művére: *Wunderliche und wahrhaftige Geschichte Philanders von Sitterwald*. (1650.) De nem ismerem eléggé a németet és így a sejtésnél tovább nem megyek.

csakis magyar földön teremhet; csínyjei, kalandjai is mind olyanok, melyek csakis magyar viszonyok között eshetnek meg. Azok az életmódok, melyeken Gvadányi keresztülvezeti hősét, és azok a társadalmi osztályok, melyekben Rontó Pál megfordúl, mind a magyar, még pedig tipikus magyar élethez tartoznak; így különösen a Rontó Pál félig csikós, félig betyár élete és főképp katonáskodása. Épen e magyar volta vesztegette meg irodalmunk bűvárait, úgy hogy eszökbe sem jutott e verses elbeszélés és külföldi regények között vonatkozást keresni. Pedig a magyar nép ez egyik legkedveltebb olvasmányának nemcsak az eszméje került külföldről, hanem talán a neve is külföldi hatásnak köszönhető.

Arról a hitről ugyanis már rég le kellett tennünk, mintha Rontó Pál élő alak lett volna. Már Arany kifejtette,* még pedig rendkívüli finom elmeélel, hogy Gvadányinak csupán költői fogásaihoz, hatáskeltő, elhíhetésre vezető poétai eszközeihez tartozott az, hogy a Peleskei Nótáriust is, Rontó Pált is valóságos élő személynek tüntette föl. Hiába hivatkozik Gvadányi az előszóban arra, hogy Rontó Pál az ő ezredében szolgált és hogy kalandjait maga beszélte el, a költő ez állítását épen oly jámbor hazugságnak kell tartanunk, mint mikor a Peleskei Nótárius előbeszédében azt akarná velünk elhíttetni, hogy a költemény nem az ő munkája, hanem a kéziratot úgy kapta készen Borsodvármegyétől. Hiába való fáradságnak tartanám tehát utána járni, hogy Sajókeresztúron a múlt században élt-e Rontó Dávid és Sárkány Judit nevű házaspár és született-e nekik az 1734-ik esztendőben Pál nevű fiacskájok. Annál is inkább kimondhatjuk eleve, hogy ez a fáradság kárba vészett, mivel Benyovszky emlékiratai sem emlékeznek egy szóval sem egy ilyen nevű emberről, sőt még magyar származású szolgáról sem. Gvadányi e szerint egészen önkényesen és bizony nem a legszerencsésebben kapcsolta össze Rontó Pálnak, e lovas közkatonának, sorsát a híres felfedező és még híresebb kalandor életével.

Rontó Pál neve tehát Gvadányi phantasiájának a szülötte, a ki előtt azonban ott lebeghetett a német *«landstörtzer»* elnevezés. E szóval jelölték ugyanis a XVII. századbeli német

* Arany J. Prózaí dolgozatok. Gvadányi József.

regényírók és regényfordítók a spanyol *picaro* szót, a mely tulajdonkép *kópét*, *csintalan suhanczot*, magyarán szólva *Rontó Pált* jelent; a *schelmroman* és *schelm* csak újabb keletű szók. De Gvadányi, valamint a tartalom megmagyarosításában, úgy a név megalkotásában is — a mint látjuk — kiváló szerencsével dicsekedhetik; mert ha a múlt századnak nem is volt élő alakja Rontó Pál és ha e név azelőtt sohasem is létezett, a magyar nép emlékezetében örökké fog élni Rontó Pál, a magyar huszár, a népélet e legkedvesebb alakja, a mint hogy a magyar nyelv is mindvégig meg fogja őrizni azt a fogalmat, melyet a *Rontó Pál* elnevezés fejez ki, sőt a magyar irodalomtörténet is büszkén említheti ezentúl, hogy a többi regényfajok mellett a pikáró-regény is megfogamzott a magyar talajban és ott Gvadányi Rontó Páljában magához méltó hajtást hajtott.

KARDOS ALBERT.

A «MONDOLAT» KELETKEZÉSÉRŐL.

A *Mondolat* keletkezése szoros összefüggésben van a *debreczeni grammatikával*. Nemcsak, mivel mind a kettő ugyanegy föld terméke; hanem azért is, mert épen a *debr. grammatika* elvein nőttek föl azok az írók, a kiknek a *Mondolat* lételét köszöni. Mindnyájának Földi volt a mestere, a kinek a magyar nyelvről kétségkívül alapos és önálló nézetei voltak, de a fejlesztés és csinosítás megkezdett munkáját már a múlt században elítélte. Ő volt az első, a kinek volt bátorsága kimondani a maga véleményét Kazinczyval szemben is és pedig oly leplezetlenül, annyi őszinteséggel, erős meggyőződéssel, szilárd tudással, a mennyinek fele is elég lesz vala, hogy Kazinczy elidegenedjék tőle s meghidegüljön barátságuk. Földi, mint tudva van, majdnem kizárólag a nép nyelvére támaszkodott, ámbár jól ismerte a régi nyelvet is, a melynek egy-egy homályosabb képzőjéről vagy önálló szaváról kedvtelve értekezett a Kazinczyhoz és másokhoz írt leveleiben. Senki sem volt conservativebb nála a nyelv dolgában, a fordítás értelmezésében s a költői formák használatában. Szigorúan ragaszkodott a classicaik formákhoz s épen nem volt

ínyére, hogy Kazinczy Ráday Gedeon útmutatása szerint a nyugati schémákat kezdte használni. A prosodiában is eltért mind Rájnistól, mind Baróti Szabótól. Többet adott a merev szabályosságra, mint a költői szólam erejére s hathatóságára, a mely tulajdonságokat Kazinczy legtöbbször becsülte.

Már 1793-ban összetűzött Kazinczyval. Nehezebb esett őszinte véleményt mondani Kazinczy fordításairól, de ez — úgy szólván — kényszerítette őt, azt hiven, hogy irodalmi tekintélye Földi előtt is határozott és föltétlen. Azonban csalódott. «Megengedj — írja — ha kimondom: nékem semmi fordításod nem tetszik, — és ha csak ilyenek a fordítások, nem érdemlik meg ezek az édes bolondságok, hogy oly sok álmatlan órákba kerüljenek». Megtámadja Kazinczyt, hogy a költészet szabályait önkéntesen állítja föl és a prosodiában Rájnis után indul, a ki szerinte valódi Scioppius. «Szegény magyar poesisünknek — sóhajt fel — épen hasonló szánakozásra méltó ügye ama Phædrus őszibe elegyedett emberének sorsához, kinek vén szeretője barna hajszálait, ifjú mátkája ősz hajait tépte ki százanként, míg nem egyszer mindenek előtt utálatossá lett». De nem kisebb ellensége volt Verseghynek is, kit «hijába való Versengi»-nek csúfolt, azt tartván, hogy ő is ép úgy rontja a nyelvet, mint Kazinczy és társai. Látta, hogy a magyar nyelv művelésében némi mozgalom indult meg, a melytől semmi jót sem várt. Sietve dolgozott grammatikáján s úgy hitte, hogy az minden elvtelenségnek és ingadozásnak elejét veszi. Figyelemmel kísérte az írók működését s előbb Szatmáron, később Hadházon minden valamire való munkát megszerzett szükös keresményéből, hogy grammatikájában valamennyit felhasználja s az ellenvéleményeket megczáfolja. Szerette volna, ha a mozgalom kevesebb erővel és határozottsággal indul meg, hogy a döntő szót ő mondhassa ki. «Sóhajtozom s felette igen sajnálkozom — írja Kazinczynak* — mostani litteratori alatt nyögő boldogtalan hazai nyelvünkön, mely most spirituosus és aër fixussal teljes litteratorinak pennái alatt épen úgy vagyon, mint a leghánykódóbb forrásában lévő zavaros új must, mely fenéig zavarodva lévén, tajtékos sűrű sepreit nagy pezsgéssel és sok

* 1793. aug. 12-kén kelt levelében. *Kazinczy levelezése*. II. köt. 307. l.

levegő éggel túrja ki az aknáján. Boldog lesz szegény nyelvünk valaha, ha mostani zavarodott mustja még megülepedett higgadásra juthat, és boldog lesz a maradék, mely ennek általlátható finom ízű tiszta borát, ha ez addig fenekét ki nem üti, valaha gyönyörködve ihatja. Az ily zavarodott mustba akármit töltenél, mind az hasonló zavarrá lészen, nagyobb háborgást okoz és tajtékos kifutását sietteti.»

Mondanunk sem kell, hogy Kazinczy épen arra törekedett, hogy a forrongást mesterséges úton gyorsítsa és semmit sem tartott nagyobb veszélynek nyelvünk művelésében, mint épen Földi nézeteinek érvényesülését, a melyek a *debr. grammatika* alapjaivá lőnek.

A debreczeni areopag Földit tartotta mesterének s nincs mit csudálnunk, ha Kazinczy munkáit nyelvünk tisztaságának megóvása érdekében veszedelmeseknek s kártékonyaknak ítélte. Kazinczy még fogságában hallotta a *debr. grammatika* megjelenésének híret s nyilván a nélkül, hogy olvashatta volna, tisztában volt annak elveivel, a melyekről kétség kívül el is mondta véleményét még fogsága előtt Földinek.

Ez volt kezdete ama hosszas villongásoknak, a melyek Kazinczy és a debreczeni írók között évekig tartottak és sok keserűséget okoztak mind a két félnek. Kazinczy szenvedélyes heve már fogságában gyűlöletre lobbant a *debr. grammatika* ellen. A nyelv bővítésének határt szabni tudatlanságnak tartotta s e mellett az egyszínűségre való törekvést üldözte, tudván, hogy minden műfajnak megvan a maga külön stílje. Kis Jánoshoz a brünni fogházból titokban írt levelében,* hivatkozván újra dolgozott műveire s a Molière két vígjátékára, *A kéntelen házasság* s a *Botcsinálta doctor* címűekre, önérzettel vallja meg, hogy e két darabra nem szégyenli ráütni saját bélyegét, s «legalább — úgy mond — azt nyerem vele, hogy a debreczeni hentesek, szappanosok és sulyomkofák, kiket a közöttök termett grammatika nyelvünknek polycletusi kánonjává teszen, és a kik soloecismusaim miatt a *Klavigóban* és *Emiliában* ξεινοῦνnak fognak szólítani, reám ismernek, hogy én is magyar vagyok». Mikor Kazinczy kiszabadult fogságából: gyakorta ellátogatott Debreczenbe,

* 1797. nov. 16. évf. levelében. U. o. 421. l.

a hol a *grammatika* főszerkesztőivel, Benedek Mihálylyal, a későbbi superintendenssel, Domokos Lajossal, Hunyadi Szabó Ferenczcel és Szikszai Györggyel éles vitája volt a nyelv művelése kérdésében. Ezek levén a debreczeni areopag fő tagjai: Kazinczy legjobban szeretett velök eszméket cserélni nyelvünk és irodalmunk ügyében, de csakhamar meg kellett győződnie, hogy közte és az említett dilettans írók között áthidalhatatlan úr tátong. Kazinczy gyűlölte Gyöngyösi Jánost és Mátyási Józsefet, a kiket a debreczeniek az «istenek közé iktattak»; megszólta Csokonait, bár sok tekintetben becsülte, a miért kivált Benedek, — mint Kazinczy mondja — majd «levágta őt». Meggyőzni iparkodott őket, hogy nyelvünk még korán sincs abban az állapotban, a melyben lennie kellene; hivatkozott a latin és német nyelv fejlődésére, a melyek tele vannak idegenszerűségekkel s a melyeknek mintájára a magyar nyelvet is fejleszteni vélte és hirdette. A debreczeni írók nem tudtak megegyezni vele s Kazinczy tudatlansággal vádolta őket, a kik még Klopstockot és Wielandot is kikaczagták.

Az említett írókkal mind jobban került az érintkezést Kazinczy, csupán Szentgyörgyi Józseffel, Debreczen hírneves tisztí orvosával, kötött szoros barátságot, a kinek tudományát s egyéniségét annál többre becsülte, minél inkább hitte, hogy Szentgyörgyivel képes lesz egyértelemre jutni a nyelvművelés ügyében. Azonban ebben is csalódott. Szentgyörgyi a *debreczeni grammatikának* ha nem is mindenben, de legfőbb elvében, hogy t. i. az újítás nyelvünk természetével nem ellenkezhethet, erős és kitartó híve volt. Egész életében ezt az elvet vallotta s több levelében fejtegette oly aggodalommal a magyar nyelv iránt, mintha csak egymagára lett volna bízva az újítás elleni mozgalom szervezése. Épen ezen a ponton érintkezett a *Mondolat a debreczeni grammatikával* legszorosabban. Szentgyörgyi féltette nyelvünk tisztaságát, a melyet első és főkélléknek tartott az újításban. Egész kis programot mondott egyik levelében, a melyet Kazinczyhoz írt, mikor már a *Mondolat* eredetije kézről-kézre járt a debreczeni tudósok és írók közt. Helyeselte a Dayka életrajzában kifejtett elvek nagy részét s Kazinczy programjából átvette a szokásból kiment régi szók felújítását, a helyes

analogia szerint képzett új szavak használatát (szenvedelem, gerjedelem); sőt — mint írja — nem ellenezte a «szomszéd nyelvekből átalhozandó új szólások» módjait sem, csak azok «*anyánk geniussával ellenkezően, rajta erőszakot ne légyenek, vagy már otthon is idétlenek ne légyenek, mint a melyeket még az anyanyelvből is ki kellene irtani s ki is irtottak a pallérozott nemzetek*». Így a *jól néz ki* szólamot megrója, mert «idétlen», s nem tudni: «maga néz-e ki és honnan, vagy az egészség néz-e ki jól belőle». Ellenben ez vagy az *jól áll neki*, ezt már elfogadhatónak véli, «ámbar helyesebb ez a régi szólás formája: *illik neki*».* Tudva levő, hogy Kazinczynál a szükség és a szép forma minden újítást igazoltak, bármilyen erőszakot tettek is azok a nyelven. Didacticus munkákat és predikációkat lehet írni a meglevő szókészlettel, mondá, de nem lehet tragoediát, comoediát, érzékeny játékot. Ha a debreczeniek azt vitatják, hogy ez nem jól van mondva: *oda benn van a házban*, hanem így kell mondani: *oda bé van a házba*: erre csak szánalmas mosolylyal felel. Ő is haragszik Barczafalvira, Folnesicsre, Pethére s másokra, a kik sem a szükségét, sem a szép formát nem nézték, csak egyre gyártották az új szókat; de azért, hogy némely újítás rossz, ebből semmikép sem következtethette, hogy minden újítás rossz legyen. «Rontsuk, édes barátom, a nyelvet — írja Szentgyörgyinek — rontsuk! sok rontani való van benne. Pázmány is rontotta azoknak ítéletek szerént, a kik vele egy időben éltek; sőt talán te is *hamar művét* rontásnak nevezéd, ha azt én mondanám annak és nem ő mondotta volna». Nem szűnik meg újra és újra hangoztatni, hogy az élő nyelvnek változnia kell; hol van ennek a határa; nem tudjuk. Természetesen minden újításban van valami kedvetlen, de azt kérdi: nyer-e általa valamit a nyelv, bővül-e, tisztul-e ideája a nemzetnek, ha az újat elfogadjuk? Gyalázat, — úgy mond — hogy még a *virtusra* sincs szavunk. Ráday csinált egyet, de ismervén Kazinczy tüzességét, nem merte neki megmondani.

Mind e komoly tanulmányból és szilárd meggyőződésből

* 1813. júl. 5-iki levelében. M. t. Akad. könyvtárában: M. Irod. Lev. 4-r. 176. sz.

származó elvi megállapodások képtelenek voltak Szentgyörgyit egészen meggyőzni arról, hogy Kazinczy helyes úton jár, noha őt egészen más szemmel nézte, mint Barczafalvit, Folnesicset, Vandzát s társaikat. Egész határozottan állíthatjuk, hogy abban a tréfás pamphletben, a melyet 1809 körül írt, s a melynek a *Mondolat* címet adta, nem is gondolt Kazinczyra. Barczafalvi és utánzóik kigúnyolására készítette azt, de hírül sem azért, hogy kinyomassa, hanem csak azért, hogy barátainak és ismerőseinek néhány derült órát szerezzen, ha épen a nyelvészkedésre, ez akkor fölötte kelendő foglalkozásra került a szó. Valószínű, — mint Szentgyörgyi is gyanítja * — hogy e tréfás pamphlet kéziratban több másolatban kerengvén, valamelyik jurátus magának is leírta azt s így jutott aztán idővel Somogyi Gedeon kezébe, a ki Veszprém megyében mint esküdt szolgálván, némi ismeretséget kötött az ottani írókkal és műveltebb közönséggel s kapva kapott a kéziratot. Somogyi bevallja, hogy a *Mondolat* nem az ő műve, pedig szeretné, ha az lenne. Egyik jó barátja láttatá vele a darabot s ő nem késett azt mind szélesb és szélesb körökben terjesztetni, «Rátapadt minden szem, minden fül», mikor Somogyi «körbe ült barátjainak» felolvasá. Örömmel hallották mint írja, a tréfás felolvasást s arra kérték, hogy a szükséges bővítményekkel lássa el és adja ki. Így jelent meg a *Mondolat* 1813-ban, felhíva az újtókat a feleletre és sok keserűséget okozva Kazinczynak és körének.

Figyelemre méltó körülmény azonban, hogy a nyomtatásban megjelent *Mondolat* épen azokat akarta nevetségessé tenni, a kikre az eredetinek írója, Szentgyörgyi, nem is gondolt mikor jó ízű tréfáit összeállította kéziratban. Erre nézve idézett levele a legerősebb bizonyosság. Olvasván a Kazinczytól kapott *Mondolatot*, ezeket írja: «Hogy járok, lelkem! Tőled való eltávozásom után valamennyire későcskén jutván haza és akkor is halaszthatatlan dolgom lévén, csak délután foghaték a tudva lévő brochure** olvasásához. Már ajánló levele kedvetlen érzéssel töltött el, mely vezérszava alatt mind nevelkedett; de mikor a futó betűkkel nyomtatott részéhez

* Kazinczyhoz 1814 febr. 26-án írt levelében. U. o.

** Hogy az olvasó ne kételkedhessék, vajjon a *brochure* a *Mondolat*-e vagy más egyéb: Kazinczy a levél szélére jegyzi annak teljes címét.

értem, csak elállott szemem, szám, látván, hogy *az én tölem ártatlanul és csupa juchsból írt játékot találok ily gonosz végre fordítva*».

Ime tehát Szentgyörgyinek esze ágában sem volt Kazinczyt pellengérré állítani, de még csak kigúnyolni sem. Magát az újítás eszméjét sem üldözte, csak a túlzók korcsszavait akarta jóízűen kifigurázni. Kétség kívül a tréfa alapgondolata az övé s ez ér legtöbbet: ha, tudniillik határt nem ismernek a szógyártók, hát menjünk a végletekig. Igaz-e, hogy a debreczeni írók s kivált Benedek superintendens ösztönözték Szentgyörgyit a kidolgozásra, mint Kazinczy s utána újabb íróink is állították: erre nézve Szentgyörgyi nem nyilatkozik. Ő a maga leleményének tekinti s tartja a *Mondolat* középső részét, a mely e három célzt tüzi ki maga elé: 1. szükséges-e és mily mértékben szükséges a nyelvmívelés? 2. kinek kell művelni a nyelvet? és 3. milyen módjai és segédjei vannak a nyelvmívelésnek? Tulajdonképen egyik kérdést sem akarja a *Mondolat* megoldani; a gúny és éleselműség is csak a legképtelenebbül képzett szavak összerakásában nyilatkozik s rá sem lehetne egyetlen helyére sem ismerni, a mely akár Kazinczy műveire czélozna, akár Berzsényi merész összetételeire, szokatlanságaira, mi ez utóbbit illetőleg különben is képtelenség lett volna, mert Berzsényinek akkor még egy sora sem jelent meg nyomtatásban.

Somogyi Gedeon kiértette a tréfa alapeszméjét, a túlzást még felötlöbbé tette s az egésznek élet Kazinczy és Berzsényi ellen fordította, a mi Szentgyörgyit kínosan lepte meg. Őszinte vallomást tett Kazinczynak, hogy soha semmi összeköttetésben nem volt Somogyival, hírért sem hallotta s ha tudta volna, hogy ártatlan tréfáját ily célra használja valaki, soha nem írt volna egy betűt is. «A mindentudó Istenen kívül — mondja a főntebb idézett levélben — tulajdon lelkem esméretét (melynek szava pedig szívemben, hidd el, nagyobb a becsület érzésénél) hívom bizonyosságul, hogy sem a kiadót nem esmerem, sem szándékában soha csak tudással is, annyival inkább megegyezéssel részt nem vettem, sőt ha effélet csak gyanításképen meggondolhattam volna is, noha az a kiadótól is megkülönböztetett nyomtatványú rész, a 19-ik lap-tól fogva a 46-kig az alá rakott jegyzések nélkül, minden

személyes érdeklésektől üres és tökéletesen ártatlan, mégis soha nem írtam volna». Úgy találja, hogy sok helyütt «ész nélkül elcsúfítva» jutott a közönség kezére a szóban forgó munka, melyet nem is mer senkinek megmutatni.

Kazinczy ismervén jó barátja kifogástalanul szilárd jellemét s őszinteségét: megnyugodott a felvilágosításban. Somogyi ellen azonban mélyen elkeseredett. E keserűséget nem annyira a *Mondolat* tartalma, mint ismeretes címlapja kelté benne. De arra nem is gondolt, hogy feleletére méltassa a kiadót.

Szentgyörgyinek idézett levele jóformán egymagában is elégséges annak megállapítására: mennyi része volt neki a munkában s mennyivel bővítette azt Somogyi. Szerencsére azonban a M. N. Múzeum könyvtárában megtaláltuk a Szentgyörgyi eredetijéről vett egykorú másolatoknak egy példányát,* azt, a melyről Kazinczy írja, hogy Horvát István a Széchenyi-féle könyvtárban helyezte el. E kéziratot összehasonlítván a kiadással: kiderült, hogy Szentgyörgyi a munka középső részét írta csupán, a melynek címe a következő: «Mondolat a magyar nyelv kimíveléséről és azt tárgyazó külömbféle segédekről». Terjed a 19-ik laptól a 46-ig, mint Szentgyörgyi is írja idézett levelében. Természetesen ide nem értve a jegyzeteket, mert azok már Somogyi tollából eredtek. Az eredeti kézirat és a kiadás között lényeges különbség nincs; mindössze Somogyi egy-egy szóval toldja meg eredetijét, vagy egy képzőt csavar el, vagy új kikezdeéseket csinál. Az eredeti szöveget, úgy látszik, maga is változtatlanul kívánta lenyomatni s célját csupán a jegyzetekkel szolgálni, a melyekben nagyon bőkezűnek bizonyúl.

Ezenkívül azonban van az eredeti *Mondolat*nak szótára is, még pedig ugyanazon címmel, mint a kiadásnak. E szótárban összesen kétszáz szó van felsorolva, a melyek «részint természetett, részint öltöztetett új magyar szók». Ezt a szót a kiadás megnégyszerezte, még pedig legnagyobb részt Kazinczy és Berzsényi műveiből vett új szavakkal és egész szólásformákkal. Ha összehasonlításunk nem csal: az eredeti *Mondolat* szótárában felhordott szók talán egy kettő híján mind megvannak a kiadásban, Somogyi azonban az eredeti-

* Q. Hung. 18. sz. alatt.

nek az új szóhoz adott magyarázatát nem egy helyt kibővítette és szoros abc rendbe szedte. A *komoly* e h. *komolyság* csak Szentgyörgyinéél van meg. Nem tartjuk feleslegesnek, hogy az eredetiben és a kiadásban egyaránt előforduló új szókból némi mutatványt adjunk, a mint következnek: *alk* — *elementum*; *alkalom* — *alkalmatosság*: *occasio* (Somogyi szerint *alku* helyett is); *állítmány* — *assertio*; *bájné* — *elragadó szépség* (ez a magyarázat csak Szentgyörgyinéél fordul elő), *Holde Göttin*; *biczeg* — *halkal megy, sétálgat*; *czékázni* — *széllyel járni*; *csupa tudátság* — *mathesis pura*; *dicsvágy* — *dícséretre való vágyás*; *fárad* — *fáradság*; *forda* — *tropus*; *gedélni* — *allicere*; *háborkozás* — *háború*; *hemzserde* — *legio*; *hölgy* — *kellemetes szépségű fehér személy*; *kellem* — *svavitas*; *kellemetesség, kecs* — *deliciae*, *Anmuth* (ezt a magyarázatot Somogyi még a következőkkel toldja meg: *Reiz, venustas, lepor, elegantia*); *kipípesít* — *felékesít*; *locsmoly* — *folyamat, patak*; *mesteri* — *meisterhaft*, stb.

Somogyi bővítései, mint említők, legnagyobb részt Kazinczy és kivált Berzsenyi műveiből kerültek ki; épen a legkevesébbé kifogásolható szólamaikat ferdíti el s egészen helyesen képzett szavaikat, vagy a régi nyelv szókincsét hordja fel a szótárban; például, hogy csak egy néhányat idézzünk: *agg tölgylábánál*, *alak* (kép, forma), *alkony*, *álláspont*, *apród*, *ázúr palota*, *borág*, *égtartó* (*Jupiter*), *enyhely*, *érdempolcz*, *eszmélet*, *fáradalom*, *hősek magva* (*vitéz magyar faj*), *koboz*, *méhe*, *öklelő hajdú*, *ömlendezés*, *örlélek*, *ravatal*, *rom*, *siker*, *sürget*, *szobor*, *talp*, *tartalom*, *Tempe vidámjai*, *csapong*, *csend*, *úr*, *zamos*, *zavar*, *véd*, *vértanú*, *viszhang*, *vonat*. Berzsenyit épen oly mértékben ügyekszik Somogyi gúny tárgyává tenni, mint Kazinczyt, a mi merő ízetlenség. Az ajánlásban, vezérszóban, a jegyzetekben és a szótárban Berzsenyinek épen legeredetibb s leghatásosabb helyeit gúnyolja ki. Ha, úgymond, e könyvet az olvasók megkedvelik, akkor —

Gyöztem! — lerázták czombjaim a fővenyt, stb.

A kik a *Mondolatot* nem ismerik, azoknak kedvéért mutatványul ideirunk, egy-két mondatot, melyben bárki feltehetőleg Berzsenyi nyelvének legszebb helyeit: «Gyakran *szenelöm mellett téptem bajúszomat*, s mintegy az *álom bódult*

kórjait látni kénszerítettvén, szemeimet két izmos ököllel dörgölém. Gyakran egy *agg tölgy lábánál* térdemre bukva le olvasám a szent Homérnak könyveiben liturgiám szakát s majd *legforróbb képzeményim is megfagytak*, majd lelkem *magasabb erőkkel dagadozván*, bátorító felfejtődzetek készítették s — kedvem jött fellépni a pálya futói közé: nehogy mulékony nevemet felejtésbejutás leplezze s tétlen renyhességemért még salápolva fogjon valaha a gyalázat járomfája alá hajtani».

Azonban míg Kazinczy keserűn érzi az alantjáró gúny éles fullánkját: Berzsényi e támadásban nem lát egyebet éretlen kötődésnél, gyerekes pajkosságnál, a melyre okos embernek meg sem szabad indulnia. Kazinczy is ezt hirdette leveleiben: de bensejében engesztelhetetlen volt. Fájt neki a támadás és pedig annál inkább, minél jobban érezte, hogy Somogyit megfélélnkíteni nincs hatalmában. E keserűség egy időre szinte kedvét szegte. Szokatlanul kemény kifakadásokat tett az emberiség ellen, a mely «tele van istentelenekkel, hazugokkal, ámitókkal». Berzsényi hideg vérrel, zavartalan nyugalommal fogadta a támadást és iparkodott megnyugtadni Kazinczyt is. Mély philosophiával szemlélte ő már régebben Kazinczy pályáját. Észrevette, hogy Kazinczy kivált nagyságával az emberek közül, a kik épen e miatt ellenségeivé lettek. Ez minden nagyság természetes következése, csuda, hogy Kazinczy negyvenéves pályája alatt mind ezt be nem látta. Te «gyermekek közé keveredtél — írja Berzsényi 1814. június 18-ki levelében — s a gyermekek játékait eltiporlad s most boszankodol, hogy azok téged porral dobálnak s utánad kámpolódva kiabálnak. Te megsérted az embereket virtusaiddal, dicsőségeddel s oktatásod módjával s most csudálkozol, hogy azok, kik Sokratest, Senecát megölték, Catot lepökdösték, téged meg mernek csúfolni. Épen az volna csuda, ha ezt nem cselekednék.»

Egyébiránt Berzsényi a *Mondolat* alapeszméjét, a melyre főntebb czéloztunk, helyesen fogta fel s úgy látta, hogy a támadásnak, minden durvasága mellett is, van némi alapja, a férczműnek némi jó oldala, Somogyinak valami igazsága. A mit Szentgyörgyi felfogásából ismerünk: a *Mondolat* is ugyanezt vallja, bár sok ízetlenséggel adja elő. Berzsényit inkább a modor bántotta. A nemzet legdrágább kincsét,

anyanyelvét, szentségtörésnek tartotta ily galádúl csúfolni. Komoly vitát óhajtott volna, olyat, a milyenre Kazinczy adott már akkor egy pár példát a Báróczy és Dayka életrajzában. Ezt azonban Szemere és Kölcsey sem tették a *Mondolatra* adott *felelet*ben, a melylyel Berzsenyi szintén elégedetlen volt.

Míg Kazinczy Somogyi iránt engesztelhetetlen volt: Szentgyörgyit teljesen ártatlannak hitte és joggal, mert, mint láttuk, az eredetiben semmi szó, semmi czélzás nem volt Kazinczyra s műveire. A gúny fegyverét egyenest Somogyi fordította Kazinczy ellen, a mi egészen világos és elvitázhatatlan. Akadt azonban újabban oly író, a ki Somogyi támadásában semmi sértőt nem lát, sőt azt is állítja, hogy a címlapon Somogyi nem Kazinczyt akarta ábrázolni. Ezzel ellentétben egész határozottan merjük állítani, hogy nemcsak Kazinczy, de jóformán az összes írók a széphalmi mestert látták első sorban kigúnyolva* s mindenki úgy fogta fel a támadást, mely épen Kazinczy ellen irányúl legnagyobb mértékben. A debreczeniek kiéreztek a gúny erős fullánkját, Szentgyörgyi bosszús volt Somogyira és osztozott a Kazinczy felháborodásában s jól esett neki, hogy Kazinczy nem gyanúsította őt még akkor sem, mielőtt ő tisztázhatta volna magát.

Így látván a *Mondolat* keletkezésének történetét: kissé más véleményt kell alkotnunk annak hatásáról is, mint újabb íróink tettek. Erről azonban szólni most nem föladatunk. De lehetetlen meg nem jegyeznünk, hogy azok, a kik csodálkoznak Kazinczy fölháborodásán: teljességgel félreismerik a híres agitator küzdelmének egész irányát, eszméinek nagyságát, meggyőződéseinek tisztaságát s hatásának maradandó értékét.

Dr. VÁCZY JÁNOS.

* A M. N. Múzeum könyvtárában megvan a *Mondolat*nak egy példánya, mely Bacsfányi volt, a ki a címkép fölé ezt írta: «Széphalmi Vincze, alias Kazinczy Ferencz».

ADATOK A RÉGI MAGYAR SZÍNPAD FÖLSZERELÉSE TÖRTÉNETÉHEZ.

I.

A régi magyar színészet beléletéről, leszámítva a hatóságok ítélete alá bocsátott perpatvarokat és nagyobb botrányokat, édes keveset tudunk. Melyek voltak kezdetben a színpadi műszavak, honnan vették azokat és mennyiben mondhatók eredetieknek vagy magyarosítottaknak, ruhatáruk hogyan volt fölszerelve, a színpadi gépezet a fejlődés minő fokán állott s így mennyiben felelhettek meg külsőségekben is (mint ruházat, butorzat, disztítés) részint a korhűségnek, részint az akkori színpad jogos követelményeinek? Mind oly kérdések, melyekre ma még, hiteles adatok szűkében, felelni nem birunk. Valószínű, hogy a színpadi műszavak jó részét a német színpad műnyelvéből vették át, mint azt a jelenleg használatban levők sejtetik, de lehettek eredetileg képzett vagy a régi magyar nyelvből kölcsönzött szavaik is.* A legnagyobb baj mégis az, hogy semmi idevágó hiteles följegyzés nem maradt reánk a magyar színészet első (1790—1796-iki) időszakából; pedig nagyon hihető, hogy az ekkor megállapított műnyelv került traditióképen forgalomba, midőn Kelemen László, néhány társával szövetkezve, keleti vándorútját megkezdé 1796-ban. Valószínű az is, hogy midőn a múlt század utolsó évtizedében és a jelennek elején az erdélyi és magyarországi színészet hullámgyűrűi Nagyváradon és Debreczenben találkoznak egymással, ez a műnyelv már módosulhatott és bizonyára magyarosabbá is válhatott, mert az erdélyi színészet némi s nem lehetetlen, hogy még akkor is emlékezetben élő hagyományra támaszkodott, melynek első nyomai elérhettek Felvinczy Györgynek 1696-ban kezdődő kísérlete idejéig. De ha nem élt is a XVIII. század erdélyi actorainál és actrixeinél ennek a dugába dőlt első kísérletnek az emléke: az erdélyi magyar színészek romlat-

* Az előfüggöny jelzésére Verseggy a *serge* régi magyar szót használja; Kelemen Lászlónál rendszeren *kárpit*, egy 1794. évi kéziratban *rekesztő kortina* fordul elő.

lanabb nyelvérzéke bizonyára alkalmasabb, magyarosabb színpadi műszavakat alkothatott, mint a magyarországiaké. Ezek ugyanis ezenfölül Pesten, a honossá vált német színészet külső dolgainak, műszavainak átvételére nagyobb kényszer alatt állottak, mint az erdélyiek Kolozsvárott, hol a német színészet távról sem volt oly annyira otthonos mint Pesten vagy akár Nagy-Szebenben vagy Brassóban, mint azt gyorsabb tönkrejutása is igazolja.

A magyar színészet multjának ez a része eddig senkit sem érdekelt. Színpadi ruházatokról, bútorokról és egyéb felszerelésekről szóló egyetlen kinyomatott leltárat sem ismer irodalmunk s eddigelé nem vette senki magának azt a fáradságot, hogy legalább a jelenleg forgalomban lévő színpadi műszavakat közzé tegye.

Itt is tehát tapogatódnunk kell, mint a személyi érdekű részletek félhomályában s vagy azt kellene hinnünk, hogy első színészeinknek színpadi ruházatra pénzek nem jutott és polgári öltözetben adták még a lovagdrámákat is, hogy a színpadi ruházatok ép úgy kölcsönzésekből verődött össze, mint egy-egy vidéki színtársulatnál manapság is.

Azt hisszük, nem túlzott Balogh István, midőn első vándor színtársulatuk (1813 körül) saját ruhatáráról a következő mulatságos adatokat hagyta reánk: «A ruhatár leginkább csak egy *Toga* nemből állott, ez térdig ért és csak színe különbözött: veres, sárga, fekete, fehér. *Abból került ki majd minden jelmez.* Ha spanyol darabot adtunk, puflikat varrtunk reá, tricot, czipő, öv, tollas kalap — kész a spanyol. Ha Bátori Máriát adtuk, lefejtettük a puflikat, magyar dolmány-nak (!) mentének (!) alakítottuk. *Ha látta a néző, hogy e lényeges sevédeszközök híjával vagyunk, elengedte, csak a színdarab meséjét adjuk jól, összevágólag.*» Ime, a szegénység leleményessége könnyen pótolta a hiányokat és viszont az a vidéki naiv közönség, mely tán soha sem látott még magyar «theatristákat», szívesen megelégedett mindennel, ha összevágó volt az előadás.

Hogy miként került össze a vidéki magyar színészek készlete és ruhatára, ezt Balogh István, (a magyar színészet ezen eddigelé nem igen méltatott jóízű humoristája, kinek följegyzései részint kéziratban vannak, részint eldugva talál-

hatók, régi újságok és naptárak lapjain) ekként beszéli el egy más helyütt. A Károlyi grófok nagykárolyi jószágának inspectora a következő módon fogadta a nála megjelent és színpadi készletekért könyörgő magyar színészeket, kiket mint director Balogh István vezetett eléje: «Volt itt azelőtt cancellista koromban — így kezdte az öreg inspector — még midőn a mostani grófok atyja élt, az iskola-épületben egy teatrum, melyben dilettansok játszottak, mert a megboldogult gróf nagyon szerette a teatert; minden tisztjének ki csak németül tudott, részt kellett abban vennie; ki nem tudott játszani, annak néznie kellett mint kínlódik a többi és az öreg úr nagyokat kaczagott, mint törte a sok zsíros szájú magyar a finom német szót; de biz azt a színházat elbontotta a tisztség, granariumnak, hambárnak használja, hanem *a ponyvák még többnyire mind meg vannak a hozzá tartozó masineriával; még elődöm hordatta föl a bivalypadlásra, gondolom lesz még ott annyi, hogy egyikét kis darabot elé adhatnak benne, ámbár sokszor jött már panasz hozzám, hogy a rabok ha oda vették magokat kik már szabad lábon tesznek szolgálókat az udvaron, sokat elhordtak kapczának a bocskorjokba*» Színészeink fölmentek aztán a bivalypadlásra és a mit megkímélt a rabok jószívűsége, azt lehordták: egypár függönyt, oldalszárnynyal; találtak még ott hengereket, csigákat, kötelet, lámpást és csillárt, a legnagyobb össze-visszaságban egymásra hányva. Az egyik színésztárs pompásan tudott festeni, «mint azon a tájon senki jobban» és csakhamar készen állott a színpad. Akadt ott még egy pár ruha is, amihez a magokét hozzáadva, bátran néztek az előadás elé, mely előre is fényesnek ígérkezett. Valóban nálunk a XIX. században ismétlődtek Scarron Roman comique-jának jelenetei!

Természetesen mégis csak másképp kell képzelnünk a magyar színészet viszonyait a század elején a vidéken, és másképp Kolozsvárott, meg Pesten főképp. A közönség műveltebb volta, a versenyző és ellenséges állást elfoglaló német színészet pompája, arra kényszeríték a magyar színészeket, hogy ilyen főhelyeken ne a szegénység rongyaival koldulgassanak össze irgalmat és támogatást, sőt ellenkezőleg, hogy épen a fény és pompa rokonságával is csorbítani törekedjenek a verseny veszedelmességét. Ily helyeken tehát múlhatatlan

volt, hogy színészeink díszesebb ruhatárral, csinosabb fölszereléssel bírjanak. A pesti első magyar színtársulatnak volt is szép díszlete, mint azt az 1796 és 1815 utáni átadási esetekből gyaníthatjuk, mert a német színigazgató bizonyára kopott, vagy csúnya díszleteket nem vett volna át drága pénzen. Azt is tudjuk, hogy a pesti első m. színtársulat előfüggönye díszes festményvel ékeskedett és színészeink a megyék adományaiból sokat költöttek díszítésre, fölszerelésre. Bővebb adatok hiányában erről közelebbit nem mondhatunk. Érdekes fordulatot képez azonban a magyar színpadi ruházatok és fölszerelések történetében az 1804-ik év azon eseménye, midőn gróf Károlyiné, megyeri színháza ruhatárát oda ajándékozza Debreczen városa színészeinek. Ezt a leltárat nem ismerte eddigelé a magyar színészet története. A Mérey-féle gyűjteményben, mely tavaly került Thallóczy úr szíves közvetítése folytán a Kisfaludy-társaság, és ennek elnöksége útján a Múzeum birtokába, egy nagyobb leltárat találtunk, mely, bár nincs reávezetve, hogy melyik évről szól, de kétségbevonhatlan bizonyossággal csak az 1806—1815-iki pesti időszakra vonatkozhatik, mert csak ily úton kerülhetett a Mérey-család birtokába, de az a körülmény, hogy benne külön föltüntetve találjuk a törzsvagyon mellett a debreczeni, a pesti és a szegedi szerzeményt, két dolgot tesz kétségtelenné: 1. hogy ez a pesti színtársulat 1806—1815-iki évi leltára, azon időből midőn Mérey-gondozása alatt állott a Wesselényi báró pesti színtársulata; 2. hogy benne foglaltatik (a «Debreczeni köntösök» megkülönböztető czíme alatt) a gr. Károlyi ajándéka a debreczeni színészek javára — legalább jó részben. Kettős jelentőséggel bír e kézirat, mert nemcsak a magyar színészet történetéhez nyújt eddig ismeretlen adatokat, de fogalmat nyerhetünk arról a fényről is, mely a megyeri magán színpadról kápráztatta a főúri nézőközönség szeméit. Nem hihető, hogy ez képezte a megyeri színház összes ruhatárát, de még így is mint annak töredéke, legbecsesebb tulajdonát képezte a magyar színtársulatnak Pesten.

Ezen, alább egész terjedelmében közlendő ruhatári alapeljárás, az előttünk fekvő folio füzetben négy részből áll, melynek első fele (A-val jelöltük), a törzsvagyont jelenti. A szo-

kásos módon csoportosított jegyzék a *Régi magyar*, *Mostani magyar*, a *Török*, a *Görög*, a *Régi német*, *Mostani német*, *vad és szerecsen* ruházatokat külön-külön mutatja ki. A mai viszonyokhoz mérve, szegényesnek volna mondható ennyi törzsvagyton, de a század elejét véve mértékül, már mint törzsvagyont is elég figyelemre méltónak állíthatjuk. A legtekintélyesebb számmal (egyenként 27-tel) a magyar és német öltönyök vannak képviselve. És ez nem is képzelhető másképen egy oly időben, midőn a hazafias- és Ritter-drámák divatja a ruhatár ezen részének a legkiválóbb gondozását követelte meg. A török ruhatár 19 darabja (mely szintúgy mint az előbbieké tetemesen szaporodott a későbbi szerzemények és ajándékok által) lehetőleg kiegészítője volt a magyarnak, mert míg keleten játszó színdarabunk kevés volt akkor (*Földántha jeruzsálemi királynő*, *Lanassa*, *Pikkó herceg*, *Zaide* stb.), addig a magyar drámák legtöbbször nem hiányzott a török mint ellenfél (pl. *Zrínyi Miklós* kétféle átdolgozásában, *Hunyadi János a szendrői várban* cz. érzékeny játékban, *Cserny Györgyben*, *Budavár visszavételében* stb.). A vad és szerecsen ruhákat a Kotzebue-divat tette szükségessé: *Az indusok Angliában*, *A spanyolok Peruban*, a *Szerecsen rabok*, a *Szerecsen leány* stb. ott ékeskedtek a műsoron mint tanúságtételei egy érzelgős iránynak, mely a legnemesebb, legfinomabb érzelmeket belé komponálta a félig ismert vad népekbe, mintegy azt akarván elhíttetni a közönséggel, hogy az emberi jó tulajdonok összessége, ragyogó tisztasága csak a vad állapotban élő emberek-nél található még föl, ellentétben a megromlott «művelt» világ embereivel.

A görög ruhatár szegénységét szomorúan jellemzi az a hat tétel, melynek sorában mulattató őszinteséggel 4 rossz *fakard* és egy pár rossz sisak is szerepel.

Római öltözetet nem találunk e jegyzékben felsorolva, a mi meglepő, mert görög, és római tárgyú darab egyaránt volt a műsorokon, mint *Coriolanus*, *Regulus*, *Lauzus és Lidia*, *Perseus és Andromeda*, *Codrus*, *Nagy Sándor*, *Themistocles*, *Theseus és Ariadne*. Hihetőleg a Balogh módszere szerint segítettek Pesten is magokon s a tógává varázsolt lepedő hihetetlen sokféleségével, feledtette a ruházat kezdetleges voltát.

Korhúségről öltözetek dolgában tehát nem igen lehetett

szó ez időben. De ez a körülmény akkoriban nem volt föltűnő, midőn a drámák korhűségét sem vették olyan komolyan. Ruhatár és drámairodalom (a divatban lévőt értjük) nagyon jól összeillettek. A hallgatóság képzelő ereje csak annál élénkebben működhetett, mert a mi a korhűségből hiányzott, azt mindenki a maga ízlésének leginkább megfelelően hozzá gondolhatta. A könnyen hívő valónak vette a látottakat és egy cseppet sem akarta rontani élvezetét üres kétkedéssel; a kétkedő pedig legföljebb bosszankodott egy kevéssé s aztán maga is belényugodott helyzetébe, mert végre is első sorban a mese és az előadók kötötték le figyelmét.

Ma már hihetetlennek látszik, hogy a francia drámairodalom görög és római hőseit, hajporozott parókákban és XIV. Lajos korabeli bő rokolyákban játszották; hogy az angol Garrick Hamletet és Macbethet a saját korabeli ruhában és hajdíszszel, Siddons pedig lady Macbethet szintén bő szoknyában játszotta, aztán hogy Németországban egészen a gróf Brühl costume-reformjáig a csatos czipő, magas harisnya, paróka, fodrozott ingelő stb. annyira elmaradhatatlan volt minden szerepnél, hogy még a lovag-drámákban is csak a polgári ruha fölé vetett köpönyeg jelképezte a sisakos, nagyhangú Rittert. És mégis ez a kor volt a francia, angol német színpadok fénykora s a közönség nem sokat gondolt a darab alatt a korhű ruházatra, sőt inkább akkor kezdett csak el csodálkozni, midőn megszokott alakjai egyszerre korhű jelmezekben jelentek meg előtte!

Távol áll tőlünk az, hogy e kort állítsuk föl elérendő eszményképül, de viszont kétségtelen, hogy a meiningeni herczeg színészeinek a legapróbb részletekig menő korhűsége ép oly kevéssé szolgálja a drámairodalom és színpad valódi érdekeit, mint a színpadi külső hatás eszközeinek teljes elhanyagolása. A korhűség elleni vétségekben magyar színészeinkre a kényszer legelfogadhatóbb ménttségül kínálkozik és csak annál nagyobb dicsőségökre szolgál, hogy ily kezdetleges eszközökkel is ébren tudták idegenkedő közönségünk érdeklődését tartani és általa megmenteni a magyar színészetet a végleges elbukástól.

Ha a törzsvagyont képező ruhatár 94 tétele inkább szegényes mint fényes tőkét képvisel, az előttünk fekvő jegy-

zék második fele a «Debreczeni köntösök» cím alatti (B-vel jelöltük), mely a Károlyi grófok megyeri színháza fényes rococo-jelmezeinek tekintélyes részét képviseli, bizonyára megérdemli még a mostani fogalmak szerint is a díszes elnevezést. A ruhatár ez a fele azt mutatja, hogy színészeink egyes darabokban, a mi a ruházatot illeti, szokatlan fényt tudtak kifejteni, mely kiállta a pesti német színház ismert gazdagságával a versenyt. A selyem és posztóruhák, a paraszt- és szolgáló köntösök, ha számra nézve nem is, de minőségre, kiállításra bőven pótolták a törzsvagyon hiányait.

E gyűjtemény egyik legérdekesebb tétele a 33. sz. a., mely szerint «*Hamlet Lelkinek való köntös*» három is állott rendelkezésükre. Jellemző adat, mely erősen támogatja eddigi kutatásaink azon eredményét, hogy Hamlet a magyar színészet legállandóbb műsor-darabja volt 1794-től kezdve, és a magyar vidéki színészet is többször adta, mint Anglián és Németországon kívül bármely más nemzet színészete.*

A ruhatár pesti szaporodása (C. alatt,) nagyon kevésnek mondható s inkább csak egypár magyar ruhadarabra szorítkozik. A szegedi szaporodás (D. alatt.) szintén jelentéktelennek jelezhető. A rendszertelenség mutatja, hogy ez is mint a pesti, ajándékokból állhatott össze.

E gyűjteményben egyike a legföltünőbb dolgoknak, hogy puskát, pisztolyt egyet sem sorol föl. Kölcsönzésekből pótolták-e a mutatkozó szükségét vagy pedig minden színésznek, volt legalább egy puskája, pisztolya, a mely utazásaikban (more patrio: gyalog sokszor; szekéren nagy ritkán), védelmi eszközül szolgált? Nem tudjuk eldönteni. De tény, hogy a sok «herosi» darab miatt nem lehettek el nélkülök. A lábbelik száma is csekély és e szerint vagy a sajátjaikat kényyszerültek használni a színpadon is, vagy várniok kellett egy olyfajta Mæcenas eljövételére, mint a minő báró Sennyei volt, aki egy ízben 100 pár «dáma-czipőt» ajándékozott Balognak és társulatának és hozzá ezek a czipők «oly mes-

* A weimari színpadon, azon idő alatt míg annak élén Goethe állott (1791—1817) összesen csak 20-szor fordult elő Hamlet — tehát nem is jut minden évre 1—1 előadás. Nálunk nem volt saison a vidéken, a melyben ne adták volna legalább egyszer Hamletet, Kazinczy ismert prózai fordításában. (Das Repertoire des Weimarischen Theaters etc. Dr. C. A. H. Burkhardt. Hamburg u. Leipzig 1891.)

terileg voltak elkészítve, hogy kisebb nagyobb lábakra egyaránt alkalmasak voltak». Szegény Balogh, aki maga is részt vett a pesti színtársulatban (1810—1813-ig) «csodálkozásában nem tudott hova lenni». Ízlését tehát nem kényeztették el czipők dolgában, a pesti állapotok. A jegyzékben nincs is női czipő egy sem, női ruha is csak 3—4 összesen s az sem egyöntetű tetőtől talpig. Színésznőink a saját ruhájokra nézve teljesen a magok képzelő erejére vagy Mæcenásaik nagylelkűségére voltak hagyatva.

A kardok legnagyobb része csupán — fakard és néha még az is rossz (50. és 87. sz. a.). Süvegek dolgában sem igen gazdagok s a *megaranyozott rézláncz*, meg az egyetlen villámló masina, az «egy nagy csengetyűvel» közel juttatják fölszereléseiket a vidéki mértékhez. Szóval nagy fény mellett nagy szegénység; rendszeres szerzemény helyett az ajándékok sokfélesége, össze nem illő tarkasága. Innen magyarázható, hogy 12 pantallér, 13 db. világos-kék és egyéb selyemfrakk mellett alig lehet 3—4 teljesen egyöntetű magyar ruházatot összeállítani. A debreczeni ruhatár képezte az egész gyűjtemény legtöbbet érő részét. Hogy mily árat képviselt a ruhatár ezen része, azt egy szomorú adatból hozzávetőleg sejtethetjük. Midőn Debreczen városa visszakérte Vida László igazgatótól a Károlyiné odakölcsönzött ruhatárát, Vida tudatta az érdemes tanácscsal, hogy ebbeli óhajtásuknak nem felelhet meg, mert a ruhatárt 1700 frt erejéig — adósságterheli s míg ez nincs kifizetve, addig szó sem lehet a visszaküldésről.

Idáig jutott a pesti színtársulat. Mehetett 1815-ben vándorútra a szegényes törzsvagyonnal s a szegedi és pesti ajándékok össze nem tartozó ruhadarabjaival. Örülnie kellett, ha a vidéken egy-egy műpártoló főúr egy banderialis kardot, pisztolyt, nadrágot meg mentét és csákót ajándékozott «drága arany paszománttal» szegélyezve. Így aztán a vidéki magyar színész jólelkű adományokkal, életrevalóságát jellemző ügyességgel kicsikart lim-lomokkal tengette, víg epizódokban ép úgy, mint sanyarú nélkülözésekben gazdag életét. Nem lehet csodálnunk aztán, hogy midőn Nagy Pistának, a debreczeni színésznek, gróftot kellett játszania és illő ruhát kért igazgatójától, Sándorfi orvostól, ez őt azzal utasította el,

hogy *lofjon magának ha kell(!)*, mire az élelmes actor a saját igazgatója előszobájából, az adott tanácshoz híven, csakugyan egy teljes úri öltözetet csent el. Szerencsére e tettével jólelkű nevetésre indítja a színdarab előadása alkalmával az eleintén meglepett, de később az egész dolgot mulatságos oldaláról vevő áldozatra kész Sándorfit.

De hogy még az ajándékokhoz is mily nagy áron jutottak színészeink Pesten is, álljon itt záradékul Balla Antalnak (a ki úgy szerepel, mint «Segítője a magyar Theatralis Társaságnak») 1807-ből kelt ajándékozó levele. «Hazámhoz és Nemzetem nyelve gyarapodásához buzgó szeretetből két selyem magyar köntöst, mellynek *egyike* hamuszín gradianopel legerősebb selyemből materiából álló mindenféle színű selyemmel kivarrva, nersz prémmel kiprémmet mentét, hasonló dolmánt és nadrágot; *másika* pedig áll setét sárga selyem materiából, igen gazdagon ezüst pillangókkal kivarrva, hasonlóképen a mente nerszel prémezve, a dolmány selyem, a nadrág pedig jóféle selyem posztó gazdagon pillangókkal kivarrva; a fent írt két rendbeli köntöst, a M. Theatr. Társaságnak olly formán ingyen és minden fizetés-nélkül ajándékozom, hogy ha a Társaságnak állandósága leszen örököszen, ezen által adott ruhához semmi jussom ne légyen; ellenben azon esetben, ha hogy állandósága nem lenne és hamarjába ismét eloszolna, akkoron kótyavetyére ne mennyen, hanem nekem s successorimnak vissza adattassék.

Ámbár ugyanezt nem mint kötelességet, hanem mint az Társaság erántam való szívességét *reménylem, hogy egy esztendőre szolgáló biléttel azon M. Társaság engem hasonlóképpen megtisztelni fog, hogy a midőn a játék itt Pesten tartatik, magam, vagy familiámhoz tartozó személy a kinek a bilét adatatik, szabadon és fizetés nélkül az játék nézésére bemehessen.*

Ismét. A minemű papirosra írott és léczekre felvont decoratio az előbbeni Magyar Társaságnak [az 1790—1796-ikit értheti] még meg maradtak és kezeimnél vagynak, azokat is minden pénz nélkül kész vagyok odaadni.

A fellebb írtakon fellyül:

Még ajándékozok egy veres király szín skarlát posztóból álló lajblit, *mellyen ennek előtte volt dupla arany paszománt;* de az róla le fejtve lévén, a Társaság arra varattathat

hamis arany avagy Lioni arany paszomántot, mely a gyertyánál szintén úgy fényleni és ragyogni fog, valamint az jó arany.»

Balla ajándékát nem találtuk följegyezve a ruhatári jegyzékben — hihetőleg vissza kellett azt adniok, miután a magyar színészeknek nem lehetett Pesten «állandósága örökösen».

Az 1815-ig terjedő időszak mindenesetre emelkedést jelent a magyar színpadi fölszerelés történetében — az ezt követő időszak: a vándorlás kora, egészen a nemzeti színház megnyitásáig, Erdélyben a kolozsvári színház fölavatásáig (1821) a hanyatlás idejének mondható. Az emelkedés és fölvirágzás újabb kora az első állandó színház megnyitásától számítható, midőn a fényesen fölszerelt színpad el nem lehetett többé tisztességes, rendszeres ruhatár és díszítés nélkül.

II.

A Magyarországi Nemzeti Játszó Társaság Köntösseinek Laistroma.

A) Régi Magyar.

1. Virágos fél selyem magyar dolmány, sárga csipkével, nagy gomb.
2. Alma szín zöld dolmány, sárga réz paszamantal.
3. Tenger szín materia dolmány sárga paszamantal.
4. Megy szín materia dolmány, sárga paszom.
5. Sárga *krádl*¹ dolmány.
6. *Király szín*² materia dolmány, fejr pasz.
7. Habos megyszín materia kurtább dolmány, sárga pasz.
8. Kék materia dolmány, rövid.
9. Kék *kasztor*³ kurta dolmány.
10. 5 hosszú dolmány bagariából 2 veres, 2 zöld, 1 sárga (ócskák).
11. 3 süveg *felberből*.⁴
12. 5 Magyar öv.

¹ Csíkos barchent.

² Bíborszínű.

³ Kasztor (castor: Bieber) stb. Ballagi Magyar-Német Szótár. VI. kiad.

515. lap.

⁴ Félbárony, kenderbárony (Felber). Ballagi Mór, N. Szótár, 343. l.

13. Egy pár csizma veres materia.
14. Megy színű materia hosszú mente sárga pasz.
15. Alma szín mente, fekete prém, fejtér paszom.
16. Világos kék materia mente, sárga pasz.
17. Egy gallér fejtér *felberből*.

Mostani Magyar.

18. Gránát szín hosszú mente, ócska.
19. Kék posztó mente, sárga gomb, sárga pasz.
20. Veres posztó, kurta dolmány, fejtér pasz.
21. Veres posztó nadrág 2. egy paszamántos.
22. Alma szín materia nadrág, fejtér pasz.
23. Fekete, civilis hosszú mente, dolmány, öv.
24. Materia civilis mente, *nyertz*¹ prémmel.
25. Par szín újjas, és ujjatlan dolmány és egy nadrág.
26. Fejtér *flaner*² nadrág, veres pántlikával.
27. Buza virág szín paraszt dolmány, veres pasz.

Török.

28. Megy szín materia *stikerezett* kaftán.
29. *Király szín* materia kaftán sárga csipk.
30. Zöld materia kaftán fejtér csipk.
31. Sárga *kasztor* kaftán, szürke prémmel.
32. Zöld *rasa*³ dolmány.
33. Veres *kasztor* kurta dolmány, fekete prém.
34. Sárga *kasztor* kurta dolmány 2.
35. *Király szín* stráfós selyem bugyogó.
36. Fejtér bugyogó ezüst és kék *veszszökkal*.⁴
37. 3 stráfós *Arginet* (?) bugyogó.
38. Sárga *krádl* bugyogó.
39. Megy szín materia bugyogó.
40. Zöld *kasztor* bugyogó 2.
41. Sárga *kasztor* bugyogó.
42. 7 Török kés fábol.
43. 4 pár *pantofli*.
44. 4 turban, 1 zöld, 3 fejtér, sárga pasz.
45. 4 fejtér *kicsi sapka*.
46. 2 materia sapka, 1 zöld, 1 veres, 6 veres vászonból.

¹ Nyércz v. nércz (Nörz, Heu-Marder) I. Ballagi M. Nt. Sz. VI. k. 735. l.

² Flanel.

³ Félvászon ruha (der Rasch), I. Ballagi M. Nt. Sz. 827. lap.

⁴ Csíkokkal?

Görög.

47. 4 pánczél bagariából, 2 kék 2 hamuszín.
48. Hamu szín bagaria *stikerezett* pánczél.
49. 5 *Surtz** kkkéle [?] színű materiából.
50. Két selyem *surtz*, fehér csipk.
51. 4 rozsz fakard és rozsz sisakok.
52. 2 római tunica, hamuszín kásztorból.

Régi Német.

53. Megy szín selyem palást, sárga csipk.
54. Fekete bagaria palást, fehér csipk.
55. Király szín palást, sárga pasz.
56. Fekete *atlatz* palást 2.
57. Veres *damiz* prusli.
58. Egy rend béli pánczél, viaszos vászon.
59. Négy *jankétli* kféle [?] színű.

Mostani Német.

60. 2 fehér uniformis kaput, 1 posztó 1 materia.
61. Olajszín posztó kaput, képes gombokkal.
62. Sárga stráfu karton kaput ócska.
63. Viola szín strafos karton kaput ócska.
64. Fekete materia kaput 2.
65. Liberia kaput csuka szín.
66. Kék frak, nadrág, veres lajblí gyermeknek.
67. Hamu szín rekli és nadrág gyermeknek.
68. Fejér materia rekli.
69. Hamu szín materia rekli.
70. Sárga *kasztor* rekli.
71. Granát szín materia bugyogó.
72. Zöld materia lajblí.
73. hamu szín posztó lajblí.
74. Kék *kasztor* lajblí.
75. fekete materia lajblí.
76. 2 Veres dragoner, fekete hajtókával.

Vad és Szerecsen.

77. 6 szerecsen köntös egész rendbeli.
78. 3 párducz bőr, sárga *kasztorból*.

* Elöl és hátul összeérő kötény, oldalt jobbról, balról nyílással.

79. Asszonyinak való tunica, világos kék atlatz.
 80. 2 rekli és nadrág, fekete bagariából.
 81. 1 *surtz* zöld materiából.
 82. 1 köpönyeg sárga *lintzer tzáj*ból.*

Külömbféle.

83. 8 Szarándok köntös, és 8 bot.
 84. por köpönyeg, fejtér gyolcsból.
 85. Tarisznya a csörgő sapkával.
 86. 3 spádé.
 87. Két magyar kard, és 1 civilis, rosz.
 88. Egy nagy csengetyű.
 89. Villámló masina.
 90. Tirolisi öv.
 91. Egy meg aranyozott réz láncz.
 92. Egy csomó gomb.
 93. Megy szín párna haj.
 94. Kardra és kalapra való portupé.

B) *Debreczeni kontösök.*

1. Liba szín ki varott selyem frak, bugyogó, lajbli.
 2. Megy szín selyem ki varott frak, bugyogó, lajbli.
 3. tubák szín posztó ki varott frak, bugyogó lajbli.
 4. 6 Francia uniformis, 5 veres bugyogó 6 veres lajbli.
 5. 13 világos kék frakk.
 6. Fekete posztó frakk, *kazimir* ** bugyogóval.
 7. Szederjes posztó jankerli veres hajtókával.
 8. Szalma szín ritter jankerli 2.
 9. rekli és bugyogó, sárga réz fonálból.
 10. Zöld materia rékli paszomántos, ehez bugyogó, lajbli.
 11. Veres materia kaput.
 12. Sárga *lintzer tzáj* török rekli 2.
 13. Zöld materia török felső ruha 2.
 14. 4 Török bugyogó.
 15. 2 veres *lintzer tzáj* kaput.
 16. Gránát szín kaput, hozzá lajbli.
 17. 2 Anglus uniformis.
 18. Kávészín materia kaput és bugyogó.

* Koczkás czérnaszövet.

** Bőre szabott lengyel nadrág?

19. Veres uniformis kaput 2.
20. Világos kék palást fejér pántlikával.
21. Veres *lintzer tzáj* jankerli, bugyogó.
22. Zöld német kaput, hozzá lajbli.
23. Zöld világos fél selyem slafrak.
24. Zöld materia jankerli és veres palást.
25. Kávészín kaput.
26. Arlekinnek való rekli és nadrág.
27. 4 paraszt rékli és lajbli.
28. 2 paraszt leánynak való rekli.
29. paraszt gyermeknek való lajbli és nadrág.
30. 2 paraszt fekete rekli.
31. 6 vad ember köntös és 5 *surtzli*.
32. 3 sárga ritter jankerli és bugyogó.
33. *Hamlet lelkinek való köntös 3 darab.*
34. Fekete rekli és *pufli*.
35. Veres stráfós kanafasz slafrak.
36. 4 szalma szín gyolcs török felső ruha.
37. 3 Matrosz köntös.
38. Veres vászon török rekli.
39. Sárga *Anginet* nadrág és rekli.
40. Veres asztal terítő.
41. Négy veres francia sapka.
42. 5 darab veres materia.
43. Zöld *surtz*.
44. 8 mej vas.
45. 6 bádóg sisak, 1 taré nélkül.
46. 9 kalap.
47. 4 spádé.
48. 12 *pantalér*.
49. Krézlik.
50. 2 paraszt köntös.
51. Kék gyolcs palást és *pufli* zöld stráffal.
52. Sárga ritter rékli gyermeknek.
53. Szakácsnak való rékli.
54. Két veres posztó *posztilion* rekli fejér paszom.
55. 3 asszony lajbli és 2 *mejre való*.
 - 3 *nadrág hám*.
 - 4 pár kesztyű.
 - 5 katona nyakravaló.
 - 1 *saboba*.
 fekete *bagaria* bugyogó.

1 pár hamuszín 1 pár fekete papucs.
 egy csomó öv.
 Egy pár *klápli*.*

C) *Pesten szaporodott.*

Király szín dolmány, sárga pasza.
 buza virág szín dolmány, fehér paszom.
 Világos zöld dolmány, sárga keskeny pasz.
 2 setét kék nadrág, rekli és lajbli.
 1 pár fehér paszamántos csizma.
 2 veres nadrág, sárga pasz.
 egy öv paszamántos.
 2 Tiszti csákó arannyal.
 2 forgó.
 1 vég fátyol el darabolva.
 fehér kalpag.
 2 szürke liberia frak, fehér pasz.
 kék materia mente nadrág dolmány fehér pasz.
 kék materia mente nadrág dolmány fehér sinorral.
 setét zöld *stikkerezett* mente lajbli, nadrág nyertz prémmel.
 Kávészin mente nadrág dolmány.
 baraczk virág szín *stikkerezett* mente, dolmány, nadrág.
 Fejér uniformis frakk.
 Megy szín selyem mente, lajbli nadrág nyest prémmel.
 Fejér *stikkerezett* lajbli.
 Kék posztó mente *felber* prémmel, hozzá lajbli, nadrág.
 egy selyem, és 1-ször *fel szegzett* kalap.
 Alma szín asszony köntös fejér paszamántal.
 1 fekete főkötő.
 fejér materia nadrág.
 6 megy szín materia magyar dolmány.
 1 nagy fekete dolmány.
 1 veres csizma réz sarkantyúval, sárga pasz.
 1 zöld csizma ezüst csipk. = 1 fekete aranyos, egy fejér aranyos.
 1 pár fejér, és 1 pár fekete selyem köntös-újj asszonymak való.
 1 stabilis tisztnek való *kupli* csattal.
 1 ritter kard.

* Hajtóka (Aufschlag) katonaruhához.

D) *Szegeden szaporodott.*

- 1 Fejér dragoner.
 fekete hosszú magyar mente.
 fekete posztó mente, lajbli *kazimir* nadrág.
 liberia dolmány fejér sinorral, más sárga sinor.
 egy huszár kék mente.
 5 régi magyar dolmány.
 1 baraczk virág szín frakk.
 liberia mente, tarka sinorral.
 két sárga sinor öv.
 egy gyalog tisztí öv.
 1 paraszt fejér rékli.
 1 kék katona nadrág, s 1 veres.
 1 gyalog kard *kuplival*.
 1 csikos török bugyogó gyermeknek és felső ruha.
 Veres frakk, sárga bugyogó, és lajbli.
 1 zöld és egy fekete asszony váll.

BAYER JÓZSEF.

HOL SZÜLETETT BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND?

Mielőtt közleményem e kérdésre biztossággal felelné: talán nem hiában újítom fel az olvasó emlékében a kitűnő frónak id. Szász Károlyról szóló emlékebeszédét. Az oratio befejező fordulatában mélyen megindulva érinti a szónok saját egyéniségét, s bár akkor hosszú és érdemes út állott már mögötte dicső pályájából, habozó szerénységgel veti fel a kérdést: vajon az utókor találni fog-e az ő működésében valami érdemest, s midőn fejfáját is ledönté az idő, akadnak-e csak egynehányan, vagy talán csak egy is, a ki munkáit olvasva némi érdeket igyekszik irántuk gerjeszteni. Kemény elsorangú tehetség volt a lángész önállóságával s a tudós ismeretével együtt, előkelő származása, a fényes multú ősök még nagyobbra emelik a közönség szemében: s mégis nincs a magyar írók között egy is, a kiben az egyéni becsvágy kevésbé lett volna kifejlődve. Csak így érthetni, hogy életrajzánál az előbbi kérdés vár megoldásra.

A pusztakamarási sírról csak a múlt évi közülésén a Kisfaludy-társaságnak olvasta fel Gyulai Pál elegicus hangú költeményét:

Kicsiny falu, oly nyugalmas magány,
 Árnyas gyümölcsös a domb oldalán.
 Három diófa a földig borúl
 S benn mintegy rejtve két sír domborúl.
 Kemény az anyja mellett nyugszik ott
 Még ifjú volt, hogy innen távozott;
 Sok zordon év telt-múlt el azalatt
 S csak halni tért meg, honnan elszakadt....

De születéséről hiányosak s nem megbízhatók az adataink. Van írónknak egy kéziratos naplója a Kemény Zsigmond-társaság birtokában s itt az 1815-ik évet olvassuk, más életrajzi vázlatokban pedig, a melyekhez többnyire ő nyújtotta az adatokat az 1816. év áll a jelzett esemény időpontjául.

De a hó és nap s a születés helye ismeretlen.

Ily esetben vagy családi iratokból, vagy egy régi bibliának táblájáról, a hová szokták írni ősi magyar szokás szerint a matrikulát, vagy pedig a ref. egyház valamelyik anyakönyvéből lehet a dolognak nyitjára jőni.

Annyi mindig bizonyos volt előttem, hogy Hunyad- vagy Alsó-Fehérvármegyében lehet a születéshely, mert Kemény Zsigmond anyja Borbátvízről való Hunyadból, költőnk birtoka pedig a másik megyében Kapudon volt s ő gyerekkorát és első ifjúságát is Alsó-Fehérvármegyében töltötte. Azonban egy közvetett értesítés Kemény Zsigmond egyik rokonától, özv. Zeyk Károlyné szül. br. Kemény Judittól, szerencsésen útba igazított, hogy Alvincz alsófehérvármegyei községben található meg az elveszett nyomot. A község lelkészének, Benedek Károlynak értesítése alapján, a mely szerint anyakönyvi feljegyzések vannak e századnak első két tizedéből is, a tavasszal megjártam Alvinczet s útamnak az alább közlött kivonat az eredménye.

Legyen szabad azonban először magáról az anyakönyvről szólnom. A régi anyakönyvet megrongálta az 1851-ki árvíz, csak egynehány, nem is egymásra következő, összefüzetlen

lap maradt meg belőle, érdes tapintatú, régi szabású, nagy-árkus lapok, melyeknek fehér színét beszennyezte az idő, némelyik szakadozott, egy kis darabka hiányzik belőle, a legrégibb évről szólónak (1799) pedig nagy része. Az írás tiszta, de az első lapon s másutt is egy-két helyt meghalványodott. Kivonatomban azonban, az 1819-ik évi nap szám híján, mindenütt a legtisztábban olvasható szöveg másolata. A lapok hosszában két részre vannak osztva, a balfelől a kereszteltekre, a másik pedig a meghaltakra vonatkozik. És most közlöm magát a hiteles kivonatot:

1799. Februarii kereszteltem L. B. Kemény Sámuel ur ö Ngánk Annát K. Atya G. Wass Miklós ur Nga K. Anya a grófné gróf Nemes Anna ö Nga.

1802. Februariusnak 7-dikén B. Kemény Sámuel urnk Károlyt. Fők. atya T. Zilahi Gábor úr f. k. anya az Aszszony.

1803. Apr. 8-dikán B. Kemény Rosaliát f. keresztatyja B. Györffi Mihály f. k. anya T. Bardotz Jánosné aszszony.

A. 1805. Februarius 3-dikán B. Kemény Sámuel ur ö Ngk Sámuelt ker. Atya T. Bardotz János ur Ker. Anya élete Párja.

A. 1806 16^a Martii B. Kemény Sámuel úr ö nagyságok Sándort: Fők. Atya M. Bartsai Sámuel ur K. Anya T. Bardutz Jánosné I. aszszony.

1807 19-dik Martii kereszt. Báró Kemény Sámuel ur ö Nagygának és B. Györfi Károlina Aszsz. ö Nagygának 'Susánnát, a Fő K. Atya Bardotz János ur, a Fő K. Anya özvegy Laskai Andrásné ifjú aszsz. voltak.

1808 7-dik Augusti Kereszteltetett B. Kemény Sámuel urnak és B. Györfi Károlina Aszszonynak egy rendes idő előtt született leánykájok Mária az ö nagysá- (!) házoknál.

1814 26-dik Junii Kereszteltetett Mélt. Báró Kemény Sámuel urnak és Mélt. Tsoka Rósalia aszszonynak '*Sigmond*, a Fő K. Atya Báró Györffi Mihály ur, a fő K. Anya kedves élete párja Mélt. Ugron Károlina aszszony: de minthogy ezek jelen nem voltak substitutussaik voltak T. Bardotz János ur és élete párja Laskai Rákhel aszszony, jelen voltak Tiszt. Fábján János és Tsató Ferencz urak is.

1819-ben 2-dik Augusti Kereszteltetett Mélt. B. Kemény Sámuel ur és Csoka Rósalia Aszszony ö Nagyságoknak Rosalia; a Fő K. Atya volt M. Gróf Vas Imre ur ö Naga, a K. Anya Mélt. Tsiszár Miklósne Aszszony, Folinus Rosalia.

1822-ben 24 8-bris Kereszteltetett B. Kemény Sámuel ur ö nagyságának és Tsoka Rósalia Aszszonynak János, a Fő K. Atya Mélt

Barcsai János ur, a K. Anya az ő nagysága élete párja B. Jósika 'Susán aszszony ő nagysga, de magok jelen nem lévén substitutus K. Atya Tit. Vásárhelyi Péter ur, a K. Anya Tit. Prentits Ferenczné Kis Klára ifu aszszony voltak.

E kivonatból világos tehát, hogy írónk és testvérei Alvinczen születtek. Atyja kétszer nősült, első neje br. Győrfi Karolina, az utolsó pedig Csóka Rozália volt. Kemény Zsigmondnak két édes testvére volt s hét mostoha testvér nevét őrzik e feljegyzések, de az nincs kizárva, hogy kivonatunk erre vonatkozólag nem teljes.

Továbbá módosul tudásunk a születés évét illetőleg; most már mellőzve az előbbi bizonytalan datumokat, az 1814. évnél, mint biztos adatnál, meg kell állapodnunk. Feltűnő azonban, hogy seholsem a születésnap, hanem mindenütt a keresztelés ideje van jelölve. E szertartás és családi ünnep pedig vagy rögtön követte a születésnapot vagy pedig rövid időközben; úgy hogy, egyéb adatunk nem lévén, a születésnapot junius hónapnak 1—26-dika közé tehetjük.

Br. Kemény Sámuel birtoka Barcsay kézbe került telkestől együtt, innen pedig új birtokozhoz, a ki alatt a szülőházat teljesen széjjel hordták s anyagát más célra használták fel.

Még csak egy pár szót!

Az utast, ha e szép vidéken halad keresztül, elgondolva a régi Erdély sorsát, valami borongó hangulat szállja meg. Kenyérmező, Gyulafehérvár, Alvincz — mennyi emlék szunyad e tájon! S azt, kinek műveiben az ide temetkezett múlt kikelt sírjából, szintén e föld vallhatja fiának, de szülőháza nem ház, nem is emlék, hanem magányos, elhagyott hely. Vajha a jövő megváltoztatná e zord képet s a magyar nemzet áldozatkészsége itt is kimutatná figyelmét az iránt a férfiú iránt, a ki egész életét hön szeretett hazájának áldozta.

Dr. GARDA SAMU.

BÖLCSÉSZETTUDORI ÉRTEKEZÉSEK.

A bölcsészettudori szabályzat szerint a tudorjelölt értekezését nyomtatásban tartozik benyújtani a karhoz, hogy vele egyáltalában szóba álljanak. Eltekintve attól, hogy ez intézkedés a jelöltre tisztán pénzügyi terheket ró, a tudomány teljességgel ritkán nyer e szárnypróbálgatások kinyomatásával, mert egy valamirevaló irodalmi tanulmányhoz először kell gondolat vagy vezéreszme, másodsor széleskörű ismeret s harmadszor írói tehetség. Már pedig hányban található föl e dolgozatok között e képességeknek csak egyetlen kelléke is, — nem hogy mind a három meg volna. Ideje volna tehát, ha a bölcsészettudori szigorlati szabályzat e tekintetben alapos revisio alá vettetnék. A dolgozat bírálói úgy is meggyőződhetnek a jelölt képességeiről, ha dolgozatát kéziratban olvassák is, mint a hittudományi, jog- és államtudományi karnál szokás.

Az Irodalomtörténeti Közlemények t. szerkesztője egy csomó ilyen bölcsészettudori értekezést tett át hozzám azon kérelemmel, hogy azokról e folyóiratban véleményt mondjak s ha értékes akadna közöttük, arra az olvasó figyelmét felhívjam. E kötelességemnek teszek eleget tehát most, teljesen figyelmen kívül hagyva azon körülményt, melyik volt elfogadva tudori értekezés gyanánt s melyiket vetették vissza s követeltek helyette a jelölttől újabb pénzáldozattal járó újabb dolgozatot.

I.

Sebestyén Gyula: *Adalékok a középkori énekmondók történetéhez* című dolgozata három rövidebb tárczaczikket tartalmaz, melyek közül a középső, *«egy Árpádkori joculator»*, e folyóiratban jelenvén meg, ezzel nem foglalkozunk. A legterjedelmesebb, *Imre király troubadour vendége*, 20 oldalra terjed s vezérczikk gyanánt szolgál.

Ez értekezés Peire Vidalról, a provençal troubadourok legismertebb alakjáról szól Bartsch Károly és Diez Frigyes nyomán, tehát két német könyvből írta össze szerzőnk egész értekezését. Különösen Diez általánosan ismert *«Leben und Werke der Troubadours»* című műve van forrásul használva, néhol egész egyszerű, bár nem pontos fordításban.

Már e tény elég lenne azon következtetés kimondására, hogy itt nem tudományos munkával, hanem felületes tárczaczikkal van dolgunk, mely helyén van egy-egy sekély budapesti hirlapban, de tudományos irat gyanánt szóba sem jöhet.

Megerősít e nézetünkben azon körülmény is, hogy szerző értekezése 16-ik oldalán bevallja a provençal nyelvben való járatlanságát s Peire Vidalnak Imre királyunkról szóló költeményét prózában bizonyos dr. Herzl Mór úr által «tolmácsoltatja». Ez őszinteség szép és dicséretes, csakhogy ha valaki nem ért valamihez, akkor ne írjon arról. Különben is igen bajos Budapesten a provençal-költészetéről, erről a csodás világról írni, melyről a budapesti összes nyilvános könyvtárakban alig öt *német* könyv található, a forrásokból semmi s az egész, bizvást mondhatjuk, a forradalom előtti magyar nemzeti irodalommal felérő terjedelmű irodalomból szintén jóformán semmi sem kapható. Bartsch két művén, Diez egy művén, Mahn provençal nyelvtanán és egy szótáron kívül semmi sincs közkönyvtárainkban, még oly általánosan ismert és sehol nem nélkülözhető művek sem, mint Raynouard és Millot művei, pedig ezek e század elejéről valók s megjelenésük óta egy egész irodalom keletkezett oly jeles művekből, minők: Azaïs Dictionnaire-je, Gachet Glossaire-je, de Closset Histoire-ja, Guessard Grammaire-je stb. stb.

Milyen szerzőnk tudományos (!) módszere dolgozásában, láthatjuk Diez könyve egyik bekezdésének összehasonlításából az ő egyik bekezdésével. Mindketten a költemény gondolat-egységével foglalkoznak a következőkép:

«Wir sind darüber einverstanden (írja Diez 1829-iki első kiadásának előszavában, melyet a szerzőnk által használt Bartsch-féle második kiadás is közöl), dass ein Gedicht eine Idee ausdrücken, dass alle seine Theile auf die Darstellung derselben hinwirken sollen, wodurch denn ein harmonisches Ganzes entsteht: dies ist ein in dem Wesen der Poesie begründetes, weder von Zeit, noch Ort abhängiges Gesetz, und *diess haben auch die Troubadours*, sofern wir das von dem Gegenstand abirrende Geleit als eine Sache der Mode entschuldigen, *gewöhnlich beobachtet oder vielmehr unbewusst angewandt: viele ihrer Lieder zeigen eine künstlerische Abrundung, die gar nicht lobenswerther sein kann.* Allein sie haben *auch* Lieder gedichtet, worin diese Einheit der Idee durch Beimischung des rein Zufälligen verletzt oder betrübt wird, eine Verirrung, die da, wo der Dichter ohne innere Nothwendigkeit plötzlich einen fremdartigen Gegenstand ergreift, recht in die Augen fällt. So ist es ein handgreiflicher Verstoss gegen die Regeln der Composition, wenn *Peire Vidal* in *einer Canzone* seine verliebten Betrachtungen ohne sichtbaren Anlass unterbricht, um die spanischen Könige zum Kriege gegen die Mauren aufzufordern und dann seinen eigentlichen Gegenstand wieder aufnimmt. Es giebt aber auch Lieder, worin die Einheit der Idee gänzlich aufgehoben erscheint.

Derselbe Peire Vidal trägt kein Bedenken ein politisches Thema mit der naiven Erklärung: «jetzt will ich zu meiner Freundin übergehen», — ganz und gar abzubrechen; besser hätte er zwei Gedichte aus einem gemacht. Allein man hatte von dem Kunstwidrigen solcher Compositionen so wenig Ahnung, dass man sie sogar unter dem Namen *Sirventes-Canzone* als eine eigene Gattung behandelte.»

Sebestyén Gyula úr pedig e hosszú magyarázatot a következőleg adja vissza: «Midőn a provençal költészet tudós bűvárai a *troubadouros* azon nagy hibájával foglalkoznak, hogy a költői művek legelső és legáltalánosabb törvényét, az egységet, gyakran megvetik, szóba hoznak egy külön, de semmi létjoggal sem bíró műfajt, melyet *sirventes-cansonnak* neveznek. Mint neve is mutatja, itt az általános politikai és társadalmi kérdésekkel foglalkozó *sirventes** és az egyéni érzéseket tárgyaló *canson* van összezavarva. Példákat *rendesen* Peire Vidaltól kölcsönöznek, ki a költői összevisszaságoknak nemcsak élményeiben, de az énekszerzésben is mestere volt. A leglágább szerelmi ömlengésből *gyakran* áttér a mórok üldöztetésére, vagy megfordítva, a leghevesebb politizálásba belevegyíti az imádott hölgy felmagasztalását.»

Az összehasonlításból láthatólag Sebestyén Gyula úr kivonata nem a legszerencsésebb. Bekezdése elején szerzőnk úgy akarja magát bemutatni, mint ki a provençal költészetnek több «tudós bűvárával» is ismerős, holott Diez azokat (illetőleg azt az egyet, kit itt meg nem nevez, de kinek kilétéről Sebestyén úr fogalommal sem bír), kik *sirventes-canzone* névvel ruháznak fel ily nem egységes eszméjű költeményeket, nem tartja tudósoknak. Csak Diez az, ki e bekezdésben kétszer hivatkozik Peire Vidalra, tehát nem azok a «tudós bűvárok» *rendesen*. Nem is «*gyakran*» tér át Vidal a szerelmi ömlengésből a mórok üldöztetésére, hanem csak *egyetlen* canzonejában; — a mi pedig Sebestyén úr kivonatolásának fő-szerencsétlensége, Diez azt állítja, hogy az eszme egységét illetőleg e törvényt a *troubadouros* «közönségesen szem előtt tartották vagyis inkább önkéntelenül alkalmazták: sok daluk oly művészi kerekdedséget mutat, melynél jelesebb

* Hogy Sebestyén úr a «*sirventes*» tárgyául «általános politikai és társadalmi kérdéseket» emleget, az csak azt bizonyítja, hogy a középkori lyrai költészet műfajait nem ismeri. A «*sirventes*» vagy «*serventes*» nem volt más, mint a német «*Spruch*», azaz: nem zenére írt költemény, melyet tehát elmondottak és nem elénekelték. Így «*sirventes*»-nek nevezi Bertran de Paris azon költeményét, melyben a *jongleur*-mesterség abc-jét adja, pedig e tárgy aligha mondható «általános politikai vagy társadalmi kérdés»-nek.

«Guordo, ieus fas un bo *sirventes* l'an,
E si pogues, fera vos bon e bel»

(Lásd alantabb e költemény tartalmát.)

már nem is lehet». Sebestyén úr, az eredeti forrásokhoz nem nyúlhatván, Diez előszavát pedig felületesen olvasván át, ép az ellenkezőt állítja Diez nyomán, hogy t. i. «a troubadourok általános nagy hibája, hogy az egységet gyakran megvetik». Ez azonban nem Sebestyén úr önálló nézete, eltérőleg Diezétől, hanem egyszerűen felületesség.

Ugyan e hibára vall a «canzone» szónak «canson»-ra keresztelése Sebestyén úrnál. Sebestyén úr a «tenzone»-t «tencone»-nak írja, következőleg a canzonét is «kancone»-nak kellett volna írnia, vagy pedig modernebbül «sanson»-nak, de semmi körülmény közt sem «canson»-nak és «tencone»-nak, melyek se magyarul, se németül nincsenek, de provençal helyesírással sem, mert ha az értekezése 15. lapján emlegetett codexekből csak egyet is látott volna, vagy Mahn nyelvtanát megnézi, tudhatja, hogy a provençal kéziratokban a «s» betű is inkább «tz»-nek van írva, mint megfordítva. Így ír Peire Cardinal «verses» helyett «versetz»-et, «apres» szóra rím gyanánt, az a névtelen, ki Robert sicíliai király halálát énekli meg, «cris» helyett «critz»-et, továbbá «verzer»-t, «deziret»-et, «Proentzal»-t és «Proenzal»-t, «agutz»-ot, «palaitz»-ot, hogy Peire del Puei tenzone-jának rímeit ne is említsük, melyek csupa «tz»-vel végződnek, mint «respondatz», «onratz», «sobratz», «pujatz», «encombratz», «raçonatz», «encolpatz» stb. stb.

A kis füzet alig érdemli meg, hogy kimutassuk azon mesterfogásokat, mint igyekszik szerzőnk fő-forrásából, Diezből, úgy írni össze a Peire Vidalra vonatkozó dolgokat, hogy dolgozata eredetinek lássék. Az elejét a végére, közepére, végét elejére, közepét végére rakja, itt-ott elhagy, de újat sehol sem mond. Hasznosabb lett volna mindenesetre egyszerűen lefordítani Diez cikkét Peire Vidalról, legalább egy logikus, rendszeres tanulmányval gazdagabb lenne idegenből fordított irodalmunk.

Sebestyén kis füzetének harmadik cikke e címet viseli: «*Anjoukori nyomok a nagymihályi Kaplyonok mulattatóiról*» s a Sztáray grófi család egyik okmányából kimutatja, hogy 1337-ben Tamás nevű histrio főúri ajándék útján nyert egy Egyed nevű soltészszal együtt földbirtokot. E kis adatot szerzőnk a budai zsinat untilig ismert határozata, a «histrio» szó magyarázata, s az igricek kilétének fejtegetésével kilencz lapra fújja föl.

Mily önkényesek következtetései, látjuk a budai zsinat határozatának magyarázásából, melynek három szavából: «mimis, histrionibus et jocularibus» a komédiásoknak három osztályára következtet.

Ha szerzőnk valóban foglalkozott volna a troubadour-

költészettel, ismerné Bertran de Paris de Rovergue, Guiraut de Calanson és Guiraut de Cabreira sirventes-eit, melyekben e dalnokok elmondják, miféle mesterségekhez kell egy jongleurnek értenie. S miután Sebestyén úr maga is azt vallja, hogy Tamás histrio idegen volt, hogy a magyar fajból komédiás nem került ki, s hogy a budai zsinat határozatai olasz mimusok ellen hozattak, bizonyára ugyanazon szabályok állhattak a Magyarországon bohóczkodókra, mint az otthoni jongleurökre.

Az említett három sirventes közül különösen Calansoné sorolja elő egész részletesen a jocular teendőit. A hangszerek, miken egy jongleurnek játszania kellett, a következők voltak: két-verőjű dob, taboret, cithera, mandolin, monocord (tehát egyhúrú hegedű), a rota vagyis a tizenhét húrú lant (kelta hangszer, melylyel a közép-felnémet költészetben is gyakorta találkozunk), hárfa, hegedű, a tízhúrú psalterium, duda, lant és a csörgős dob.* Ezek közül kilencz hangszert okvetlenül

* Itt adjuk az eredeti provençal szöveget Calanson sirventes-éből, talán dr. Herzl úr ezt is «tolmácsolandja» Sebestyén úr számára:

Sapchas trobar,
E ben tombar
E ben parlar e jocs partir;
Taborejar,
E taulejar
E far sinphonia brogir,
E paucs pomels
Ab dos coltels
Sapchas girar e retenir,

E citolar
E mandolar
E per quatre sercles salhir;
Manicorda
Ab una corda
E cidra c'om vol ben auzir;
Sonetz nota
Fai la rota
Ab deszest cordas guarnir.

Sapchas arpar
E ben temprar
La guiga els sons esclarzir,
Joglar leri
Del salteri
Faras detz cordas estampir;
Et estivas
Ab votz pivas
E la lira fai retentir

A költemény többi része a rege-anyag elsorolásával foglalkozik, melyet húros hangszer-kíséret mellett kellett a jongleurnek előadni tudni.

Pueis aprendras
De Peleas
Com el fetz Troja destruir,
E de Argus
De Dardanus
Le premier le feron bastir;
D'Eufrazion
E de Jazon
Con annet lo vell bon querir . . . etc. etc.

kellett kezelnie,* de ezenkívül még egyéb, lényegesebb mestersége is volt, ú. m. tánczolni és bűvészkednie kellett, különösen apró golyókat s késeket a levegőbe dobálni, elkapkodni kellett tudnia (maig is megmaradt mesterség), a madarak énekét kellett utánoznia, bábukat tánczoltatnia, karikákon és táblákon átugrálnia, alakoskodásához piros jelmezzel kellett birnia, melybe egészen beburkolózhatott, hasonlag oly jelmezzel is, melylyel ördögöt vagy kísértetet ábrázolhatott, lábán botot egyensúlyozni s köteltánczossághoz értenie kellett. Kérdem most már, ha a jongleurnek (joculator) ezekhez mind kellett értenie, mi maradt meg a histrio és a mimus, mint külön osztály foglalatossága gyanánt? Vajon nem kell-e inkább azt feltételeznünk, hogy a komédiásoknak, dalnokoknak egyetlen fajtája létezett, de a budai zsinat e fajtát mindhárom ismert nevén elsorolta, hogy valamikép e becstelen foglalkozású egyének más-más elnevezés alatt ki ne bujhassanak a végzés alúl.

E három sirventes egyúttal kulcsát is adja annak a csodálatos ténynek, hogy egy magyar főúr egy idegen histriónak földet adományoz, valószínűleg mulattatói szolgálataiért. Sebestyén úr Tamás histrióban olyan egyént lát, «ki táncz és zene mellett tréfás dalokat gajdolt, vagy prózai, sőt legtöbbször pórias bohózatokat adott elő». E szolgálataiért nyerte volna tehát az említett darab földet s az a főúr, ki egy bohócot így jutalmazott, meglehetősen könnyűvérű úri ember lett volna, legalább Sebestyén úr is ilyennek jellemzi, midőn azt mondja, hogy ezen «hatalmas kegyuraknál, kik hangszerjátsszó igriczeket tartottak, a *pajkos* histrio is földet kapott szolgálata fejében».

Bertran de Paris, Guiraut de Cabreira és Guiraut de Calanson sirventesei elsorolják részletesen még azon mondananyagot is, melyekről minden valamire való jongleurnek dalt kellett tudnia, s ha e roppant anyagot csak futólag soroljuk is el a három költemény nyomán, láthatja az olvasó, hogy itt nem «tréfás dalok gajdolásáról» vagy pórias bohózatokról van szó, hanem az ó- és középkor egész rege-anyagának ismeretéről, melyek egész tömeg komoly tudást is tételeztek föl. A ma már ismeretlen anyag mellőzésével adjuk a három költeményben elsorolt rege-anyag egy részét; tudnia kellett Artus király udvara és lovagköre regéit, Mózes történetét az ó-testamentomból, Tydeus, Tristan, Marke király, Absolon,

* Hogy ez Németországban is így volt, bizonyítja Wolkenstein Oswald XV. századbeli hegedős dala, ki magáról írja:

«Auch kund ich fiden, trumen, pauken, pfeifen etc.»

Tehát Magyarországon sem lehetett máskép.

Palamedes, Merlin, Acteon, Achilles, Hektor, Cæsar, Sennaherib, Nabugodonozor, Róma, Konstantinápoly és Rhodus történeteit, a roncsvallesi csata és Ganelun árulásának regéjét, a Haimonfiak történetét, továbbá Trója lerombolásáról, Jasonról, Dædalusról és fiáról, Salamon királyról, Náthán prófétáról, Páris választásáról, Ulyssesről, Pyrrhusról, Pallasról, Aeneasról, Ascaniusról és Turnusról, Romulusról és Remusról, a Maccabeusokról, Brutus «királyról», Vivianáról, Didórol, Lancelotról, Nimródról, Virgiliusról, Nisus és Euryalusról, Brutus és Cassiusról, Dagonról, Catoról és ezer más históriáról kellett regét tudnia, szóval költőnek és historikusnak kellett lennie s van abban valami, hogy ép e históriákról nyerte a dalmok «histrio» nevét, nem pedig a mellesleg űzött s az alsóbb osztályok mulattatására szánt bohóczkodásairól. A história-mondónak, tehát a költőnek és dalmoknak adott föld csak fényt vet az adományozó művészi és költői lelkületére, ellenben a «pórias bohózatok» ilyenén jutalmazója méltán érhetné még a késő utókor megrovását is. Hogy a dal- és zenekedvelő büszke magyar főurak aligha találták kedvüket idegen bohóczok aljas trágárkodásaiban, azt tán oly komoly és szigorú erkölcsű nemzetről, minő a magyar az Árpádok korában volt, felesleges bizonyítgatnunk. Az erkölcstelenség idegen találmány volt, idegenek importálták Magyarországra s csak jóval később lett a magyaroknál is kapós.

Ime ezt mondják nekünk a provençal troubadourok költeményei s az az egy adat, melyet Sebestyén úr a Nagy Gyula szerkesztésében megjelent Sztáray-féle okmánytárból kihalászott. Érdemes volna a provençal költészettel bővebben foglalkoznia a magyar irodalomtörténészeknek, de behatólag és hozzáértően s nem egy-egy német könyv nyomán, mert ebben igazán nincsen köszönet.

II.

Kacziány Géza: Ősköltészetünk az összehasonlító irodalomtörténet alapján című 46 lap terjedelmű dolgozata két tanulmányt foglal magában, melyek közül *A magyar versalakok Erdősiig* című, e folyóirat első számában, jelenvén meg, beható ismertetését mellőzzük. A másik *Ősköltészetünk elemei* cím alatt a régi magyar versalakokról szóló tanulmány kiegészítője, a mennyiben a külformáról szóló mellett a gyanítható beltartalomról szól. Mindkét tanulmány közös jellemvonása a tisztán a forrásokon alapuló kutatás, mellőzve a közvetítő ismertetőkből való olcsó átvételt, a teljes önállóság,

mely szerzőt oly valódi matadoroktól is különböző álláspontok elfoglalására bírja, minők a magyar verselésre és ösköltészetre vonatkozólag Arany János és Szilády Áron, rendkívül széles ismeretkör jóformán minden európai nemzet költészetében s magvas gondolatok, melyeket ha részünkről nem is írunk mindenben alá, eredetiségüket — mely néha szertelenségbe csap át — nem vitathatjuk el. Alig öt-hat helyen találunk nála hivatkozást a használt művekre, itt is inkább csak azért, hogy az olvasó a rövidség kedvéért csak jelzett nyomon tovább haladhasson, de *sehol sem ömígazoládsul*, mi a harmad-negyed kézből dolgozót az ősforrásból élő írótól megszokta különböztetni. A ki azonban a mélységeket ismeri, melyekbe szerző e kis dolgozatával behatol, méltán adózik elismerésével szerzőnknek, ki különösen a magyar versalakok megítélésére dolgozatával teljesen új irányt mutat.

Dolgozatának azonban lényeges hiányai vannak, melyek közül első helyre a középkori magyar művelődéstörténelemben való csekély jártasságát teszszük, továbbá a műtörténelemnek (19. l.), valamint a renaissance történetének bántóan felületes ismeretét. Az első annyiban menthető, hogy a magyar művelődéstörténelem mint tudomány eddig egyáltalában nem létezett, miután a magyar historikusok történelmünk ez oldalát eddigelé lehetőleg mellőzték, a második hiányon azonban könnyen segíthetett volna szerzőnk, ha az olasz művészet történetét behatólag s valamivel jobb könyvből tanulmányozza, mint Symonds munkája, melynek nyomait látjuk dolgozatában. Az irodalmi renaissance történetének tanulmányozásában Petrarcat, a latin philologia atyját, teljesen mellőzi s csak mint sonett-író említi s így figyelmét kikerüli azon körülmény, hogy midőn Konstantinápoly elfoglalásával a tudósok nyugatra viszik a hellen világ szellem-kincseit, már ott Petrarca által elkészítve találják a talajt Cicero, Ovidius, Sallustius és más klasszikusok kritikai ismertetésével, holott még Dante csak a középkori scholasticismus által bámult Virgiliust isteníté. E részben nem ajánlhatjuk eléggé Giosuè Carducci jeles művét az olasz nemzeti irodalom fejlődéséről, melynek olvasása szerzőt bizonyára az irodalmi renaissance új felfogására fogja vezetni. Hasonlag a provençal irodalom behatóbb ismeretét is elvárnók szerzőtől, ki pedig művében többször hivatkozik a troubadourokra s a francia ösköltészetet még sem tölük, hanem az 1155-ben megírt «Roman de Brut»-tól számítja.

Az aprólékos megjegyzések folytatása helyett szívesebben adjuk Kacziány dolgozatának eszmemenetét. Kiindulási pontja s mintegy bizonyítandó tétele az, hogy a magyar irodalomtörténet homályos pontjainak felderítésében «*csakis az össze-*

hasonlító irodalomtörténet adhat világosságot a homályosnak, biztosságot a tapogatózóknak. Érdekes czélzást látunk mindjárt a bevezetésben a magyar Toldi-alaknak Wolfram von Eschenbach Rennewart-jához való hasonlóságára, mely körülményre tudtunkkal Kacziány mutat rá először, miután a Toldi-alak fővonásaiért Toldy, Greguss, Heinrich és mások a világirodalom és hitrege más-más alakjait vonták combinatióba. Kacziány azonban nem áll meg mereven a két alak némi hasonlóságánál, hanem egyéb egykorú forrásból keresi ki az egyes jellemző vonásokat, így a X. századbéli «Chronicon novalése»-ből s a közép-felnémet «Nagy Rózsáskert» Ilzanjából, jelezve ezzel, hogy egy ily népi jellem alakulása egyes nemzeteknél többféle forrás összeömléséből származik.

A magyar ősköltészet egykori anyagának gyanítható restaurálásában Taine módszerét követi szerzőnk s a nemzet jelleméből próbálja meg költészetét jellemezni. A magyar népköltészetet a legegészségesebb költészetnek nevezi, melyben sehol se szerepel torz, s a hol van, csakis komikus alak gyanánt fordul elő. Nincsenek e költészetben rejtélyes hatalmak, csodás szörnyek s korcs alkatrészekből összeállított lények, melyektől más nép költészete hemzseg.

Népköltészetünk másik jellemző vonásául az érzékiséget veszi föl: a lelki nemességet a külső szépség, a gonoszságot a rúttság jellemzi. Harmadik jellemvonás a ló szeretete, melyet szerző népünk természetrajzi (?) tulajdonságának tart. Itt egyébként azt a bajosan megállható föltevést is olvassuk, hogy Argirus és Tündér Ilona nem más, mint Paris és Helena története, az arany alma Eris almája s az egész, róluk szóló rege a magyar nemzet honkeresésének allegóriája. Miután ezt se bizonyítani, se positive megdönteni nem lehet, e kérdést nem feszegetjük.

Szerző ezután a krónikákból megpróbálja teljesen összeállítani azon rege-anyagot, melyre már Arany rámutatott «Naiv eposzunkról» című értekezésében, de a kétségkívül létezett epikai költészetünk teljes elveszésére nézve Aranytól teljesen eltérő nézetet vall. Míg Arany ugyanis e körülményt, a korán fölébredett kritikai szellemnek tulajdonítja, addig Kacziány a keresztyén papok munkáját látja e rombolásban, kik a pogány emlékek megsemmisítésével magát a pogányságot vélik megsemmisíthetni. E nézetét nemcsak a magyar történeti és törvényhozási adatokra, de a Német- és Olaszországban történt analog esetekre is alapítja, hol Nagy Károly és Jámbor Lajos s emitt a pápák uralma alatt ugyanaz történt. Mily gyűlöletben részesültek a magyar királyok által hallatlan kedvezményekben részesített papok, ezt szerzőnk a gyakori pogány lázadásokkal mutatja meg s hogy a papok, deákok és

ilyféle írástudók e gyűlöletre rászolgáltak, azt a középkori okmányhamisítások története — melyre szerző több példát idéz — bőven bizonyítja.

Ez elem volt tehát az, mely az ősmagyar költészetet megsemmisítette, úgyannyira, hogy írott emlék (legalább latin betűkkel följegyzett) teljességgel nem maradt. Pedig hogy gazdag lyrai költészetünk volt, azt szerző nemcsak a fennmaradt történeti adatokból, de azon közkedveltségéből is következteti, melynek az Árpád-házi királyok a külföldi dalnokok előtt örvendettek, továbbá a magyar dalnokok kimutatható nagy számából s Ambros zenetörténész azon adatából, mely szerint a hegedűt a magyaroktól vette át a többi európai nép.

Szerző nem hiszi, hogy e gazdag költészet teljesen elveszett volna s a maradványokat föltalálhatóknak hiszi, ha az ő hún-scytha írás egyéb emlékei is ismertekké lesznek, mint a mit eddig sikerült fölfedezni, ép úgy, mint a hogy a régi népballadák, egy Molnár Anna, Kőműves Kelemenné stb. évszázadokig föntartották magukat a nép ajkán.

III.

Schneider József, rozsnyói kath. főgymnasiumi tanár: *Lessing mint mesélő* című bölcsészettudori értekezésének második bekezdése így hangzik:

«Kiről, ha csak azt mondanók, hogy a német irodalom legkitünőbb tudósa, még sokat hallgatnánk el, miután a szép-irodalmi próza megteremtésével ő egyszersmind az irodalom «legnémetebb» írója s elseje, ki kizárólag tolla után élt.»

E bekezdés az írói tehetségnek oly megdőbbentő hiányát árulja el, mely igen kívánatosná teszi jelen cikkem bevezetésének azon óhaját, vajha sohse látnának nyomdafestéket az ily tudori szárnypróbálgatások.

Lehet-e szerencsétlenebbül megindítani egy egész bekezdést, mint visszamutató névmással, lehet-e laposabban jellemezni Lessinget, mint azzal, hogy a «német irodalom legkitünőbb tudósa» s elmondhatjuk-e a wolfenbütteli levéltárnokról, hogy «kizárólag tolla után élt»?

Ép ily semmitmondó azonban az első bekezdés is, mely az untig elcsépeelt Macaulay-féle kezdetek nyomán így szólal meg:

«Értekezésem a XVIII. század azon kiváló költőjéről szól, ki a tudomány minden (?) ágában, nevezetesen az aesthetika, philosophia, a philologia s theologia terén fáradhatlan kitartással működött, ki rendkívüli észtehetsége által oly ér-

demkoszorút vívott ki magának, mint kevesen pályatársai közül, ki már ifjú korában bámulatos ismeretkőrré tett szert s azontúl is kitartó munkásságot fejtett ki, — e kiváló férfiről, a német irodalom egyik legkitünőbb tudósáról: Lessingről.»

Eltételezve e rendkívül banalis phrasisoktól, e bekezdésben egy betű sincs, mely ne illenék rá sokkal inkább Herderre, pedig tán volt valami különbség Lessing és Herder között.

Önképzőkori dolgozatban megbocsátható, de tudori értekezésben mégis túl naiv dolog Lessing életrajzát előadni, pedig szerzőnk a kevésbé sikerült általános jellemzés után a III. fejezetben komoly képpel mondja el, hogy «Lessing Gotthold Ephraim született 1729 január 22-én Kamenzen, Szászországban. Tizenkét testvére között (10 fiú és 2 leány) ő volt a másodszületett. Elemi iskoláit . . . » stb. Az istenért! hisz annyit csak talán föl lehet tételni egy doctorandusról, hogy a mit egy érettségire menő ifjúnak Lessingről okvetlenül kell tudnia, ő is tudja. Az ily értekezés napnál világosabban mutatja, hogy írója, ki «doctissimus ac ornatissimus» akarna lenni, semminemű tudományos módszerrel nem bír.

De nem bír a magyar nyelv elemi ismeretével sem. Példákat ez állításra százával idézhetnénk. Így:

«A mese-anyagot kétféleképp értékesítették. Egyesek *epikai átdolgozást nyújtottak a rövid rímárakban írott termékeknek*, mások ismét *lyrait az egy versszakos meséiknek*. Az elsők ennél fogva *nagyterjedelmű tanulságot érzéktettek meg . . .*» (6. lap.)

«Az első (Zirklere) egy jeles tanítóköltő, kinek «*der welsche Gast*» című munkája *tartalmaz két mesét*. Az egyik az oroszlán és rókáról szól, a másik a «*Baldewin*»-ről. Nevezetesebb nála Stricker, kinek meséi «*die Welt*» című gyűjteményében jelentek meg. Önállóságról nem igen tanúskodnak. (Kik? a mesék, vagy az írók?) Máshonnan kölcsönzi a mesét (ki?) s vele a tanulságot is s azokat kedve szerint hol rövidre szabja, hol pedig hosszúra nyújtja, vagy csupán *mesét* kölcsönöz, a tanulságot *már ő vonja le belőlük . . .*» stb.

«A középkor legkiválóbb meseköltője Boner Ulrik, egy XIV. századbeli berni Domonkosrendi szerzetes, ki Edelstein címen bocsátotta közre 1330-ban *egyszerű s nem mesterkelt meséit*.» (7. lap.)

«A XVI. századbeli bibliát lapozgató közönség is élénk érdeklődéssel viseltetik a mese iránt, *vélvén benne fölfedezni hasonlóságot Krisztus példabeszédeihez*.

«Ezeknél (Alberusnál és Waldisnál) és Rollenhagen György meséinél nagy változást észlelhetünk. A tudományos

elem lesz ezentúl a túlnyomó. Jelentéktelen *számban* ugyan Waldisnál (az *elem!*), de annál inkább Alberusnál s legnagyobb számban Rollenhagennél. S valamint Waldisnál erkölcsös s csak némileg politikai jellegűek (mik?), addig Alberusnál ez utóbbi elem annyira ver gyökeret, hogy erkölcsös ellegük mindinkább elvész, míg végre Rollenhagennél csak magát a politikai színezetet találjuk.» (8. lap.)

«Gleim meséinek *tanulsága* nem igen sikerült, kétértelműséget *árulnak* el.» (12. lap.)

A 15. lapon Lessingről azt írja, hogy Christ «*aesopféle* meséi» «a lelkében már előbb támadt *képeket* . . . még inkább *megérlelték* és fejlesztették». Richardson meséi «öt mese-elméletének megírásához leginkább *ösztönözték* s egyúttal arra birták, hogy *versebe* *írt* kezdő meséit a *prózához* vezesse vissza».

A 16. lapon Lessing «véget vetett a *meséinél tapasztalt felcziczomázott külsőnek*, egyeseket megrövidített, másokat elvetett».

De elég is, bár minden lapon találunk hibás mondat-szerkezeteket, egyes számú alanyokat többes számú állítmányokkal, illogicus gondolatmenetet, képtelen képeket. Ezek számát csak a sajtóhibáké múlja felül, mint «Macauly», «noi admirari» (nil admirari), «corumque» (eorumque helyett) «Bodner», «Danzig» (Danzel helyett), «Joung» (Young h.) stb. stb., minek szintén nincs helye egy főgymnasiumi tanár dolgozatában.

Eredetisége ez értekezésnek a fennebb közölt mondatokon és sajtóhibákon kívül nincs, — de tudományos értéke sincs.

IV.

Rupp Kornél «*Ovidius és Gyöngyösi*» című 50 lapra terjedő irodalmi tanulmánya érdemes, derék munka. A murányi Venus lelkes tisztelőjét, a Wesselényi család belső komornyikját és házi bútorát tünteti föl *forrása* mellett ülve, Ovidius verseiből meritvén saját Zrínyi-verseihez, ihleten kívül szavakat, sorokat s gondolatmenetet.

Szerző mindkét költőt alaposan ösmeri s így nem kerüli el Gyöngyösinek egyetlen oly sora sem figyelmét, melyben Ovidius közvetlen hatása mutatkozik. Gyöngyösi megismerésére és megítélésére tehát Rupp egészen új szempontot állít föl s e részben irodalomtörténetünknek Gyöngyösire vonatkozólag új lökést ad.

Arany János ösmert írói arcképeiben szeretettel rajzolta meg Gyöngyösi irodalmi portraitját, a nélkül, hogy Ovidius

oly feltűnő hatását felismerte volna. Szerinte Gyöngyösi költői módszere az volt, hogy «egy-egy képet vagy gondolatot, mely elbeszélése folyamán *esetleg* előbukkan, megragad és mintha iskolában feladott thema volna, ír róla bőven, amennyit tud; ilyenkor többnyire *kitesz magáért*, belehevül a magának feladott themába, s nem tágit, míg ki nem fárasztja magát is, az olvasót is. Epószait ily themák csoportjára lehetne elosztani. Például a Murányban mindjárt elől 1. Kívánatlik a *hír* leírása, 2. Szózat, a *pártoskodás* ellen. 3. A *szerelem* leírása példákkal, 4. Irassék le *Cupido* lakása» stb.

Arany szerint tehát Gyöngyösi írt a mint isten neki írni adta, csupán saját bőbeszédű műzsájára hallgatván. Mi másképp látjuk Rupp megvilágításában a becsületes deákos táblabíró, kezében Ovidiusával, melyet a mely helyen egyik-másik napon kinyit, a szerint idomul a «themák csoportja». Így lesz az 1. számú thema Ovidius Metam. XII. könyve 39—58. sorainak csaknem szórúl-szóra való fordítása, miről bárki is meggyőződhetik, ha a Rupp által egymás mellé állított két szöveget összehasonlítja, Wesselényi és Széchy Mária egész levelezése Ovid heroidáinak részben utánzása, részben fordítása, a Gyöngyösi-féle szerelmi példák legtöbb esetben szószerinti fordításai az Ovidius Amorum libri-jében előforduló példák, sőt Gyöngyösi *Csalárd Cupidója* III. éneke a Metamorphosis VI. könyve egy részének csaknem egyszerű fordítása.

Így beláthatunk költőnk szellemi műhelyébe és alkotásai rúgójáról minden dolgozatánál számot adhatunk, Rupp lelkiismeretes összehasonlításai folytán. Azonban ez összehasonlítás sikere Ruppot egy erőszakolt összehasonlításra is ragadja, a midőn Ovidius és Gyöngyösi sorsának hasonlóságát vitatja s a következetesség kedvéért amannak tomii száműzetését emennek balogvári kapitányságával veti egybe és jó Gyöngyösinkre ráfogja, hogy ép úgy kesereg ott, mint a Tristium libri költője, s ép úgy csak a költészet ad Gyöngyösinek vigaszt, mint Ovidiusnak fájdalma ékes gyöngyei. «É pontban találkozik Gyöngyösi élete Ovidiuséval legjobban» — kiált fel szerzőnk e száműzetésről szólóban a 3. lapon. Valóban csak is ebben találkozik, de e találkozás bátran vehető nem-találkozásnak. De hiszen nincs is arra szükség, hogy a két költő élete is analog legyen az irodalmi hatás kimutatására. Ugy-e bár Arany János és Lord Byron között absolut lehetetlen sors-közösséget kimutatni s Byron költészete mégis mennyire befolyásolta Aranyt, «Katalin»-ja írása közben. Hagyjuk tehát a hajuknál odarángatott, erőszakolt «találkozásokat», maradjunk meg a gondolatok találkozásánál.

Újabb dolgozat Gyöngyösiről 1889-ben jelent meg a

«Phil. Közl.» XIII. kötetében s aztán különnyomatban is. Szerzője, *Fülep Imre*, csak általánosságban említi Vergilius és Ovidius hatását Gyöngyösire. («Ösmerte Vergilt és Ovidot, s a mi bennök megragadta figyelmét, felhasználta munkáiban, műfaji érzék és ismeret nélkül». 23. lap. s alább: «A leírásban Ovidius volt példányképe s igen sokszor átcsap a költői festés határán, mintha illustratio alá akarna írni. Ovidiusra vall többek közt Cupido háza tájának, az öröm és szomorúság hajlékának leírása, a Gyász, Kétségbeesés, Harag, Nyughatatlanság megismerésített alakjaival. Gyöngyösínél is van arany és vas idő; a jegykendőt és gyűrűt mythologiai képekkel szintén Ovidius modorában festi le». 35. lap.)

E helyeket leszámítva, *Fülep* azon véleményben van, hogy Gyöngyösi «csakugyan Tinódy nyomdokait szándékozott követni,» s őt «a krónikások hagyományos önérzete vezérli írásában, hogy igazat ír», — mi csak azt bizonyítja, hogy *Fülep* félreismerte Gyöngyösit s nem ösméri a XVII. századbeli európai költészet, a «romántos» irodalom általános irányát. Dolgozata azonban Aranyéhoz képest egy lépéssel tovább haladás, a mennyiben már rámutat Gyöngyösinek — általa ugyan igen mellesleg említett és mellékesnek tartott — mintaképeire, Ovidiusra. Rupp műve e nyomon aztán már értékest ad.

Rupp Kornél beérte csupán Ovidius hatásának megmutatásával; annak a körülménynek nem adja magyarázatát, miként követi a Virgilt és Tassot utánzó Zrínyinek, hogy úgy mondjuk «tárgyilagos» költészetét Gyöngyösi szertelen bőbeszédűsége és éktelen mythologizálása. Ennek Arany sem tudja magyarázatát adni s nem is lesz e változás se Ovidiusból, se Gyöngyösiből magából kimagyarázható.

Közép-Európában a XVII. század derekán a Ronsard-Malherbe-féle mythologizáló, bőbeszédű verselési irány divott, melyet Németországban Opitz Márton honosít meg. Részint Opitznak Magyarországon is elterjedt nagy híre, részint az osztrák befolyás útján átjön ez irány a magyar költészetbe s nem is lesz abból Csokonai haláláig kiirtható. A délmagyarországi Zrínyit az olasz költői nagyságokkal való szellemi érintkezése s ezek speciális befolyása megóvta e szertelenségektől, a felsőmagyarországi Gyöngyösi az importált német befolyásnak áldozatául mint első honosítja meg nálunk az új irányt. Ruppnak még ez oldalt kellett volna bemutatnia, hogy az írói hatásokról Gyöngyösit illetőleg teljesen beszámoljon.

Végül még egyet. Gyulai Párról azt írja egy áljegyű író a «Budap. Szemle» *ez évi májusi* füzetében, hogy ő a magyar irodalmat illetőleg többek között «Ovidius hatását kutatja Gyöngyösire» és Tassoét Zrínyire. Lelkiismeretesen átlapoz-

tuk Gyulai Pálnak ujdondász kora óta nyomtatásban megjelent összes dolgozatait, újabban megjelent, csupán papírvastagságban változott könyveit, «Bp. Szemlei» cikkeit minden képzelhető áljegyek alatt, de sehol sem találtunk egy sort sem, mely arra vallott volna, hogy Gyulai Ovidius vagy Tasso nyomán kutatott volna bármit, mire különben notorius philológiai készületlensége őt bajosan is jogositaná fel.

Mindössze annyit találtunk, hogy csak midőn a Philológiai Közlöny *ez évi áprilisi* füzetében az első lapon megpillantotta Rupp értekezését, juthatott eszébe, hogy egészen *májusig* kutasson Ovidiusban Gyöngyösire és Tassóban Zrínyire vonatkozólag. Midőn tehát magát félreismervén, azon hírt bocsátja saját lapjában világgá, hogy ő «*kutat*» (!) és plane *nem-magyar nyelvű auctorok* nyomán «*kutat*»: figyelmeztetjük őt Rupp Kornél jelen dolgozatára, továbbá Arany János akadémiai székfoglaló értekezésére («Zrínyi és Tasso») és Arany János «Hátrahagyott iratai» II. kötetére, melyekben mindazt, mit esetleg Ovidiusra és Gyöngyösire, illetőleg Tassora és Zrínyire vonatkozólag «*kutathatna*», megtalálja s így további «*kutatásait*» talán más, hasonlóan érdemes tárgyra irányíthatná.

V.

Listi László munkái. Életrajzzal bevezette Komáromy András. Harmadik kiadás. (Olcsó könyvtár, 289. sz.)

Listi László személyéről s életviszonyairól oly vélemények támadtak kétszáz év leforgása alatt, a melyek nagyon alkalmasok voltak a *Magyar Mars* írójának alakja körül lebegő sűrű homályt még titokzatosabbá tenni. A magyar irodalomtörténet sokáig nem volt tisztában származásával s még ma sincs tisztában jellemével, a melynek lélektani kulcsát tán sohasem sikerül megtalálni. Munkája, mely a *Szigeti veszedelem* korában és hatása alatt jelent meg, minden fogyatékosága mellett is figyelemre méltó s eddig, minden hibái mellett is, sokkal kevesebb méltánylatban részesült, mint megérdemelte volna. A szempont, melyből irodalomtörténetíróink e művet megítélték, kétség kívül épen nem történeti, inkább absolut æsthetikai. Csakhogy ha ezt a mértéket alkalmazzuk a magyar költészet XVI. és XVII. századbéli emlékeire: akkor maga a híres Gyöngyösi is sokkal kevesebb méltánylatra tarthat számot, mint a mennyivel eddig elhalmozták. Nem lehetetlen, hogy az irodalomtörténet-írók ítéletét többé-kevésbé módosította Listinek, mint embernek rend-

kívüli alakja, életének megdőböntő sorsa, mely a vérpadon végződött.

Azoknak, kik az ember és író működésének szoros összefüggését vitatják, kik az élet nyilvánulásának minden mozzanatát lélektani egymásutánban keresik, még ama kétségtelenül nagyon fontos adatok után is bajos lesz belenyugodniok Listi jellemének egymással homlok egyenest ellenkező vonásaiba, a melyeket Komáromy dolgozatában összecsoportosítva találunk. Az nem példátlan a leghíresebb emberek életében sem, hogy magán- és közéletük közt ellenmondásokra bukkanunk; de hogy egy író, a ki műveiben oly tiszta erkölcsi felfogást tanúsít, mint Listi, a magánéletben oly szörnyű bűnök elkövetője legyen: erre talán nincs példa a világirodalomban. Hiába akarjuk az író és embert egymástól különválasztani: éreznünk kell valami lélektani kimagyarázhatatlan törvény súlyát, melynek hatalma alól nem menekedhetünk. Kételyünk nem tud szétoszlani az ember és író ugyanazonosságára nézve. Gondolatunkban a kettő mindig össze van kapcsolva s a rejtély kimagyarázása minél nehezebb, annál követelőbb alakban lép elénk. Mert nemcsak az író és ember ellentéte forog itt szóban; de magának az embernek törekvései, céljai sincsenek tisztázva. A tényeket, melyek e szörnyű ember életviszonyaira világot derítenek, helyesen csoportosítja Komáromy: de hogy miféle rugójok volt e tényeknek, azt inkább csak sejteti, megmagyarázásukra nincs elégséges adata.

De haladjunk az életrajz fonalán s tekintsük Listi pályáját onnantól fogva, a mint anyjától elválik s Erdélyből Köpcsénybe teszi át lakását.

A szép tehetségű, művelt, vagyonos ifjú, a ki Magyarország leghíresebb családjaival volt rokonságban, alig hogy tanulmányait befejezte, mindjárt az után látott, hogy előnyös házasság útján szaporíthassa birtokait, növelhesse befolyását és ősei hírnevéhez méltó szerepet játszhasson. Bánffy Hedvig lón nejévé, a kivel még szorosabb viszonyba jutott az arisztokratia legtekintélyesebb tagjaival s így «megnyílt előtte az út, melyen könnyű szerrel emelkedve, dicsőséget és vagyont szerezhettek». Mivel nejének birtokai jó részben Zalamegyében voltak, Listi öröksége pedig Köpcsény körül csoportosult: a fiatal férj egy helyen óhajtá összes birtokait rendezni, hogy a háborús időkben könnyebben gondolhassa azokat s kiadásai és jövedelmei között helyesebb arányt tarthasson. Listi furfangja és ravaszsága ebben a működésében tűnik föl határozott alakban először, a mennyiben rávette nejét, hogy Nádasdyval együtt megcsalják Draskovichot oly dologban, melynek kedvező elintézése Listinek szolgálta előnyére. Érdekes azonban, hogy épen a megcsalt Draskovich fogja pártját egy másik

pörben Listinek, holott alig lehet föltenni, hogy ne tudta volna Draskovich, mennyiben van igaza az őt előbb oly kiszámított csalárdsággal rászédő rokonának s mennyiben nincs. Ez mutatja, hogy az akkori fogalmak szerint Listi erőszakosságát, fufangját egészen más szemmel nézték, mint napjainkban szokás. Az erősebb, befolyásosabb emberek akarataának érvényesülése elfojtotta az igazság és jog szavát, a mi most sem példa nélküli, akkor pedig ha gyanús szemmel látták is egyesek a kicsúfolt igazságot, könnyen napi rendre tértek fölötte, tudván, hogy a hatalom parancsa sokszor a legkorlátlanabb úr. Bizonyos Sibrik Istvánt, ki anyai ágon osztályos atyafia volt a Bánffy családnak, 1647-ben vagy 1648-ban törvénybe idéztetett Listi, azzal vádolván Sibriket, hogy «bizonyos megőrzés végett reá bízott oklevelek erejénél fogva, a Bánffy jószágok nagy részét bitorolja», követelvén, hogy ez okleveleket a jószággal együtt jogos tulajdonosuknak adja vissza. Sibrik tagadta Listi keresetének jogosságát, de ez utóbbi a bíróság előtt egy kötelezvényt mutatott fel, a melyben Sibrik ön aláírásával s pecsétjével erősíti, hogy a kérdéses oklevelek csak megőrzésül voltak reá bízva. Mint később kiderült: Listi hamisított oklevéllel igazolta keresetét, a melyet javára döntött el a bíróság.

Úgy látszik, nagyon kevesen lehettek ekkor még, a kik Listit gyanúsítani merték volna s aligha fogadható el valónak, a mit Komáromy ír, hogy a «közvélemény felzúdult Listi ellen, az emberek nyilván beszéltek, hogy mind az aláírást, mind a pecsétet hamisította». Ha ez igaz: mikép érthető, hogy néhány rövid év mulva grófi rangot kap egy olyan ember, a ki ellen, mert hamisított, felzúdult a közvélemény? Talán csak a rokonság körében tárgyalhatták bővebben ez álnokságot, inkább titokban, mint nyilvánosan; mert hiszen az még sem tétélezhető föl, hogy ha a hír szárnyára veszi Listi hasonló tetteit, jutalmazásul még a grófi rang is segítse a megkezdett úton való továbbhaladásra, főleg ha még nem is élvezzi a legfelsőbbek kegyeit.

De hogyan is jutott ő a grófi méltóságához, mikor a közélet s a harc mezején egyáltalában nem szerepelt, az ország egy pár első rangú emberét csúfosan megcsalta, magánélete botrányos, mi a környék lakói előtt köztudomású volt? Komáromy nem tartja lehetetlennek, hogy Listi még Bánffy Hedvig életében kapta volna e kitüntetést előkelő atyafisága révén, a mire a Ferdinándot dicsőítő sorok is hatással lehettek; mivel — úgymond — «másnemű szolgálatairól a közügy s a trón érdekében egyáltalában nincs tudomásunk». Komáromy föltevése igaz lehet: de vajon a *Magyar Mars* abban az időben csakugyan nem keltett-e némi figyelmet legalább néhány

hatalmas embernél, a kik a mű megírásában a közügynek tett szolgálatot látván, nem voltak restek a fejedelem előtt Listi érdemével eldicsekedni? Neki, a kinek a fejedelmi udvarban is voltak jó barátai, ez nem eshetett valami nagy nehezére. S hogy Listi műve teljesen hatástalan maradt volna: azt föltenni is bajos, abból pedig a világért sem lehet következtetni, hogy a *Szigeti veszedelem* sem keltett méltó figyelmet. Hiszen arra számos példa van a világirodalomban, hogy sokszor épen az æsthetikailag remek művek nem tesznek korukban semmi hatást, míg a csekély becsűek szokatlanul nagy érdeklődést keltenek. Zrínyi compositiójának jelességeit jóformán csak másfél század múlva tudták érteni s élvezni. Az a kor, a melyben Listi műve megjelent, még távol volt az öntudatosan alkotott mű öntudatos értésétől s talán épen annyi figyelemre méltót látott a Listi verskötetében, mint a *Szigeti veszedelem*ben. Azért épen nem tartjuk lehetetlennek, hogy a főrangú rokonság közreműködése mellett a *Magyar Marsnak* is része van a grófi méltóság elnyerésében, mely — mint Komáromy írja — «rendkívüli mértékben hízelgett László hiúságának».

«Azonban sem a grófi méltóság — folytatja tovább életírója, sem a vár tömör falai, sem a jól fizetett szolga népség titoktartása nem voltak már képesek megvédeni őt attól, hogy a gyanús hírek rejtélyes tetteiről széles körben el ne terjedjenek, az avatottabbak közt hitre is találva».

Kik lehettek ezek az *avatottabbak*, ha nem a főrendű családok s épen rokonai, a kik mégis grófi méltóságot szereznek Listinek? Mindenesetre csodálatosnak tartjuk a megvesztegetett ítéletnek ilyenmű tévedését, mely az akkori aristokrata családokat terheli, de ne ütközzünk meg rajta. Listi ebben az időben még nem lehetett közveszélyes ember. Ha suttoztak is róla magánkörökben: nyilvánosan aligha gyanúsították.

Az a babonás félelem, melynek a köpcsényi kastély s lakói tárgyai lönek, visszatartotta az embereket a titokzatos gonoszságok feszegetésétől. «Nem lesték útait, nem fürkésztek titkos terveit, sőt ha véletlenül nyomára jöttek is, hallgattak mint a sír, kitértek előle, a merre látták, rettegven haragját az ördög esküdt czimborájának.» Az életíró felfogásában némi ellenmondás vehető észre e pontnál, mert két lappal később az itt előadottak után azt mondja, hogy a gonoszság eszközeinek, mint a méregnek megszerzése, nehezére eshetett Listinek, kinek «*minden lépését figyelemmel kísérték* az emberek, s egy koczkáztatott kísérlet Pozsonyban vagy Bécsben, hol *általánosan ösmerték őt*, igen könnyen vesztét okozhatta volna». Kétség kívül gyanúval nézhették

azok, a kik vele érintkeztek, a kiket fenyegetett, megkárosított, vagy a kiknek vesztére tört: de épen az mutatja nagy befolyását s nagy összeköttetéseit, hogy még ezek sem merték nyilvánosan megtámadni. S mikor megtámadták is: Listi ki tudta magát menteni. Furfangja és ravaszsága az elbizakodás színében tűnnek föl, mi arra vall, hogy féltek tőle, rettegtek haragjától s épen ezért nem is volt bátorságuk jó ideig föllépni ellene a nyilvánosság terén. Szinte kézzelfogható tanúbizonyságra volt szükség, hogy a mosonyi alispán és Listi János meg merjék őt támadni. Az elbizakodás, főleg ha a gonoszság ösvényére lépő embernek ez a vezetője, mindig az örvény felé vonz. Listit is ez az elbizakodás sodorta mind közelebb vesztéhez.

Mi azt hisszük, hogy második házassága lehetett az a forrás, a mely Listi féktelen szenvedélyeit táplálta, erősítette. Valószínűnek tartjuk, hogy Kecskés Évát, második feleségét, az összes rokonság ellenére vette nőül Listi, a minnek a nő tudatával bírván, egyre szította férjének a nagybátyja iránti ellenséges indulatát, mely utoljára minden végreletré készségesen vállalkozott. Kecskés Éva hűséges szövetségesevé lőn Listi erőszakosságainak s elvetemültségének. Beleegyezett a gyermekcsempészetbe s híven megőrizte a titkot. Listi János, a ki azt hívé, hogy Lászlónak már nem lesz örököse, csak elámúlt a hírre, hogy Listinének egymásután két fiúgyermek is születik. A gyűlölség a rokonok közt izzó szenvedélylyé fajult. László nemcsak azt a gondolatot nem tudta tűrni, hogy vagyona nagybátyjára szálljon, de annak az örökségét is ő maga kívánta elragadni. Tehát a kapzsiság, a mérhetetlen kincsvágy, mely minden eszközt szentesít, adja meg Listi tetteinek rugóját. E részben ő úgy tűnik föl előttünk, mint ama zavaros idők lazult erkölcsi felfogásának typusa, a ki, úgy szólván, az embereknek a kapzsiságból származó bűneit mind örökli, új neveit gondolja ki a gonoszságoknak, a melyeket nem heves indulata, féktelen szenvedélye sugallnak, hanem éles elméjének fondorlatai. A kire a gyilkosságot, méregkeverést, gyujtogatást s a bűnök egész csoportját rábizonyították: az minden emberi érzésből kivetkőzött, elvetemültsége a netovábbat érte el s azt lehet mondani, hogy szinte a legpusztítóbb szenvedély sem volt már többre képes, még ha oly furfangos észszel párosult is, mint Listiben.

Rövid hét-nyolcz év alatt az erkölcsi felfogásnak oly magaslatáról leszédülni, mint a hol a *Magyar Mars* mutatja Listit, oda, a hol Komáromy adatai állítják őt elénk: erre nincs példa a történelemben. Azt értjük, hogy valakiben a legellentétebb szenvedélyek párosúlnak; de vajon föltehetjük-e, hogy Listi már műve megírásakor is gonosz

ember volt? Vagy azt kell hinnünk, hogy rohamos súlyedése egyszerre leszállította a tiszta emberi érzés köréből a bűnök fertőjébe? Egyik föltevés ép olyan különös, mint a másik, de ez utóbbi talán mégis hihetlenebb. Voltak genialis emberek, a kik az eszmék világában bámulatos fölfedezésekre bukkantak, míg magánéletük sok csalárdságot s gonoszságot takart. De Listi nem ezek közé tartozott. Ő mint versszerző, életírója szerint is, bizonyos magasabb erkölcsi felfogást s nemes hazafiúi indulatot mutat, mely őszintének látszik s nem mondható, hogy mindez tettetés, képmutatás, álszenteskedés eredménye volna. Vagy talán azt kell mondanunk, hogy a ki a magánéletében oly cynismussal üzte gonoszságait, szellemi működésében annálinkább értett az affectatiohoz, mint a hogy az igazság büntető kezét oly sokáig el tudta magától háritani? Ha a *Magyar Mars* írója és a Komáromy dolgozatában rajzolt szörnyű ember egy személy, a mit eddigelé tagadni nem tudunk: úgy Listiben a végletek csakugyan érintkeznek, de az érintkezési pontot felfödözni teljesen lehetetlen. Hogy dicsvágyó, hiú ember volt, hogy a hírnév utáni törekvést nagy mértékben egyesítette magában, hogy művétől nagy hatást várt és sokat tartott róla: mindez elfogadható, de hogy várakozásában teljesen csalódott-e, hogy műve épen semmi hatást nem tett-e: ezt a kérdést bajos eldönteni.

Komáromyt nyilván az előszó utolsó része vezette arra a következtetésre, hogy Listi műve nem tette meg a várt hatást. Listi ugyanis azt írja, hogy ha művét pártul fogják az olvasók, azzal mind saját jó híruket terjesztik, mind neki «az tovább való írásra és jelesen viselt vitézi dolgoknak penájára vételére nagyobb szívet adnak». De mivel ennél többet Listi nem írt: valószínűnek látszott Komáromy előtt, hogy művét nem jól fogadták. De mi egészen bizonyosra vesszük, hogy Zrínyi művét sem fogadták úgy, mint a hogy írója vélte. Abban a korban valami különös hatást várni az önvédelmi harcokba merült nemzettől, még a Listiénál sokkal jobb műnek sem igen lehetett. A milyen nagy összeköttetései voltak Listinek: műve nem lehetett hatás nélkül, legalább azokra, a kik egyben-másban irányadói voltak a közvéleménynek.

Igaz, hogy alkotó tehetsége hiányzik: de verselése nem közönséges gyakorlottságra mutat. Vannak lendületes strophái, merész inversiói, erőteljes kifejezései s élénk utánzó képessége. A Zrínyi nagy eposa minden kétséget kizárólag sok hatással volt rá, de hogy ő is egy valódi epost akart volna írni: ezt nem mernők állítani. A mily mértékben törekszik a történeti hűsége: ép oly mértékben hiányzik benne az alakítás művészete. De hátha ő épen olyan krónikás elbeszélést akart

írni, mint a milyenekre Tinódy Sebestyén adott példákat? Erre azt mondja Komáromy, hogy «Listi nem eshetik oly elbírálás alá, mint Tinódy, mivel az előbbi határozottan eposra törekedett». Ezt a törekvést semmiből sem látjuk igazolva. Vajjon nem közelebb járunk-e a valósághoz, ha Listit a krónikás elbeszélés utolsó és mondhatjuk, legkiválóbb művelőjének tartjuk, a ki a XVII. század műveltebb nyelvét, művészeibb verselését, gondosabb s élénkebb kifejezéseit kívánta felmutatni egy száraz történeti tény elbeszélésében, a melyet legmértőbbnek talált a feldolgozásra, mert — úgymond — «legnagyobb siralmas emlékezetre való elveszése ott történék édes hazánkunk, a hol a magyarságnak zsengéje annyira eltöröltetett, hogy még most is lábra nem állhattunk utána».

A harmadik rész utolján ezeket írja Listi:

Mennyire értette s az elmém felérte,

Hazánkról csak úgy szólt.

Az históriából s ennek állásából

Összeszedte, mint állott;

Mulatságul adta s olvasónak hagyta

E felfogás is azt mutatja, hogy ő inkább a történeti hűséget tartotta előbbvalónak, sem mint a költői színezést. A «dolognak mivoltát» kívánta előtérbe állítani, nem pedig ön elméje «csekélységét» s költői inventióit, a melyeknek híával is volt. Mindenesetre művének részletessége, száraz történeti tényei, a melyeken semmit sem tud alakítani, mellettünk szólnak.

Ha a XVII. század magyar költészetéből vett mértéket alkalmazzuk Listi műveire: az egy Zrínyit kivéve, nincs okunk valami nagyon gáncsolni a *Magyar Marst*. Ha nem állíthatjuk is Gyöngyösi művei mellé verselés és nyelv dolgában: mindenesetre oly mű, a mely a magyar krónikai elbeszélésnek mintegy betetőzője s valami közép helyet foglal el az üres formalismus gyakorlata és az epos között. Jól tudjuk, hogy ez Zrínyi nagy eposának megjelenése után nem valami nagy érdem; de azt is tudjuk, hogy csak két század múlva tudott a magyar költészet a Zrínyiéhez hasonló erős compositiót alkotni. Listinek a magyar verselésben határozottan érdeme van. Mikor belemelegszik tárgyába: valóban szép sorok kerülnek ki tolla alól, a melyek Gyöngyösinek is becsületére válnának. Aztán jegyezzük meg, hogy a nehéz Balassa-strophák visszatérő rímeikkel mintegy önkéntelenül is bőbeszédűvé tették s elnyújtották leírásait, a mire különben az alexandrin is csábította akkori íróinkat. Listi e nehéz formában XVII. századbeli nyelvünk állapotához mértén elég könnyen mozog, mi kétség kívül egy maga olyan érdem, a

mely megérdemli, hogy az írójáról forgalomba jutott zavaros vélemények tisztázódjanak. Sajnos, nincs tehetségünkben Komáromy felfogásával ellenkezőt állítani e részben. Ő tisztázta az író származását, éles elműleg czáfolta meg az irodalomtörténet eddigi zavaros felfogását, mely tele volt a legképtelenebb ellenmondásokkal Toldynál és Kemény Józsefnél; fontos adatokat mondott el életéről, — csak az a baj, hogy még most sem tudjuk: mily ponton érintkezik Listi az író, s Listi a gonosztevő. S épen azért, mivel az írórt nem tartjuk oly becsmérleendőnek, mint általában tartják: ez a kérdés tisztázása irodalomtörténetünknek továbbra is feladata lesz.

Azt nem hisszük, hogy Komáromy adatait s ezekből vont következtetéseit Listi származására s életére vonatkozólag sikerül megczáfolni az irodalomtörténetnek: de talán a további kutatások hoznak még oly adalékokat fölszínre, a melyeknek segítségével sikerül valami fogódzót találnunk, hogy Listi ellentétes szenvedélyeit többé-kevésbé megérthessük, kétféle természetének közös rúgóit vizsgálhassuk, a melyek így sötét rejtélyben vannak előttünk.

Dr. VÁCZY JÁNOS.

Egy magyar nyomda a XVIII. században. Adalék nemzeti közművelődésünk történetéhez. Levéltári kútfők nyomán írta Éble Gábor. Budapest, 1891. Hornyánszky Viktor sajtója. 100 lap, ára 1 frt.

Az a XVIII. századi magyar nyomda, melyről e füzet szól: a gróf Károlyi család nagykárolyi nyomtató-műhelye. Mind eddig utolsórendű nyomdának tartottuk. Nem ok nélkül. Feltett célünk volt, hogy a Nyomdászat történetének újabb, bővített kiadásában vidéki nyomdászatunknak elmaradt voltát épen a nagykárolyival fogjuk jellemezni. E culturalis intézettel szándékoztuk bemutatni fölöttébb incultivált állapotainkat a jelen század elején.

Arany János életében ugyanis, a károlyi nyomdáról és nyomdászról, Gőnyei Gábor uramról, ezeket az emlékezetre méltó sorokat olvastuk:

«A társulat Nagy-Károlyban ütötte föl sátorfáját s a játéksort megkezdendő volt. A játszandó darab színczédulájával ő (t. i. Arany János) ment el a nagykárolyi nyomdászhoz, hogy azt kinyomassa és a nyomdai hibákat egyszersmind kijavítsa. Midőn kellő tudakozódás után a nyomdász házát megtalálta és ennek udvarába belépett, az udvaron

egy fehér gubás öreg emberrel találkozott, ki favágással volt elfoglalva és a kit Arany nem nézhetett egyébként, mint a nyomdász cselédjének. Tudakozódott tehát attól, hogy a nyomdászt merre találja meg? A gubás öreg ember a kérdezősködésre fölegyenesedve s a favágó fejszét még mindég kezében tartva, kijelentette, hogy ő maga a nyomdász és nyomdatulajdonos. S midőn azután Arany jövetele célját előadta, a nyomdász dűnnyögve és nagy ímmel-ámmal úgy nyilatkozott, hogy majd utána néz: talál-e nyomdájában annyi betűt, mely a színczédulához elég legyen. A nyomdászszal együtt ekkor egy kamarafurma helyiségbe mentek és igen sok fiókban és ládában, több óráig tartó keresgélés után, összeszedtek annyi betűt, a mennyit a fenforgó szükségletre elegendőnek gondoltak; egyszersmind ki is szedték nagy sokára a betűket, s miután valahogyan a nyomdafestéket is elkészítették, a színczédulákat egyesült erővel ki is nyomták.»*

Éble úr, bár kiterjeszkedik a károlyi nyomda egész történetére, a fentebbi rendkívül tanulságos adatot nem ismeri, s ennél fogva nem mutathatja be a nyomdát azon nyomorult állapotában, melybe akkor jutott, midőn a Károlyi családi levette róla kezét. Kárpótol azonban bennünket azzal, hogy a nyomda fénykorát, teljesen megbízható, eddig ismeretlen források tükrében, élethíven tárja szemünk elé.

A nyomdát gróf Károlyi Ferencz alapította 1754-ben. Károlyi Ferencz, a pacificator egyetlen fia, illustris származásához képest, eddigelé mélységes homályban rejtőzött. Egyszerű alakjának egy pár értékes vonását e munkából látjuk meg legelőször. Emberszerető, — tán már műveltségénél fogva, mert a francia irodalmon él, mely abban az időben a humanus eszmék tárogatója; istenfélő, ki templomokat és iskolákat épít, két vallásos művet fordít francziából magyarra, istápolja a katholicismust, de nem oly exclusive, mint a többi Károlyi. Közvetlen elődei állították helyre a katholicismust Tiszántúl; azok vittek jezsuitákat Nagy-Bányára és Szatmárba, piaristákat Károlyba, barátokat Kaplonyba és Nyír-Bátorba stb. stb. Károlyi Ferencz, egyházának ép oly buzgó támogatója mint elődei, de felvilágosultsága általános humanus célok érdekében is áldozatokra tudja gerjeszteni.

A budai és kassai nyomdák látták volna el szükséges könyvekkel, főképen tankönyvekkel Szatmár vármegyét. Mindkettő távol esik a megyétől, s nagy költségbe került a könyvek odahurczolása úttalan úton. Károlyi Ferencz elhatározza, hogy uradalmi központi helyén nyomdát állít. S midőn nyomdászul az új intézetbe Szatmárnémeti Pap István, ki

* Ercsey Sándor: Arany János életéből. Budapest, 1883. 16. l.

tudós és typographus egy személyben, valamint Biró Mihály, mindketten *reformátusok*, ajánlkoznának: felfogadja őket, nem tekintve vallásukat, nem tekintve a sok kellemetlenséget, melyet a «kis sváb» fényi plébánus, s az «egri basa» t. i. gróf Barkóczy Ferencz egri püspöktől kell majd a miatt szenvednie.

A királyi szabadalom kieszközlése nagy bajjal járt. Folyamodványában Károlyi a nyomdászok vallásáról mélyen hallgat, ellenben kiemeli családjának a római vallás körül szerzett nagy érdemeit, valamint, hogy a királynétől erősen dédelgetett egyesült görög szertartású egyházi könyveknek ez lenne egyetlen nyomtatóhelye Magyarországon. Az engedély megadásánál bizonyára ez utóbbi pont volt a döntő. A kanczellár is, ajánlatában, arra fekteti a fősúlyt, hogy a görög egyesültek szertartásaihoz szükséges könyvekre való nyomda az egész országban nincsen, ugyanazért a legszükségesebb könyvek, — melyek nélkül a katolikus nép műveletlen része lelkiileg nem oktatható kellőképen, — távol vidékekről, a gazdagabb plébániákat is megerőltető költségen szerezhetők be, vagy pedig a görög nemegyesülteknek karlóczai nyomdájából, azzal a természetes veszélylyel, hogy az egyesültek könyveibe azon a réven különböző heterodox tanok csúsznak be.

Kár, hogy Éble úr nem kutathatta ki, hogy a károlyi nyomda mikép felelt meg annak a czélnak, a melyért voltaképen felállították? Bár a szerző a nyomda termékeinek sorozatát adja, abból még arról sem győződünk meg, volt-e a nyomdában *patkó-írdás*, mert a nyomda összes termékei közt egyetlen román vagy ruthen nyelvű munka sincs megemlítve.

A nyomda műszerei a lőcsei hírneves Brewer-féle felosztott nyomdából kerültek ki. A nyomdászok kezdetben Szatmárnémeti Pap István és Biró Mihály, aztán az előbbi egyedül. E korból való a Tissot-Marikowzki-féle *Néphez Való Tudósttás*, melynek tulajdonomban lévő példányán Szatmárnémeti Pap István nevét ekkép találtam fölemlítve: «Ki-Nyomtattatott Nagy-Károlyban A. N. M. Grof Karoli Antal Ur Typografiájában *Szatmari Nagy Páp Istvan* Typ. által 1772.»

E tudós typographusnak szerzőnk bőven ismerteti életét, s egész terjedelmében közli igen érdekes végrendeletét. — Általánosabb érdekű e pontban az a tény, melyben Éble úr csak «élelmességet» lát, én ellenben, a XVIII. század uralkodó eszméinek egy hozzánk vetődő sugarát vélem megpillantani: hogy Szatmárnémeti Pap István, ámbár református volt, 1758-ban a *Páduai Szent Antal solosmája* című, általa reimprimált ájtatos könyvhöz maga írta az előszót, a végezt, hogy «a kegyes lelkek, kivált e könyv nélkül való földön az Ur

Istent dicsérik, szenteiben kimutatott nagy erejét csudálják s a szerént ahitatosságok által magokat Isten előtt kedvesebbekké tegyék».

Ez egy — bár Voltaire-ral egy időben élő, de világnézetében még Voltaire előtti deista tudós beszéde, ki a harmincz évvel azelőtt megjelent *Christianity as old as the creation* nyomdokain jár, mint — nézetünk szerint — annyi más kálvinista abban az időben.

Pap István társáról, Bíró Mihályról, nincs szerzőnknek mondanivalója. Csak annyit ír róla, hogy typographus volt, mit részünkről kiegészíthetünk azzal, hogy 1752-ben Debreczenben saját czége alatt volt nyomdája. Kétségkívül egyenest onnét ment Károlyba, hol 1754-ben mint szakértő, a nyomtatás mesterségében kevésbé jártas Pap Istvánnal együtt rendezte be a nyomdát. E helyen megragadom az alkalmat, hogy helyreigazítsam az iparművészeti múzeum által rendezett könyvkiállítás alkalmával a magyarországi nyomdászatról (1711—1848) írt cikkemnek egy állítását. Ott ugyanis azt mondom, hogy Lugossy József egy 1752-diki debreczeni nyomtatványt küldött a kiállításra, melyen nyomdász gyanánt Bíró Mihály van megnevezve, kinek neve eddigelé ismeretlen volt nyomdászunk történelmében.* Azóta véletlenül rábukantam, hogy bizony csak én nem ismertem, de nyomdászunk története, illetőleg az a derék Bod Péter épen 1752-ről említi Bíró Mihályt, mint debreczeni nyomdászt.**

A Károlyi család 1827-ig tartotta fenn az egykor igen szükséges, később jelentőségét veszített nyomdát. Akkor aztán gr. Károlyi György jószágigazgatója, a már csak leginkább uradalmi taxa- és kocsmalibellusok meg robot-poléták nyomtatásával foglalkozó műhelyet a joggal, házzal és belséggel együtt 3500 váltó forinton a fehér gubájáról már előttünk is ismeretes Gönyei Gábor typographus és könyvkötőnek örök áron eladta, kinek családja kezén maradt az üzlet egész 1884-ig.

A károlyi nyomda nem vitte előbbre a nyomdászatot hazánkban, s ép az a Pap István-nyomatta lap is, melyet szerzőnk a nyomda kiválósága jeléül közöl facsimilében (58. l.), világosan tanúsítja, hogy bizony a mi nyomdáink közt is hátul maradt a nagykárolyi, hátul még abban az időben is, Bessenyei fellépte idején, midőn Károlyi Antal hadi diszitényű teljes címerét nyomatta kiadványaira.

Szerintem e nyomda általános jellegű jelentőségét hiába

* Kalauz az orsz. magy. iparművészeti múzeum részéről rendezett könyvkiállításához. Budapest, 1882. 158. l.

** Bod Péter jegyzetei az Erdélyi Fénikshez. 1767, B ívszám.

keressük abban, hogy minő betűkkel nyomatott, mert a kinek szeme van, láthatja, hogy bizony kopott, pecsétvető, karancsi betűkkel.

A károlyi nyomda szerintem magyar művelődéstörténelmi szempontból annyiban nevezetes, mert concret tanubizonyosság arról, hogy a XVIII. század derekán XIV. Lajos udvarából Bécsbe is eljutott már, ott lakó főuraink közé az a szellem, mely az igazi grand seigneurtól megkövetelte, hogy áldozatot hozzon a tudomány és művészet érdekében, «mivel — mint Károlyi Ferencz írja Mária Teréziához a nyomdai szabadalomért folyamodván — az országok és tartományok csak akkor juthatnak virágzásra, ha az elmék a szépművészetek és tudományok által kiműveltetnek». Kétségkívül ez a felvilágosult, humanus szellem vitte Károlyi Ferenczet arra, hogy a műveltség terjesztése végett «tekintetbe vévén nemcsak az iskolákban oktató ifjúságot, hanem egyszersmind azon egész vidéket»: a puszták szélén, lápság és vadon erdőség közepette egy szerény kis nyomdát állítson.

BALLAGI ALADÁR.

Horváth Adám életrajza. Írta: Garda Samu. Nagyenyed, Wokál Fános kiadása. Ára 1 frt 20 kr.

Garda könyve beszámoló arról, hogy mit végzett eddig, s hogy milyen eredményekre jutott: megtudjuk azt is, hogy mily irányban szándékozik tanulmányát kibővíteni. Horváth Adám, még irodalomtörténeti szempontból is, inkább különöségeivel, semmint érdemeivel vonz s nevezetes, hogy Garda milyen nehezen találja el azt a szempontot, melyből Horváthot meg kell itélnünk. Egész könyve tusakodás magamagával e kérdésen. Innen ellentmondásai ítéleteiben, melyek közül egyikre-másikra alább rá fogunk mutatni. Nem mondhatjuk, hogy adatait, melyeket szorgalmasan gyűjtött, ügyesen csoportosította s kellően feldolgozta volna. Nem tudja Horváth Adám lelki fejlődését megértetni, csak vázolja élete külső történetét.

1760 május 11-én született Horváth Adám Kömlődön, Komárommegyében. Atyja ref. predikátor volt, ki fiát 13 éves koráig népiskolába, még pedig többhelyt, járatta, ekkor Debreczenbe adja fel, a collegiumba s ott is marad 20 éves koráig. Vig diák-életet folytatott. Kazinczy 1789-ben, Debreczenben jártában, azt írja neki, hogy korhely életed mai napig fenn van. De a mellett jól tanult s különösen a mathesisben tűnt ki, s eltávozásakor a híres Hatvanitól

(a magyat Fausttól) jó bizonyítványt kapott. Miskolczra ment patvariára, letette az ügyvédi és mérnöki vizsgát, egyideig mérnökösködött, de 1782-ben megnősült s ettől fogva a gazdálkodásnak élt. A 90-es évek mozgalmaiban némi szerepet játszott; lapot akar indítani, akadémiát tervez, egyházmegyéjében kurátor lesz, szabadkőmivesnek áll be s költői foglalkozás közben 1820 január 28-án meghalt.

Házassága nem volt szerencsés; ennek történetét zavarosan mondja el Garda. Háromszor-négyszer is belefog, meg abbahagyja, úgy látszik nem akarja világosan előadni, talán ép Horváth Ádám érdekében. Annyit megérthettünk, hogy 1782-ben nősült először, Oroszy Juliannát véve el, kitől 1793-ban elvált. De még ugyanazon év szeptember 16-án újra megnősült, nőül vevén Sárközy Jusztinát, kitől 1808-ban asztaltól és ágytól válik el s halála előtt két évvel Kazinczy Klárát veszi el. Bár sokat panaszkodik bújáról, szerencsétlenségeiről, versben és prózában, nem lehet meghatározni, hogy Horváth jelleme, nehéz természete volt-é a kínos viszonyok szülője? Jovialis, jó kedélyű embernek festik kortársai.

Első nejétől, úgy látszik, saját érzéki természete miatt vált el. Oroszy Julianna művelt lelkű, olvasott nő volt, s mint Kazinczyhoz írt német leveléből látni, majdnem mindent önszorgalmának köszönhetett. De Horváth azt írja róla még 1789-ben: «ő könyvbúvár, hogy ha úgy szeretne férfival hálni, mint olvasni, én részemről nagyra becsülném». (Váczy: Kazinczy lev. p. 433.) Második nejével is rövid ideig él együtt; Sárközy Jusztinának azonban, úgy látszik, pazarló természete volt, de meglehet, hogy Horváthnak Kazinczy Jánosnéval való ösmert bűnös viszonya okozta a nejével való szerencsétlen meghasonlást. Annál furcsább harmadik házassága. Elveszi Kazinczy Klárát, kiről anyja azt állítja Horváthnak, hogy bűnös viszonyuk gyümölcse; de mert Kazinczyné megüzente halálos ágyán Horváthnak, hogy a lányról nem mondott igazat, nőül veszi, hogy «annál bátorságosabbá» tegye vagyonában. Ez a viszony így, adatok-adatok mellett — igen zavaros és kétértelmű.

Garda legnagyobb érdeme, hogy hősének Kazinczyhoz való viszonyát, bár egyoldalúan, mert csak a Horváth levelei alapján, de behatóan ismerteti.* Sűrű levélváltásban állott a két író, főkép Kazinczy fogságáig, de bár azután, 1802-ben Kazinczy, kiszabadulta után, ismét levelével keresi fel,

* Garda Horváth leveleit az Akadémiában lévő kéziratgyűjteményből tanulmányozta. Időközben az 1789-ig írottak megjelentek a Váczy-féle Kazinczy-levelezések közt. (Ismertette Kiss Antal a Phil. Közl. mult évi folyamának 811—829. II.) Ez által alkalmat nyertünk meggyőződni arról, hogy Garda e levelezést pontosan és hűen felhasználta!

a régi viszony nem áll helyre többé. Ennek oka az, hogy Kazinczy nem tudott Horváthra hatást gyakorolni, Horváth mereven ragaszkodott régi elveihez, s mindössze az orthographiában követte Kazinczyt, de költői működését nem írnyozhatta, *hisz egyéniségök teljesen ellentétes*. Hogy Horváth philosophiával szeretett foglalkozni, s Kazinczyt az nem érdekelte, hogy Horváth máskép gondolkozott a kritika felől, mint Kazinczy, nem fontos okok. Egyéniségök teljes ellentéte ám mindent megmagyaráz. E miatt nem hozhatta őket a találkozás sem közelebb, mert míg Kazinczy nyelv-æsthetikus, ki főkép a kifejezésekre ügyel, simít, fúr-farag, csiszol azon; Horváth kijelenti, hogy nem tud abban korrigálni, a mit egyszer megír s azért darabosak, színtelenek költeményei s prózai művei egyaránt. De Horváth orthológ, s ez maga elég ok arra, hogy Kazinczy elhidegüljön iránta, különösen fogsága után, mikor egész lélekkel nyelvészeti küzdelmeinek él. Horváth a mellett nem tudott németül; nem is érthette meg tehát Kazinczy æsthetikai elveit, viszont e merevség, elzárkózottság Kazinczyra csak elhidegítő hatással lehetett.

A mi Horváth költészetét illeti, Garda azt helytelen szempontból itéli meg. Horváth leoninista versekkel lép föl legelőbb, Kazinczy hatása alatt leszokik erről, de természete neveltetése, környezete hatása alól nem bontakozhatván ki, a népies iskola híve marad mindvégig. E népies iskola egyszerűen a régi magyar költészetnek, melynek Gyöngyössy a legjelesebb képviselője, a tovább folytatása. Ennek a fejtegetését sem találjuk meg Garda tanulmányában, ki úgy látszik azt hiszi, hogy ők a népköltészet felé fordultak, pedig az csak Kisfaludy Károlylyal kezdődik. Horváth folytatta ott, hol Gyöngyösi, Amade, Faludi abbahagyták, de kezei között csak eldurvult a régi tartalom s az iskola hívei közt csak Csokonaiban volt igazi költői tehetség. Maga Garda azt írja egy helyt: Kazinczyval való levelezése hívebben tükrözi vissza egyéniségét, mint költészete, a miben nagy igaza van, mert ő ritkán tudja hangulatát költőileg kifejezni. Versei, melyeket az 1790-es években ír, közönséges rimelések, minden költői lendület nélkül, pedig Garda nem egyhelyt ügyesnek, sőt költőinek is nevezi őket.

Mi azonban érthetjük Kazinczy felkiáltását, ki «iszonyodik költészetétől». Garda hangulatosnak tartja az ilyen befejezést:

Isten hozzád, szerencsésen és sokáig éljetek,
Isten véled, oh de hát én mikor leszek véletek?

«A magyar táncz» címűre azt mondja Garda, hogy némileg könnyed hangulatú, pedig éppen nem az.

Már a Rudolfiásról beösméri, hogy «kívül esik a költészet körén», de Hunniásáról sem mondhatunk több jót. Természetesen általános æsthetikai szempontból ítélve. De ennek kapcsán érdekes kérdések merülnek fel előttünk. Ez eposnak Gyöngyösi költői beszélyeivel, valamint Voltaire Henriade-jával való kapcsolatát kellett volna szerzőnknek kimutatni. Magáról a Hunniásról azt írja Horváth Kazinczynak (1789. jan. 9.): «olvasd által mentül előbb, ha egyéb időd nincs, olvasd legalább lefektedkor. Azok a festegetések, melyek egy magyar szívet ott intrressálhatnak, megédesítik még álmaidat is; tudom, mert próbáltam!» Volt-e Kazinczyra ez eposnak illetén hatása, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy Horváth Voltaire művét igen jól ösmerte, természetesen a Péczeli-féle fordításban, melyről azt írja Kazinczynak báró Orczy: «Péczeli Hanriassa magyarul kijött, most kezemben forog s gyönyörködöm, mely jól fordította Voltaire munkáját, van annyi tűz e scythiai magyarázatban, mint a francziában». Ilyen lehetett e fordításról a Horváth véleménye is, mert ő lelkesedett Péczeliért, de Voltaire eposáért is. Ezt a kapcsolatot, hatást érdekes lenne részletesen kimutatva szemlélni, a mi bizonyítaná, hogy az úgynevezett népies iskola is mennyire az új irodalmi formák hatása alatt állott. Garda ezt elmulasztá. Az is érdekes, hogy Garda Horváth ilyen verseit népiesnek tartja:

Tudom mikor Bachus ágyat tőled kére s
Tudom semmit sem ér nálad nélkül Céres.

Egy elnyújtott éneket «A balszerencse ellen» Horváth legjobb költeményének tartja Garda. Ezt ép Horváth érdekében tagadjuk.

Pedig nem lehet Horváth-tól sem a sikereket, sem a sikerült költeményeket eltagadni. Egy pár lyrai verse átszállt a nép ajakára, különösen azok, melyeknek motívumait valóban a népből vette. Ilyen pl. a «Mikor én kis gyermek voltam» kezdetű, melyet ma is énekelnek; Toldy pedig említi, hogy «Bátsmegyei, Mantzijának lakodalma után» című versét sokat hallotta érzékenyen énekelni; egypár jobb hymnusát a reform. énekes könyvbe is bevették, a mit nem ártott volna ki is fejteni. Költői sikernek vehetjük azt, hogy részt vehetett a keszthelyi helikoni ünnepélyeken, s tagadhatatlan, hogy korában sokaknak még *Hunniás* is tetszett, a tihanyi apát pl. ezt írta róla:

Ha Homér és Virgil magyarul tudnának,
S Hunniásból néhány verset olvasnának,
Örülének tudom magyar poetának,
S barátságért, kezét Horváthtal fognának!

Legnagyobb érdeme azonban, s Garda nem is említi! régi költeményeinknek gyűjtése, melyből Thaly Kálmán sokat kiadott ösmeretes kurucz dalai között. Horváth nyelvészkedett is, s egy nyelvészeti dolgozatával elnyerte a Marczibányi-jutalmat, erről, valamint kéziratban lévő regényeiről, Garda csak később akar értekezni. Bár pontatlanságot nem igen lehet Gardának szemére vetni, jó lett volna mégis, ha megemlíti, hogy honnét tudja azt, hogy Horváth írta a Kölcseynek Csokonai-bírálatára válaszoló levelet a Tudományos gyűjteményben?

Annyi azonban bizonyos, hogy Garda dolgozata némi zavarosságában is sok érdekes adatot foglal magában, s lehet, hogy a kész monographiában sikerülni fog néki Horváth Ádám alakját jobban megrajzolni.

Dr. LÁZÁR BÉLA.

EGY RÉGI GRÁDUÁL.

(Kerekes Ábel levele.)

Kerekes Ábelnek Tóth Ferenczhez 1813 okt. 16-án kelt, s a M. N. Múzeumban (1043. Qu. H. Tom. IV. fol. 104.) őrzött levelében egy régi protestáns gráduál van leírva, mely a nagyenyedi collegium könyvtárában még akkortájt megvolt. Ma már nincs meg. Utána jártam, s illetékes helyről kaptam e tudósítást. Közlöm a gráduál leírását Kerekes által a mint következik:

Azon ritkaság, melynek leírását még rég ígértem volt, egy kézírásban lévő *Énekes könyv*, vagyon a nagyenyedi bibliothékában in folio. Legeslegelőbben azt írom ide, a mit hátul a táblájára Bod Péter jegyzett, így következik az: «Ezen rongyos Gráduál találatott az sepsi venerabilis tractusbeli bodoli ekklézsiában, melyet az értetlen emberek hordozván maguk között a faluban, az czifra nagy betűk közül sokakat ki is vagdaltak. Észre vévén ezen könyvnek állapotját, midőn ott ex officio visitálna, tisz. esperest Márkusfalvi Deák Péter Uram, mint az hasznos régiségeket becsülő tanult ember, nem csak magához vette a könyvet, hanem a dési generalis gyűlés alkalmatosságával, nekem 1758. esztendőben által is adta. Láthatjuk ezen énekes könyvből, hogy a reformáczió az éneklésben is lassan lassan ment elő; mert ennek előtte még száz esztendővel megvoltanak az isten tiszteletben az *antifonák*, *responsoriák* és egyéb czeremóniás szokások, a melyek már most Isten kegyelméből elhallgattak. M. Igenben 1 júlii 1758. eszt. B. Péter. M. Igeni Prédikátor.»

A könyvnek sem eleje, sem utolja nincsen meg a maga épségében : ugyanis a lapok száma kezdődik az 53-ik numerussal s megyen 698-ig. Már itt a hátulján könnyen észre lehet venni, hogy szakgattak ki még belőle : de nem úgy az elein, a hol csak a lapszám bizonyítja a kárt, és maga épségiben így kezdődik : *Litania seu supplicatio, qua tum Ecclesiæ, tum Politicæ et œconomix conservatio petitur.* Magának az éneknek eleje így vagon :

Úr Isten, irgalmazz nekünk,
Krisztus irgalmazz nekünk
Úr Isten irgalmazz nekünk
Teremtő Mennyei atya Isten
Irgalmazz nekünk !
Meváltó fiú Isten,
Irgalmazz nekünk.
Vigasztaló Szentlélek Isten,
Irgalmazz nekünk !

s a 157. lapon ezeket olvashatni : *Caput secundum Introitum Invitatorium simul ac Prozarum anniversariarum.* A 222-dik lapon kezdődik a *Caput tertium de Antiphonis anniversariis.* A *Caput Quartum* kezdődik a 307-dik paginával és vagon *de Psalmis Davidis.* Ide írom egészen az első zoltárt. Psalmus 1. *Beatus vir, qui non abiit.*

«Boldog ember, ki nem jár az
Istentől elszakadtaknak tanácsán
És a bűnösöknek után nem ül az megcsúfolók között
Hanem ő néki az Istenben vagon minden bizodalma.
És az Istennek törvényét forgattya elméjében éjjel és nappal.
Ki olyan mint az folyóvíz mellett ültetett élőfa
Ki gyümölcsöt teremt alkalmas időben,
És az ő levelei meg nem hervadnak
És valamit cselekszik jó szerencsés léssen.
De az Istentől szakadtak nem ilyenek
Hanem olyanok, mint a polyva
Ki az széltől ide s tova hányattatik —
Ennek okáért meg nem maradhatnak
Az Istentől szakadtak az ítéletben.
Sem a gonoszok az igazaknak gyülekezetekben
Mert tudja Isten az igazoknak útokat
De az Istentől szakadtaknak útok mind elvész.

Az 561. pag. fogva végig vagon a *Caput Quintum, de Responsoriis, Versiculis et Benedictionibus; ac primum quidem de adventu D. N. J. C.*

Igy vagyon a két első responsorium :

Resp. I.

Jézus Krisztus élő Istennek szent fia,
Irgalmazz mi nekünk.
Ki mi érettünk jövel ez világra
Irgalmazz mi nekünk.
Dicsőség Atyának, Fiúnak és Szent-Lélek Istennek.

Resp. II.

Harmatozzatok egek onnét felől:
És ködöt származtassatok az igaz Christustól.
Megnyilatkozzék az föld:
És szülje a mi Idvezítőnket.

Az egész könyvben a kezdőbetűk cifrán vannak kifestve s inkább a betűk, melyek igen hasonlítanak az úgynevezett barát betűkre, mintsem az írásmód mutatnak régi időre.

ERDÉLYI PÁL.

KAZINCZY LEVELE GR. RÁDAY GEDEONHOZ.

Méltóságos Gróf Úr,

Némelly fájdalom szókbán önti-ki magát, némellyikében elhal a szív; s ilyen volt az, midőn a Méltós. Gróf Úr szeretetre-méltó atyjának elholtát megértettem. Melly csapás nekem ki a nagyon nemes és tisztalelkű embert ifjúságunk oltá szerettem; most pedig életét különösen azért is óhajtottam, mert az a szerencsétlen ház az ő karjai közt talála menedéket, megfosztva atyjától s anyjától. A Prónay Simon és Nini* emlékezete, s annak látása, hogy gyermekeik nem csak tőlök hanem egymástól is eltépettek, megfoszt minden gondolattól, minden érzéstől. Sok holnapokig küszködtem magammal, míg e leveletem megírhatám; engedje meg a Méltóságos gróf, még most is hogy elnémüljak, s elégedjék meg húségemnek azon bizonyosságával, mellyet a Kassai Minerva tőlem ez idén a 2-dik negyedben veve fel.**

* Báró Prónay Simon, P. László csanádi főispán fia, és neje, szül. Hiergeist Nina.

** A *Felsőmagyarországi Minerva* 1827. júniusi füzetében, Kazinczy ekkép emlékezik Ráday Párról: •R. Pál, cs. k. kamarás (szül. 1768. 31. márcziusban, Péczelen) ifjabb esztendőiben assessora az eperjesi district. táblának, később a dunamelléki reform. ekklesiák főcurátora . . . Ez elvette (1793. 31. májusban) Csanád vármegyei főispán. báró Prónay László Excell., radványi és s. kazai Radvánszky Rosaliától született Ágnes gyermekét, az 1790-diki diétán a haza egyik

Én három Rádaynak dicsekedhetém kegyességével, és a Prónay Lászlóéval,* s ez engem ellentállhatatlan erővel vonzana a Méltós. Gróf felé, ha ügyünk szeretete egy más lánczot nem fonna is közöttünk. Kérem a Méltós. Gróft őseinek emlékezetére, szeresse a *mit* és a *kit* ők szeretének. Én minden alkalmat mohón fogok megragadni, mellyben a Méltós. Gróf hajlandóságát megnyerhessem. A három Ráday és a Prónay László neveik tisztévé teszi a Méltós. Gróf Úrnak, hogy az ő általok szeretett, s kettejek által járt pályáról, mellyen már olly szerencsével fellépe, el ne térjen, sőt hogy fényekhez új fényt ragasszon.

Maradok a leghívebb tisztelettel a Méltós. Gróf Úrnak, Széphalom octóber 2d. 1827. alázatos szolgája *Kazinczy Ferencz*.

E levélre vonatkozólag, melynek eredetije kézirat-gyűjteményemben van, Kazinczy Gábor Ballagi Mórhoz egy levelet intézett, melyből, valamint nálam levő számos egyéb leveléből, az is kitűnik, hogy ő, ki még 1860-ban *Széphalom* gyűjtőczím alatt két kötetben kiadta Kazinczynek Kisfaludy Károlylyal s ennek körével, úgyszintén Berzsenyi Dániellel való levelezését: élte vége felé újabb Kazinczy-publicatióra készült, melynek közzétételét azonban, 1864-ben bekövetkezett halála meggátolta.

legszebb leányát, most legtisztetesbb matronájának egyik nagy díszét. E szerencsés házasságból születtek: 1. László (szül. 1804. 31. Augusztus), 2. Gedeon, a IV. (szül. 1806. 23. Junius), 3. Anna, gróf Nádasdy Lászlóné, és 4. a szép Erzsébet, báró Prónay Albertné. — Gedeonra általméne az első Gedeon lelke, s a szeretetreméltó ifjú lantja által tartja fenn őseinek dicsőségét. Pál meghala 1827. január 22. Pesten, élete 59. eszt. Tisztább lelket, szeretetre méltóbb társalkodót, hívebb barátot lehetetlen találni. Életét a házi boldog egyesülés örömei között szerette tölteni, és a szépmesterségek ápolásában. Midőn a Magyar Színjász Társaság 1790. egyyüve állott, az Ennek köszönheté mind organisatióját, mind leczkéztetéseit; és hogy a játzók csaknem mind, de kivált a felejthetetlen Rehákné, akkor Mór Náni, hallgatójikat csudálkozásra ragadozták, s a kajánság szava forró magasztalássá, álmélkodássá változott, az ugyan egyedül ennek a Thália és Melpomene kedveltjének míve, s Ráday nélkül a sok ellenkezésekkel küszködő dolog könnyen elsüllyedhetett volna. Én, a ki a gróffal egyyütt valék ezen alkotás munkájára kirendelve, de a kinek e részben semmi tapasztalásim nem voltak, örömmel vallom, hogy minden jót itt az én szeretett barátom tevé; én semmit nem A Rádayak felől más helytt fogok még szállani. Légyen az, a mit itt tészek le, halotti áldozatúl nyujtva azon barátom emlékezetének, a kinek az idén történt kidőlét minden jókkal én is mély fájdalommal kesergem. Sógorának, báró Prónay Simonnak, és annak a *Szépnek-Fónak* öt hónap alatt atyjoktól és anyjoktól megfosztott gyermekei benne, nemeslelkű hitvesében, s gyermekeiben találtak atyát, anyát s hiv testvéreket; s ez elakasztja zavamat, de szemeimet könyezésre olvasztja.»

* A báróság-szerző Prónay László, csanádi főispán.

A Ballagi Mórhoz írt, szintén nálam lévő ezen levél, egész terjedelmében így szól:

Bánfalva, febr. 6d. (1863.)

Kedves Barátom,

Daczára annak, hogy úgy tapasztalom, a válaszlás nagy nyűg Neked, mindamellett szabadságot veszek magamnak, hogy holmi iránt megkeresselek.

1. A *Szemere-Tár* elhozott kötetét a jövő héten kezdedhez juttatom. Légy rajta, igen kérlek, hogy haladék nélkül megkapjam *akkor* a következőt. Nem lehet a Kazinczy munkáihoz látnom, míg e gyűjteményt meg nem ismerem.

2. (id. gróf) Ráday (Gedeon) azt írja, hogy Kazinczy Ferencz egy levelét Ráday Gedeonhoz Neked ajándékozta. Irassd le magadnál a fiammal s conferáld magad betűről betűre.

3. A *Protestáns lap* I. számát nem kaptam; add át fiamnak.

Isten áldjon, édes barátom jobb egészséggel mint az enyém, az valódi naplopóvá tesz engem. Igaz barátod *Kazinczy Gábor*.

BALLAGI ALADÁR.

SZEMERE MIKLÓS PETŐFIRŐL.*

30. Nov. 1866.

Kedves Pistám!

Szinte féltem 18-án költ legutolsó levelkédet felbontani. Azt hittem hogy megscutikázod kissé irtóztató röstségemet. Csak is az a mentiségem, hogy illy röst illy álmos vagyok én már minden de minden teendőmben. Versírás stb. nyugszik szép csendesen a suton mint a hamupipőke.

Bocsáss meg tehát ha még most se küldöm részletekre menő észrevételeimet verseidre, csak általánosságban szólok; — rövid időn majd bővebben!

Addig is, csak ennyit: legerősebb oldalad a gonyor; a «Romlásnak indult» Berzsenyi ódájának parodiája nagyon derék. Nevet-hetnék magamon, ha elgondolom: milly sok változáson ment át lelkütedről alkotott hitem. Midőn mint ügyvéd küldéd rám idéző leveledet, egy komor szigoru embert véltem benned. Az «imák» fordítójában épen ellenkezőt: szelid csendes kedélyűt; ime, kívül végre hogy az én Pistám magamhoz hasonló pajkos vig lelkületű! Még abban is mennyire egyezünk, hogy te is megcsipkedted Petőfit. Enyé-

* Pajor Istvánhoz intézett levél.

met e részben nem ismerheted, mert névtelenül jelent meg a «Honderűben». Mielőtt ide írnam, el kell mondanom, hogy soha tán költő nem csüggött úgy költőtársán, mint eleinte rajtam Petőfi. Látván, hogy verseit nem csak szeretem, de vitatkozom is mellettök Vörösmartyval, Vahott Sándorral s másokkal, kik még akkor nem sokat tartottak róla. S ezenkívül — miért ne emlitem — anyagilag is segitettem. Történt azonban hogy ő velem együtt utazott Pestről Miskolczig, onnan én haza, ő Eperjesre menvén Kerényi Frigyeshez, Tompa Mihályhoz, kiket még személyesen nem ismert. Miskolczon egy szobában hálván, kérdezte : mint tetszenek nekem az ő «Cziprus lombjai»? Mondám, hogy versei közt azokkal vagyok legkevésbé elégtelt; s elmondám némi kifogásaimat. — Tűzbe jött, vitatkozott, s kért — de még nem haraggal, irjak ezekről neki, csak magának, bírálatot, s küldjem hozzá Eperjesre. Elküldtem. Bírálatom, habár több helyeket, s itt ott egy egész verset is megróvtam, sértő tellyeséggel nem vólt, sőt még akkor a jobb verseiről sem jelent meg kedvezőbb bírálat. De a Pillvax hölgyei által már akkor elkapatott fiatal czimboránk Apollóban, nekidühült bírálatomra s azontul egész haláláig, untalan harapott, rugdosott felém. Legelső harapása «Uti naplójában» jelent meg, — nem említve ugyan nevem (s egyszersmind a Sárosy Gyuláét), de mindenki által kitaláltatva, kikre szórja gúnyját. Éppen nálam időztek akkor Tompa s Kerényi, midőn e gúny a lapban jött. (Vahott Imre «Pesti Divatlap»-jában.)

Én tehát hirtelenében a következő verssel viszonoztam ifjonczi malicziáját, — sőt merhetem így nevezni : csömörletes hálátlanságát. Őt magát beszéltetem e versben, s az egész vers «naplójában» látható dicsekedéseiből van összerakva s némelyike szóról szóra adva. Aláhuzom dicsekvéseit hogy jobban megérthessed.

Petőfi a kálvinista rektorhoz az Agtelki barlangban.

Nagy tisztelettel nézz e névre
 Mellyet e falra karczolok!
 Boruljanak a föld porába
 Előtte, minden — rektorok! —
 Tudd meg! — enyém az! s két országban,
 Mint üstökös fark úgy ragyog
 Az ebrudon kiröppent Marczi
 Zöld éneklője — én vagyok!

Már Csizió megjövendölte,
 Hogy egykoron híres leszek!
 Hogy, — mi nagyapád sem volt: tábla-
 Birói czimre szert teszek.

Heine és Béranger nyomában,
Mint a napszámos izzadok. —
Az ebrudon stb.

Volt egy szép hölgy; — nem állhatott ki, —
Ha rá pislogtam, borzadt, —
Ha Zajtai-mentémre nézett,
Majd nyílalásig kaczagott. —
De én azért megénekeltem, —
E dalokban sok köny potyog. —
Az stb.

Tudd meg, tollamból jött világra,
A «Helység kalapácsa» is!
Édesdeden röhögnek rajta
Ha hallják, — Jankó és Máris,
Édes Gergely sem irt ily szépet,
Nem zenge illyet még torok. —
Az stb.

A kritikus mind *szamárr*, bival, ló!
Sok versem rossznak hirdeti,
S a föld mindannyi kalapácsa
«Kalapácsát» csak neveti.
Mondom: *Számár*, veszett komondor,
Izlése nincs, azért morog. —
Az stb.

E kar, hatalmas bár a tollra!
Hatalmasb volna kardra még!
A hőskard, czinke természetemhez,
Úgy-é, dicsően illenek!! —
Látom, csodálsz! — s csodálhatsz is, mert
Nállam nincs ember már nagyobb! —
Az ebrudon stb.

Jegyzeteket is kell még hozzá tennem: — Szentiványi Károly Petőfit táblabíróvá nevezette ki Gömörbe, — e pillanattól óta így írta naplója mentén alá: *Ez s egy nap óta táblabíró Gömörben.*

Heine s Bérangert felhasználtam ugyan e versben, de ő ezeket csak pár helyütt utánozta, s ez mit sem von le költői híreből, költői genialitásából.

Volt egy szép hölgy. T. i. Etelke (a Vahott Sándor neje testvére, kihez Cipruslombjait írta s ki őt (Vahott Sándortól s napjától hallám) *ki nem állhatta, s kaczagását sem fojthatta el ha rá pillantott.* De magam is alig állhattam meg a kaczajt, midőn Vahott Sándornál jegelőszőr láttam s ismertem meg Petőfit, mert szeszélyből épen úgy öltözött mint a Peleskei nótárius tündérkedik a szinpadon. Lehetetlen

idétlenebb figurát képzelni, mint ő ez öltözetben volt, s még ahoz: igen bő májbőr csizma! s vékony görbe lábszárak a lötyögő csizmában!

Kiröppent Marczy. Ha ki szerényen lép fel, írjon bár (mint p. o. Vörösmarty) nem épen jó drámát is, az se baj! De, *nyomtatásban hirdetni ki előre: «Falura megyek, s «Zöld Marczy» drámát fogom megírni Egressy Gábor jutalomjátékául!»* — Ha aztán az ily feunen hirdetett drámát, *rosszasága miatt* ellöki a drámapíráló választmány, az csakugyan komikus eset. — Ugyanazért nem Zöld Marczyt mondék versemben, de: Marczy zöld íróját.

A helység kalapácsának igen jól választott versformája van, s a comicum se volna rossz benne, de a meséje silány. Kár hogy ő ezt jobban nem dolgozta ki később. — Midőn e verset írtam, akkor még nem ismertem e bohózatot; Vörösmartytól kérdezvén: sikerült-e? ő «nagyon rossznak» állítván, (miben pedig nem volt igaza!) az ő tekintélyén gyaláztam meg versemben. De ebben valóban nincsen igazam.

S most isten s barátságom veled kedves Pistám! Morosus fizető vagyok nemde? no de kevés ideig foglak már benneteket várakoztatni. Isten veled mégegyszer. Szerető barátod Sz. Miklós.

PAJOR ISTVÁN.

Szerkesztői üzenetek. Dr. H. C. Baja, — becses cikke későn érkezett; legközelebbi füzetünkben közzétesszük. — K. L. Bp.; a Hallerről, valamint Aranyról (Sz. Fej.) írt cikk — nem közölhető.

A M. TUD. AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI KIADÁSAI.

- NYELVEMLÉKTÁR. Régi magyar Codexek és Nyomatványok. Szerkesztik: *Budenz J., Szarvas G. és Szilády Á.* 1874—86. 8-adrét.
- I. kötet. Bécsi Codex. Münchener Codex. Közzéteszi: *Volf Gy.*
- II. kötet. Weszprémi C. Peer C. Winkler C. Sándor C. Gyöngyösi C. Thewrewk C. Kriza C. Bod C. Közzéteszi: *Volf Gy.*
- III. kötet. Nagyszombati C. Szent Domonkos C. Virginia C. Közzéteszik: *Komáromy L. és Király P.*
- IV. V. kötet. Érdy C. Közzéteszi *Volf Gy.*
- VI. kötet. Tihanyi C. Kazinczy C. Horvát C. — VII. kötet. Ehrenfeld C. Simor C. Cornides C. Sz. Krisztina élete. Vitkovics C. Lányi C. — VIII. kötet. Sz. Margit élete. Példák könyve. A sz. apostoloknak méltóságáról. Apor C. Kulcsár C. — IX—X. kötet. Érsekújvári C. — XI. kötet. Debreczeni C. Gömör C. — XII. kötet. Döbrentei C. Teleki C. — XIII. kötet. Festetich C. Pozsonyi C. Keszthelyi C. Miskolczi töredék. — Közzéteszi *Volf Gy.* Ára kötetenként 2 frt.
- RÉGI MAGYAR NYELVEMLÉKEK. V. kötet: A Jordánszky-codex biblia-fordítása. Kinyomatta *Toldy*; a Csemesz-töredék szövegével kiegészítette és előszóval ellátta *Volf Gy.* 1888. Ára 6 frt.
- RÉGI MAGYAR KÖLTŐK TÁRA. (Corpus poetarum.) Szerkeszti *Szilády Áron.* I. kötet: Középkori magyar költői maradványok 1877. II—V. k.: XVI. századbéli magyar költők 1880—86. Ára kötetenként 2 frt.
- CODEX CUMANICUS bibliothecae ad templum Divi Marci Venetiarum. Jegyzetekkel s glossariumokkal kiadta *gr. Kuun G.* 1880. 8-rét. Ára 5 frt.
- RÉGI MAGYAR NYELVÉSZEK Erdősitől Tsétsiig. (Corpus Grammaticorum linguae Hungaricae veterum.) Kiadta *Toldy F.* 1866. Ára 2 frt.
- A HELYES MAGYARSÁG ELVEI. Irta *P. Thewrewk E.* 1873. Ára 1 frt.
- A MAGYAR NYELVUJÍTÁS óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata. Irta *Imre Sándor.* 1873. Ára 1 frt.
- KALEVALA. A finnek nemzeti eposza. Fordította *Barna Feri.* Ára 1 frt.
- ÉRTEKEZÉSEK A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. Kiadja a M. T. Akad. Az I. oszt. rendeletéből szerk. *Gyulai Pál,* osztálytitkár. I—VIII. köt. 1867—1880. Ára 21 frt 65. kr. — IX. köt. 1881. Ára 3 frt 20 kr. — X. köt. 1882. Ára 4 frt. — XI. köt. 1883. Ára 3 frt 70 kr. — XII. köt. 1885. Ára 5 frt 10 kr. — XIII. kötet. 1886. Ára 3 frt 40 kr. — XIV. köt. 1887—89. Ára 3 frt 80 kr. — XV. köt. (1—9. sz.) Ára 4 frt 65 kr.
- VOTJÁK NÉPKÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK. Gyűjtötte és fordította *dr. Munkácsi Bernát.* 1887. Ára 2 frt.
- OSZMÁN-TÖRÖK NÉPKÖLTÉSI GYŰJTEMÉNY. I., II. köt.: Oszmán-török népmesék és népdalok. Gyűjtötte *dr. Kúnos I.* 1887—89. Ára frt 7.10
- HÁRÓM KARAGÖZ-JÁTÉK. Török szövegét följegyezte és magyarra fordította *dr. Kúnos Ignác.* 1886. (Különnyomat a Nyelvtudományi Közlemények XX. kötetéből.) Ára 1 frt.

(A M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalánál rendelve, iskoláknak 50% engedmény.)